

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ESKATOLOJİK BEKLENTİLER AÇISINDAN ŞİA
İLE ORTADOĞU DİNLERİ ARASINDAKİ
ETKİLEŞİM**

MUSA PAŞAYEV

2501171109

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ŞİNÂSİ GÜNDÜZ

İSTANBUL-2021

ÖZ

ESKATOLOJİK BEKLENTİLER AÇISINDAN ŞİA İLE ORTADOĞU DİNLERİ ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

MUSA PAŞAYEV

Eskatoloji mitosları yeryüzü yaşamının sonuyla ilgili yaşanacak vakaları belirtmektedir. İnsanoğlu tarih süresince yalnızca evrenin ne şekilde yaratıldığı ile alakadar olmamış, bunun yanında yaşanacak son ile de alakadar olmuştur. Bu bağlamda mesîh ve mehdî fenomenleri tarihsel süreçte günümüze kadar mevcudiyetini devam ettirmiş, ciddi vakaların yaşanmasına sebep olmuş ve dinî gelenekleri ciddi derecede etkilemiştir.

Mesîh kavramı, birçok dinî gelenekte karşımıza çıkar. Bu kavramın müşterek noktaları genel olarak kıyamet öncesinde gelecek, insanların düşmanlarını ortadan kaldıracak, huzur, adalet ve refah sağlayacak bir kurtarıcı-kral figürü olmasıdır.

Tarihsel süreç içerisinde Şîa'nın Yahudilik ve Hristiyanlıkla etkileşimi özellikle mesîh ve mehdî kavramları açısından kendisini göstermiştir. Mesîh fikrinin gerek Yahudilikte gerekse Hristiyanlıkta oldukça önemli olduğu bilinmektedir. Özellikle Yahudilikte sürgün zamanlarında vuku bulan olaylara bağlı olarak Zerdüştilikle yaşanan etkileşim zamanla Mesîh fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışma ile kurtarıcı bir beklenti inancını temsil eden mehdîlik incelenmiştir. Literatürden ve kutsal kitaplardan elde edilen veriler ışığında başta Şîa geleneğinde olmak üzere, Zerdüştilikte, Hristiyanlıkta, ve Yahudilikte mehdîliğe dair yer alan ilahi bir beklenti olarak kurtarıcılık imgesinin kim olduğu, hangi vasıflara sahip olduğu, ne zaman zuhur edeceği ve neler yapacağına ilişkin eskatolojik bir yaklaşım ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mesîh, Mehdî, Eskatoloji, Etkileşim, Ortadoğu Dinleri.

ABSTRACT

INTERACTION BETWEEN THE SHI'A AND THE MIDDLE EAST RELIGIONS IN TERMS OF ESCATOLOGICAL EXPECTATIONS

MUSA PAŞAYEV

Eschatology myths indicate the events that will be experienced regarding the end of earthly life. Throughout history, humankind has not only been concerned with how the universe was created, but also with the end to be experienced. In this context, the phenomena of the messiah and the mahdi have continued their existence in the historical process until today, caused serious cases and seriously affected religious traditions.

The concept of messiah appears in many religious traditions. The common point of this concept is that he is a savior-king figure who will come before the apocalypse, who will eliminate the enemies of the people and provide peace, justice, and prosperity.

In the historical process, the interaction of Shia with Judaism and Christianity has shown itself especially in terms of the concepts of messiah and mahdi. It is known that the idea of Christ is very important both in Judaism and Christianity. Especially in Judaism, the interaction with Zoroastrianism, depending on the events that took place during the times of exile, led to the emergence of the idea of Christ over time. In the light of all this information, the Mahdism, which represents a liberating expectation belief, has been examined with this study. In the light of the data obtained from the literature and the holy books, the image of the savior as a divine expectation regarding the Mahdism in the Shia tradition, Zoroastrianism, Christianity and Judaism, who is the image of the savior, what qualities it has, when it will appear and what it will do. An eschatological approach regarding

Key Words: Christ, Mahdi, Eschatology, Interaction, Middle Eastern Religions.

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun içinde bulunduğu maddi ve manevi problemlere çözüm bulacak, dinî ve sosyal hayatı istenilen seviyeye ulaştıracak bir kurtarıcı beklentisine dayalı inanca birçok dinî gelenekte yer verilmektedir. Eskatolojik bir kurtarıcı fikri olmakla birlikte, bu kurtarıcının geleceği zaman ve özellikleri konusunda farklı telakkiler bulunmaktadır. İslâm geleneğinde “Mesîh”, “Mehdî” gibi isimler verilen bu eskatolojik kurtarıcıya Maitrayâ, Saoşyant, Praşây Zivâ, Kalkî ve benzeri değişik isimlerle birçok dinde önemli yer verilir. Diğer taraftan Ortadoğu dinî gelenekleri arasında eskatolojik kurtarıcı inancının özellikle Hristiyanlık ve Yahudilik geleneklerinde önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir.

İnsanların farklı kültürlerin etkisine genelde açık olduğu gerçeğinden hareketle İslâm geleneğinde “Mehdî” ve “Mesîh” inancı bağlamında tebarüz eden kurtarıcı fikrinin dinlerin “müşterek bir fenomen”i olması yadırganmamalıdır. Kuşkusuz Mesîh kavramının İslâm’da diğer dinlerin benzeri kavramlarından farklı yorumlandığı, yine Mesîh ile Mehdî’nin de birbirinden farklı manalar taşıdıkları bir gerçektir. Bununla birlikte hem Mesîh hem de Mehdî dünyanın son devrinin ifadesi olan “ahir zaman”da gelecek, her türlü bozulmuşluğa karşı çıkacak, düzeni sağlayacak, insanları içinde bulundukları olumsuz durumlardan uzaklaştıracak kurtarıcılardır. Bu karakteristik özellik İslâm geleneğinde geleceği beklenen hem Mesîh’in hem de Mehdî’nin fonksiyon itibarıyla birbiriyle örtüştüğü bir durumdur.

Mesîh kelimesi köken itibarıyla İbranice “Hâ Meşîhâ” ya da Aramca “Meşîha”dan Arapçaya geçmiş bir terimdir. Arapça Mesîh; ölçülü, yürüyen, sıddık (tereddütsüz inanan), günahlardan temizlenmiş anlamlarına gelmektedir. Ayrıca Kur’ân’da yer aldığı üzere, peygamber “İsâ b. Meryem”i ifade etmek için bir sıfat olarak da kullanılmaktadır. Nitekim “el-Mesîh” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de gerek tek olarak gerekse “İbn-i Meryem” terkibi ile beraber birkaç yerde geçmektedir.¹

¹ Mesîh kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de Nisa 4/172 ve Tevbe 9/30’da, “İbn-i Meryem” ile Nisa 4/157 ve Maide 15/17,72,75’te geçmektedir.

Ancak Kur'ân'daki hiçbir yerde bu kelime, Yahudilikteki ve Hristiyanlıktaki manaları, yani “beklenen bir kurtarıcı”yı kastetmez. Gerçi gerek ayetlerde gerek hadislerde rastlanan ² “el-Mesîh” kelimesinden tereddütsüz “İsâ b. Meryem'in anlaşıldığı açıktır. Ne var ki Yahudilerin bekledikleri bir “Yahudi Mesîh” ile Hristiyanların inandıkları Tanrı Oğlu İsâ Mesîh hakkında İslâm'ın tavrı nedir sorusuna verilecek en kestirme cevap, Kur'ân-ı Kerîm'in Yahudilerin ve Hristiyanların bu konudaki görüşlerine yer vermemiş olmasıdır. Eskatolojik bir kurtarıcı düşüncesinin tarih boyunca hemen her dönemde siyasi-dinî hareketlerin enerji kaynaklarından biri olduğu bilinmektedir. Nitekim bu beklenti günümüzde dâhil hâlâ dünya genelinde birçok yörede farklı kültürel yapılara sahip halkların geleceğe dair beklentilerinde ve siyasal düşüncelerinde etkisini sürdürmektedir. Bu çalışmanın amacı Şîa inancındaki mevcut eskatolojik beklentilerle diğer Ortadoğu dinlerinin örneğin Yahudiliğin, Hristiyanlığın ve Mecûsîliğin eskatolojik beklentileri arasındaki etkileşime dikkat çekmektir. Çalışmanın hem Şîa inancının daha iyi anlaşılmasına hem de günümüzdeki Şîilik anlayışı üzerine yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın dinler tarihi perspektifinden ele alınıp gerçekleşmesinde katkı ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam sayın Prof. Dr. Şînâsi Gündüz'e, Arş. Gör. Bilâl Patacı'ya, genellikle Şîa Mehdî inancı ile ilgili bilgilerini esirgemeyen ve konuyla ilgili olarak Arapça ve Farsça metinlerin Türkçe çevirisinde yardımcı olan Mehdî Aksû, Cevâd Göktâş, Ca'fer Bendideryâ ve Kevser Yayınevine teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul 2021

Musa PAŞAYEV

² Bkz. Al-i İmran 3/45; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahih'i Buhârî**, İstanbul, y.y., 1898, 7/58, 8/72; Muslim b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, **Camîü's Sahih**, İstanbul, y.y., 1911, 1/107-108.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİA'DA KURTARICI BEKLENTİSİ

1.1. Mehdî Öğretisi	12
1.1.1. Şîa ve Ehl-iSünnet'de İmam Mehdî İle İlgili Hadis Rivayetleri	15
1.1.2. Mehdî İncancının Kur'ân'la Temellendirilmeye Çalışılması	18
1.1.3. Hz. Peygamber'in Ehl-i Beytinden Olan Mehdî	22
1.1.4. Şîa Geleneğinde On ikinci İmam: Doğumu ve Hayatı.....	23
1.1.5. İmâm Mehdî'nin Doğumunun Gizliliği	26
1.1.6. İmâm Mehdî'nin Soyu.....	31
1.1.7. İmâm Mehdî'nin Sıfatları	34
1.1.8. İmâm Mehdî'nin Dış Görünüşü	34
1.1.9. İmâm Mehdî'nin Dini Konumu	35
1.1.9.1. Gaybet-i Suğra	37
1.1.9.2. Gaybet-i Kübra	41
1.1.10. Şîa İncancına Göre Sahte Mehdiler	43
1.2. Şîa'ya Göre Rec'at Anlayışı	47
1.2.1. Rec'at Öğretisini Kur'ân'a Dayandırma Çabası	49
1.2.2. Hadis Rivayetlerinde Rec'at	56
1.3. Şîa'da Kurtarıcı Beklentisinin Sosyal Fonksiyonu	60

İKİNCİ BÖLÜM
ORTADOĞU DİNLERİNDE ESKATOLOJİK BEKLENTİLER VE
KURTARICI ÖĞRETİSİ

2.1. Zerdüştilik'te Ahir Zaman ve Kurtarıcı Düşüncesi.....	63
2.1.1. Eskatolojik Bir Uyarıcı Olarak Zerdüşt	65
2.1.2. Zerdüştilikte Ahir Zaman Beklentisi	68
2.1.3. Zerdüştiliğin Dini Literatüründe Kurtarıcı Motifi.....	71
2.2. Yahudilikte Kurtarıcı Motifi.....	75
2.2.1. Eskatolojik Kurtarıcı Olarak Mesîh	76
2.2.2. Yahudi Dinî Literatüründe Kurtarıcı Motifi.....	81
2.3. Hristiyanlıkta Kurtarıcı Motifi.....	86
2.3.1. Hristiyanlıkta Mesîh Öğretisi	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ESKATOLOJİK BEKLENTİLERDE ANA TEMALAR

3.1. Ortadoğu Kurtarıcı Mitlerinde Ana Temalar	95
3.1.1. Tanrı Krallığı Anlayışı	96
3.1.2. Ahir Zamanda Kötülüğün Artması.....	98
3.1.3. Nihâî Savaş.....	98
3.1.4. Kozmosun Yenilenmesi/Altınçağ	99
3.2. Kurtarıcı Beklentisinin Kıyamet İşaretleri Bağlamındaki Yeri	100
3.3. Şîa'nın Kurtarıcı Beklentisinin Yahudi Geleneğiyle İlişkisi	103
3.4. Şîa'daki Kurtarıcı İncancının Zerdüştilikle İlişkisi.....	108
3.5. Şîa'daki Kurtarıcı İncancının Hristiyanlıkla İlişkisi.....	112
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA	119

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DİA.	: Diyanet İslam ansiklopedisi
ed.	: Edisyon
ER	: Encyclopedia of Religion
MÖ.	: Milattan önce
MS.	: Milattan sonra
öl.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme
ter.	: Tertip
tas.	: Tashih
thk.	: Tahkik
tah.	: Tahlil
t.y.	: Tarihi yok
v.b.	: Ve bazıları
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Dinin insanlık tarihi kadar eski ve köklü bir fenomen olduğu bilinmektedir. Tarihte ne kadar geriye götürülürse götürülsün mutlaka her toplumda dinsel bir inanca rastlanmaktadır. Esasen bir şeye inanma ihtiyacı fitridir, insanın varoluşsalılığıyla yakından irtibatlıdır. Bu nedenledir ki dîn, evrenin, insanlığın ve hayatın başlangıcıyla sonuna ilişkin insanın varoluşsal sorularına cevaplar verir. Bununla birlikte dinlerin her birinin dünyanın sonuyla ilgili farklı tasavvurları olduğu da bilinmektedir.

Dinlerin öğretilerinde yer alan kurtuluş tasavvurları, tabiat içerisinde insanın etrafını anlamlandırmasıyla ilişki içerisinde. Tabiatla insan arasındaki bu etkileşim süreci, belli bir kökene dayandırılmak istenir ve kurtuluş senaryoları içerisinde bütün kökenler, mitosların bir terennümü olarak ifade edilmeye çalışılır. Geçmişte ve günümüzde mitosların gerek belirli dinsel söylemlerin bir parçası olarak gerekse de insanın sosyal, kültürel ve siyasal yapısının bir uzantısı olarak insan yaşamında önemli bir yer tuttuğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle insanı ve insana özgü düşünceleri, inançları ve davranış kalıplarını ya da insana hitap eden dinsel gelenekleri anlamada mitosları da göz önünde bulundurmanın önemli bir yeri vardır.

Dünyanın sonuna dair beklentileri ifade etmede kullanılan “eskatoloji” kavramı, kusursuz Tanrı krallığının geri dönüşünü temsil etmektedir. Dünyanın sonuna dair senaryolar bu geri dönüşün birer işleyişi olarak yansıtılmaktadır. Mistik anlayışın yanı sıra, İslâm, Mecûsîlik, Hristiyanlık ve Yahudilik öğretilerinde var olan ve ölümün ardından bireyin iman ettiği kusursuz yaratıcıya geri dönüş, bu işleyişe dair ortaya çıkacak olan beklentileri de yansıtmaktadır.

Bilimsel olarak 19. yüzyıl ortalarından itibaren kullanılmaya başlanan “eskatoloji” sözcüğü anlam olarak dünyanın veya dünya tarihinde içinde bulunulan çağın sonuyla ilgili öğretilerin tartışılmasını içermektedir. Bu beklentilerin içinde ölüm, kıyamet, ahiret, hesap, cennet, cehennem ve cezaya dönük bir yön bulunmakla birlikte aynı zamanda dünyanın sonundaki altın çağ beklentisine işaret eden bir yönü de bulunmaktadır.

Ortadoğu'nun inanç sistemlerinden Mecûsîlik'te evrenin yaratılış süreci on iki bin yıllık bir zamanı kapsayan dört devirden ibaret olarak değerlendirilir. Buna göre dördüncü ve son devre “ölülerin dirilişi ve son yargılama” ile sona erecek olan bir zaman dilimidir. Bu son evrenin şekillenmesinde İran mehdiliğinin etkinliğini görmek mümkündür. Bu dört dönemdeki ilk bin yıl, Zerdüş'tün doğumuyla başlatılır. Zerdüş'tün tebliği ile yaklaşık on asırlık bir dönemi etkisi altına alacaktır. Bu dönemin etkisinin geçmesiyle birlikte ilerleyen zamanlarda ahlaki anlamda dünyada bir kötüleşme olacaktır. Bu olumsuz tablo ile girilen ikinci bin yılda ise Zerdüş'tün soyundan yeni bir peygamber dünyaya gelecektir. Benzeri bir durum üçüncü bin yılda da olacaktır. Bu son evrede gelecek olan tebliğcinin ismi Saoşyant'tır. Nitekim “Saoşyant” kelimesi Mecûsî inancının kutsal kitabı Avesta'nın çekirdeği olarak kabul edilen Gathalar'da genel olarak “kurtarıcı” anlamında kullanılmıştır.³ Onun döneminde tüm dünya şer güçlerden temizlenecek ve Zerdüş'e inanan insanlarla dolacaktır. Bu üçüncü evrenin sonunda hâkimiyet “Ahura Mazda”ya teslim edilecek ve dünyanın sonu gelecektir.⁴

Yahudilik'te de Mesîh beklentisi oldukça önemlidir. İki bin yılı aşkın bir zamandır dünyanın değişik ülkelerine dağılmış olarak yaşayan Yahudi halkı tarihin bütün dönemlerinde Kudüs'e geri dönme ve yeniden devlet olma umudunu taşımıştır. Hiç sönmeyen bu umut onlara sürekli güç vermiş ve sürekli Dâvûd soyundan bir Mesîh beklemelerine neden olmuştur. Yahudilerin beklediği Mesîh, dünya üzerindeki Yahudileri kutsal topraklarda toplayacak, III. Mabad'in inşa edilmesine öncülük edecek ve Deccâl karakteri olarak bilinen Armilus'u öldürecektir. Geleneksel Yahudi düşüncesine göre Mesîh, Yahudileri dünyanın efendileri yapacak ve dünya milletleri Yahudilere hizmet edecektir.

Bu yönü itibariyle Mesîh'in krallık yönü daha ağır basmaktadır. Bu sebeple de kaynaklarda sıklıkla Kral Mesîh anlamında Melekh hâ-MaŞîah ifadesi

³ Ekrem Sarıkçıoğlu, “Mecûsîlik,” **Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2008, s. 119, 126.

⁴ Huzeyfe Sayım, “Zerdüşîlikte Kozmogoni ve Yaratılış,” **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. XVI, No:1, 2004, s. 94.

zikredilmektedir. Geleneksel Yahudi inanişında Dâvûd oğlu Mesîh'ten önce Yûsuf soyundan bir Mesîh'in çıkacağı ve Dâvûd oğlu Mesîh'e zemin hazırlayacağı nakledilmektedir. Midraşlardaki rivayetlere göre Yûsuf oğlu Mesîh, Deccâl karakteri olarak bilinen Armilus tarafından öldürülecektir. Sonrasında da Dâvûd oğlu Mesîh gelerek Armilus'u öldürüp Yahudilerin kurtuluşunu sağlayacaktır.⁵

Eskatolojik kurtarıcı beklentisi Hristiyanlıkta da vurgulu bir biçimde ifadesini bulmuştur. Hristiyanların Mesîh inancı ise tamamen İsâ merkezlidir. Hristiyanların bu konuyla fazlaca ilgilenmelerinin temelinde, Kutsal Kitabın çizdiği Yeni Ahit'teki Vahiy Kitabı, Hz. İsâ'nın İncillerde yer alan bu yöndeki ifadeleri ve tüm insanlarda evrensel bir gerçeklik olarak bulunan gelecek merakı vardır. Nitekim bu eser, kendisinden sonraki dinî literatürü de önemli ölçüde etkilemiştir.⁶

Hristiyanlara göre miladın başında Tanrı Oğlu'nun yeryüzünde bedenleşmesi insanlığın kurtuluşunun başlangıcıdır. Hristiyanlar, Eski Ahit'te özellikle İşâ'ya Kitabı'nda yer alan pek çok pasajın Hz. İsâ'ya işaret ettiğini iddia ederek Hz. İsâ'nın gelişinin daha önceden müjdelendiğini ve Yahudilerin beklediği Mesîh'in o olduğunu iddia etmişlerdir. Hz. İsâ'nın insanlığın günahına kefaret olarak çarmıhta ölüp sonra dirildiğine daha sonra da göğe yükseldiğine inanan Hristiyanlar, insanları yargılamak ve Tanrı'nın (Göklerin) Krallığı'nı kurmak için tekrar geleceğine inanmaktadırlar. Bu ikinci gelişinde başlatmış olduğu kurtuluş sürecini tamama erdirecek ve kötülüğü yeryüzünden silecektir. Erken dönem Hristiyanlar arasında Hz. İsâ'nın çok kısa süre içerisinde geri geleceğine dair düşünceler mevcuttur. Sonraki dönemlerde bu düşünce ideal gelecek beklentisine dönüşerek ötelenmiştir.⁷

Hristiyan geleneğinde ki dünyanın sonu ile ilgili bilgiler, sadece insanların gelecekle ilgili düşüncelerindeki bilgi farklılığına yol açmamış, aynı zamanda Hristiyanlık tarihi süresince birçok kişinin kıyametin kopacağı vakitle ilgili zannı

⁵ Mehmet Bağır, "Yahudi Eskatolojisinde Armilus," **Doğu Araştırmaları Dergisi**, No:15, 2015, s. 10.

⁶ Bkz. Baki Adam, "Yuhanna'nın Vahyi ve Hristiyan Tarihindeki Yansımaları," **Dinler Tarihi Araştırmaları III**, Ed: Ahmet Güç, Ankara, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002, s. 119, 124.

⁷ Ömer Farûk Harmân, "İsâ," **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.XXII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 423.

bilgilerde bulunmalarına da sebep olmuştur. Bulunduğumuz şu an ki zaman da bile çoğu Batılı olmak üzere pek çok insandan geleceğe yönelik gaybı haberler duymaktayız. İlginçtir ki, bu tür haberler sadece bir söylem olmaktan ziyade dîn, dîl ve gelenekler açısından farklı da olsa birçok insanı etkisi altına almaktadır.⁸

Yaşadığımız çağda dâhil olmak üzere bazı radikal/fundamentalist Hristiyan kısımlarının eskatolojik algıları yüzünden güç bile kullandıkları, hatta terör eylemlerine başvurdukları görülünce eskatolojik mitleri anlamının ne kadar önemli olduğu gözden kaçmamaktadır. Şu an ki dönemde yaşanan birçok olayın, savaşların arka planında politik, iktisadi vb. çıkarların ve ilişkilerinin yanında yanı sıra eskatolojik mitler de bulunmaktadır.⁹

İslâm geleneğinde de kurtarıcı inancına yaygın şekilde yer verildiği bilinmektedir. İslâm kaynaklarında kurtarıcı inancı olarak Mesîh ve Mehdî şeklindeki ikili bir ayırım yer almaktadır. Müslümanların Mesîh adıyla bekledikleri kişi Hz. İsâ'dır. Geleneksel İslâm anlayışında Hristiyanlarda olduğu gibi Hz. İsâ'nın göğe yükseltildiğine inanılmaktadır.¹⁰ İslâm kaynaklarında Hz. İsâ'nın ahir zamanda gökten ineceği, domuzu öldürüp haçı kıracağı belirtilmektedir.

Bunun dışında İslâm kaynaklarında bir de Mehdî adlı bir figürden bahsedilmektedir. Ahir zamanda Mesîh (Hz. İsâ) ile birlikte görev yapacağı anlatılan Mehdî, yeryüzünde kötülüklerin doruğa çıktığı bir anda gelerek Müslümanlar arasında birlik ve düzeni sağlayıp tüm dünya üzerinde tam bir refah ve huzur dönemi yaşatacaktır.¹¹ Mehdî, dünya hâkimiyetini gerçekleştireceğine inanılan kurtarıcı

⁸ Mustafa Bıyık, "Hristiyan Eskatolojisinde Dünyanın Sonu Kehanetleri," **Marife Dergisi**, C.VII, No: 2, 2007, s. 164.

⁹ Cengiz Batûk, **Tarihin Sonunu Beklemek Ortadoğu Dinlerinde Eskatolojik Mitosları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003, s. 10.

¹⁰ Bu düşüncenin analiz ve eleştirisi için bkz. Mahmut Aydın, **Hiz. İsa'ya Ne Oldu?** Ankara, Otto Yayınları, 2011, s. 97, 153.

¹¹ İslâm geleneğinde Mehdî tipolojileri için bkz. Sönmez Kutlû, "Beklenen Kurtarıcı İnancına Dayalı Siyasi ve Dini Hareketlerde Mehdilik Tipolojileri," **Beklenen Kurtarıcı İnancı**, Ed: Yusuf Şevkî Yavûz, İstanbul, Kuramer Yayınları, 2017, s. 291, 351.

kişidir. Mehdî “Hidayete erdirilen ya da hidayete vesile olan” Allah tarafından yol gösterilen hususi ve şahsi bir tarzda Allah’ın hidayetine nail olan kişi manasındadır.¹²

Mehdî kavramından eskatolojik bir kurtarıcı olarak Kur’ân’da söz edilmez. Ama bunun aksine gerek Sünnî gerekse Şîî hadis kaynaklarında Mehdî figürüne sıklıkla rastlanmaktadır. Sünnî kaynaklarında yer alan rivayetlere göre kıyametin yaklaştığı bir dönemde Hz. Peygamber’in soyundan bir kişi ortaya çıkacak ve tüm dünyada hem adaleti hâkim kılacak hem de İslâm dinini kuvvetlendirecektir. Doğal olarak tüm Müslümanlar da ona tabi olacaklardır.¹³ Hz. Peygamber’in adını taşıyan ve Fatıma evladı olan bu kişi Araplara hâkimiyetini kabul ettirene kadar kıyamet kopmayacaktır.¹⁴ Mehdî bu süreçte beş, yedi veya dokuz sene hükmetmeye devam edecektir.¹⁵ Ayrıca mehdî’nin kurmuş olduğu orduya doğru topluluklarından gelecek olan siyah sancaklı adamlar da dâhil olacaklardır.¹⁶ Aynı dönemde Hz. İsa da yeryüzüne inecek ve kötülüğün timsali olan Deccâl’i öldürecektir. Bir başka rivayete göre Hz. İsa, Mehdî’nin Deccâl’i öldürmesine yardımcı olacaktır.¹⁷

Mehdî bahsi Buhârî, Müslüm ve Nesai’nin hadis derlemeleriyle İmâm Malik’in Muvatta’sında bulunmamaktadır. Bununla birlikte İbn Hanbel, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî gibi hadis kaynaklarında da yer almaktadır. Sünnî Hadis literatüründe tasviri yapılan Mehdî, yeryüzünden zulmü, adaletsizliği, haksızlığı kaldırmak için mutlaka gelecektir. Onun geleceği zaman kıyamete oldukça yakın bir zamandır. O yalnızca adaleti tesis etmekle kalmayacak aynı zamanda ekonomik hayatın ve toplumunun refahının da artmasına yardımcı olacaktır. Yahudî ve Hristiyanlarda olduğu gibi dünyanın bir tür cennete dönüşmesi binyıl sürmese de kısa bir süre için bu

¹² Duncan Black McDonald, “Mehdî,” **İslam Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1979, s. 474.

¹³ Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn el-Hadremî, **Mukaddime**, Beyrut, Darü’l Kurun el-İlmiyye, 1993, s. 245.

¹⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsâet-Tirmizî, **el-Kütübü’s-sitte ve Şüruhuha: Sünenü’t-Tirmizî**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, C.IV, Fiten/31-52-505, s. 2330.

¹⁵ Muhammed b. Yezid b. Mace el-Kazvinî, **“es-Sünen,”** Çağrı Yayınları İstanbul, 1992, C.II, Fiten 36, h. 4083, s. 1367.

¹⁶ El-Kazvinî, C.II, Fiten 36-4084-4088, s. 1367, 1368.

¹⁷ Bkz. Avnî İlhan, **Mehdîlik**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 111; el-Hadremî, **Mukaddime**, s. 245;

gerçekleşecek ve herkes o olağanüstü mutluluktan payına düşeni alacaktır. Mehdî, nesil olarak kutlu bir soydan, Hz. Peygamber'in soyundan gelecektir. Diğer yandan Zeydiyye anlayışında ise Mehdî'nin Hz. Fatıma'nın oğullarından olacağına dair inanışlar mevcuttur.¹⁸

Mehdî ile ilgili hadislerde bu bilgilerin yanı sıra onun fiziki özellikleri de açık şekilde anlatılır. Örneğin: Boyunun uzunluğu, saç renginin ne olduğu, burun yapısının kemerli olup olmadığı, yüz çizgilerinin yakışıklı olup olmadığı, gözlerinin rengi, teninin durumu, dişlerinin kalitesi, konuşma üslubunun kekeleme olup olmaması, cüssesi ve omuzlarının kalınlığı hakkında bilgi verilir. Böylece onun geldiği dönemde insanlar tarafından şüpheye düşürmeyecek bir tarzda tanınması amaçlanmıştır. Gerçek Mehdi'yî tanımlamak için sadece onun fiziki yapısına bakmak yeterli olmayacaktır. Onun geldiği zaman ortamı de çok önemlidir. Bununla ilgili olarak birçok rivayette onun ortaya çıkmasının alameti sayılan bir takım işaretlerden de söz edilmiştir. O'nun ortaya çıkışının en önemli alameti, genelde dünyanın özelde ise İslâm dünyasının tam bir düzensizlik ve karışıklık halinde olmasıdır. Fitne, fesat, kargaşa olabildiğince çoğalacak, Allah'ı inkâr son haddine ulaşacaktır. Bir dönem bolluk olurken ardından aşırı bir kıtlık ve kuraklık meydana gelecek, Fırat'ta bir altın hazine çıkacak ve insanlar onun üzerine akışacaklar. Mehdî'nin gelişini, karanlık içinde çok parlak olarak ortaya çıkan güneş, doğudan peyda olan parlak kuyruklu yıldız haber verecektir. Bunun ardınca doğudan çok güçlü bir ateş çıkacak ve bu ateş yeddi gün ya da üç ay yanmaya devam edecektir. Mehdî geldikten ve hâkimiyetini ilan ettikten sonra harbi seferlere çıkacak ve İstanbul, Deylem, Kudüs, Kayser, Roma ve Hindistan'ı fethedecektir. Ayrıca Mehdî, Türklere karşı da savaşarak onları mağlup ve zararsız hale getirecektir. Hatta bazılarını esir olarak Şam'a getireceği, ama daha sonra onları affedeceği rivayet edilmektedir. Mehdî, kurmuş olduğu hâkimiyeti ortadan kaldırmak için bir ordu

¹⁸ Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, C.II, Kahire, 1977, s. 132.

toplayarak kendisiyle savaşa kalkan Süfyânî adlı bir şahısla çatışarak onu mağlup eder.¹⁹

Şîî kaynaklarında özellikle de kaybolduktan sonra ortaya çıkacak olan ve daha çok “el-Kâim el-Mehdî” lakabı ile anılan bu kurtarıcı ile ilgili oldukça çok bilgiler yer almaktadır. Şîî rivayetlerine göre söz konusu kurtarıcı beklenmedik anda ortaya çıkacak, dünyayı Deccâl'den ve her türlü kötülükten arındıracak ve yeryüzünde adaleti tesis edecektir.²⁰

İmâmiyye Şîası'na ait olan rivayetlerde onun ne zaman zuhur edeceği tam olarak bilinmemektedir. Ama aynı Sünnî gelenekte olduğu gibi onun gelişini haber veren birtakım işaretlerden söz edilmiştir. Emevî ve Abbâsîler arasındaki iktidar yönündeki çekişmeleri ve saltanatlarının ortadan kalkması, çatışmaların, ayrılıkların ve ihtilafların çoğalması, depremlerin olması, İmâm'ı gördüklerini iddia eden on iki kişinin ortaya çıkması, peygamberlik iddiasında bulunan altmış yalancının ortaya çıkması, Türklerin Cezire'ye Rumların da Remle'ye inışı, Kufe'nin Süfyânî tarafından esaret altına alınması, en-Nefsü'z Zekiyye'nin katl edilmesi, Küfe ahalisinden yetmiş bin bakirenin esir edilmesi, Kufe'de yüz bin kişinin Süfyânî'ye karşı itiraz ederek ayağa kalkması, Ashab-ı Kehf'in dirilmesi, güneşin renklenmesi, doğudan bir ateşin çıkışı, Küfe mescidinin duvarlarının çökmesi, kuyruklu yıldızın peyda olması, yoksulluğun artması gibi onun gelişinin haber veren pek çok işareten söz edilmiştir.²¹

Tüm bu anlatıların bir kısmı Sünnî kaynaklardakilerle birebir aynı olmakla birlikte büyük çoğunluğu ilk dönem İslâm dünyasının siyasal ve sosyal yapısını tasvirini yansıtmaktadır. Şîa inanç esasları arasında genel anlamda eskatolojik bir Mehdî beklentisi önemli bir prensiptir.²² Ancak Mehdîlik anlayışı Ehl-i Sünnet'e göre temel inanç esasları arasında değildir. İslâm'da yer alan kurtarıcı anlayışının,

¹⁹ Bkz. Selmân Kuzû, “Hadislerde Mehdî'nin Deccal ve Hz. İsâ ile olan Münasebeti,” **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1991, s. 43, 96.

²⁰ Bkz. Mustafa Öz, **İmâmiyye Şîasında On ikinci İmâm ve Mehdî İnancı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 36, 37.

²¹ Bkz. Öz, **İmâmiyye Şîasında On ikinci İmâm ve Mehdî İnancı**, s.77, 83.

²² Bkz. Halife Keskin, **Şîa İnanç Esasları**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2000, s. 146, 152.

Hinduizm ve çeşitli Ortadoğu dinlerinde yer alan kurtarıcı mitlerinin bir uzantısı olduğu tartışılmaktadır. Nitekim bazı araştırmacılar Hinduizm, Yahudilik ve Hristiyanlıkta olan kurtarıcı anlayışının bir şekilde İslamiyet'e de geçmiş olduğunu ileri sürmektedir.²³

Aralarında birçok benzerlikler bulunmasına rağmen beklenen eskatolojik kurtarıcı ile ilgili birçok geleneksel yapıda farklı adlandırmalar da yapılmıştır. Örneğin Batılı uzmanlar “Kargo Kültü” teorisini ifade ederken, Yeni Gine hâlkı beklenen kurtarıcı için “Mensren” ismini kullanmaktadır. Yerliler bir kült kurtarıcının baba ruhlarıyla birlikte zenginliklerle dolu bir vapurla karşılanacağı ve kendilerini yabancı yönetimden kurtararak refah ve selâmet yoluna götüreceğine inanmaktadırlar.²⁴

Geleceği beklenen kurtarıcı ile ilgili birçok dinlerde farklı isimlendirmeler mevcuttur. Örneğin: Müslümanlıkta “Mehdî”, Hristiyanlık ve Yahudilik'te “Mesîh”, Mecûsîlik'te “Saoşyant”, Budizm'de “Maytreya”, Hinduizm'de “Kalkî”, Mayalarda “Kukulkân”, Eski Amerika'da Azteklerde “Quetzalcood”, Eski Mısır'da “Amen'i”, Sâbiîlerde “son savaşı” ya da “son kral” anlamlarına gelen “Kral Praşây Sivâ” gibi isimler kullanılmaktadır.²⁵

Öteden beri kültürel anlamda dünyanın merkezi olarak kabul edilegelen Ortadoğu'nun dinler tarihi açısından ayrı bir yeri vardır. Birçok dinin ya merkezi ya da farklı coğrafyalarda doğan dinlerin birbirleriyle kaynaştığı, iç içe geçtiği bir bölgedir. Ortadoğu zengin bir dinsel harmoniye sahiptir. Bu çok kültürlü yapı dinsel geleneklerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilemelerine ve bir dinsel geleneğe ait olan inancın diğer bir geleneğe aktarılmasına neden olmuştur. Bu sebeple araştırmanın konusu Şifilikteki eskatolojik beklentiler ile Ortadoğu dinlerindeki (Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecûsîlik) eskatolojik beklentiler arasındaki etkileşim” olarak seçilmiştir. Ortadoğu'nun dinsel zenginliği göz önünde bulundurularak çalışma özelde Ortadoğu'nun üç önemli dinsel geleneği olan Mecûsîlik, Yahudilik ve Hristiyanlıkla

²³ Farûk Gün, “Mehdîlik İnancı Üzerine Bir İnceleme,” **Artuklu Akademi**, C.IV, No:1, 2017, s. 124.

²⁴ Ekrem Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdî Tasavvurları**, Samsun, Sidre Yayınları, 1997, s. 13.

²⁵ Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdî Tasavvurları**, s. 13, 15.

sınırlandırılmış; genel Ortadoğu mitolojisi ve dinsel geleneklerinden hareketle Mecûsîlik, Yahudilik ve Hristiyanlıkta yer alan eskatolojik mitoslar irdelenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte genel olarak üzerinde durulan konu Mecûsî, Yahudi ve Hristiyan geleneğinde yer alan kurtarıcı motifleri ile Şîî geleneğinde yer alan eskatoloji mitoslarıdır. Konuyla ilgili Şîîlikte var olan mehdî beklentisi ile Sünnilikteki kurtarıcı mehdî fikri arasındaki benzer ve farklı yönleri az da olsa yer verilmiştir. Böylelikle Mecûsî, Yahudi, Hristiyan ve Şîî toplumu özelinde Müslümanların bilincinde yer eden eskatolojik kurtarıcı inancının mitolojik kökenleri gösterilmeye çalışılmış ve söz konusu mitosların kutsal metinlerdeki olası arkaplanı da gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı Şîîlikteki Mehdî anlayışının Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecûsîlik'teki kurtarıcı anlayışları arasındaki irtibatı göstermeye çalışmaktır. Aynı zamanda İmâmiyye Şîası'na ait Mehdî inancının Ehl-i Sünnet mezhebindeki Mehdî anlayışları arasındaki benzerlik ve farklılıkları azda olsa tartışmaktır.

Günümüzde değişik inanç ve kültürlere mensup insanlarla sosyal, kültürel, iktisadi, siyasi ve dini açıdan karşılıklı ilişkiler içine girilmiştir. Farklı dîn bağılı topluluklar arası diyalog gelişmiş, küreselleşmenin sağladığı ulaşım ve iletişim imkânları ile kültürler arası ilişkiler daha da ileri safhalara götürülmüştür. Farklı kültür mensubu insanların ön yargılardan uzak olarak birbiriyle iletişim kurabilmesinin yolu birbirinin inancını ve kültürünü doğru şekilde bilmekten tanımaktan geçmektedir. Bu bağlamda Dinler Tarihi alanındaki “Eskatolojik Beklentiler Açısından Şîa ile Ortadoğu Dinleri Arasındaki Etkileşim” başlıklı bu çalışma büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de genellikle Mezhepler Tarihi alanında çalışılmış olan Şîîlikteki Mehdilik inancının Dinler Tarihi açısından Ortadoğu dinleri ile eskatolojik etkileşim bağlamında ilk kez ele alınıyor olmasıda çalışmanın bir başka açıdan önemini göstermektedir. Konuyu objektif bakış açısıyla araştırıp, ilmi bir incelemeye tabi tutmaya çalışan bu çalışmanın benzeri konulardaki Dinler Tarihi araştırmalarına bir katkı olacağına inanıyoruz.

Araştırmanın bir diğer tali amacı ise Şîilikteki Mehdî inancının nasıl algılandığı sorusuna yanıt aramaktadır. Mehdî ve Mesîh beklentileri konusunda birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte Şîilikteki Mehdî beklentisini Şîî perspektifinden ele alan çalışmaların yetersizliği bilinmektedir. Türkiye’de faaliyet gösteren bazı Şîî yayın evleri konuyla ilgili Arapçadan ve Farsçadan Türkçeye bazı çeviriler yayımlamışlardır. Bu doğrultuda, konuya ilişkin doğrudan Şîî kaynaklarını da esas alan bu çalışma önemlidir.

Araştırmada genel olarak kütüphane araştırmasından hareketle ulaşılan kaynaklarla konuya ilişkin ilgili kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışma sırasında konumuzla ilgili olarak Şîilikteki Mehdî anlayışı ile ilgili olan yazılı literatürlere bakılmıştır. Konuyla ilgili olarak Türkiye’de tanınan bazı Şîî cemaat önderleri olan bazı hocalarla görüşülmüş ve bu konuda bilgiler alınmıştır. Aynı zamanda da Ortadoğu dinlerindeki eskatolojik beklentilerle ilgili olarak Türkiye’de yayınlanmış bilimsel çalışmalara bakılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili olarak baskısı bulunmayan ve temin etmekte zorlanılan matbu kaynaklar internet ortamında ulaşılarak gerekli bilgiler alınmış ve konu hakkında yazılmış Türkçe, Azerice, Rusça ve İngilizce eserlerden de kaynak olarak faydalanılmıştır. Tüm bunlara ek olarak tez çalışmamızda referans olarak kullanılan Kur’ân ayetlerinin Türkçe çevirilerinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın meali kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızın temel problemi Şîilikteki eskatolojik kurtarıcı beklentisi ile Ortadoğu dinlerinden Mecûsîlik, Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki kurtarıcı beklentisi arasındaki benzer ve farklı yönlerin ele alınmasıdır. Genel olarak Şîilikteki kurtarıcı figürü müstakil olarak dinler tarihinde çalışılmadığı için bu problem üzerinde durulmuş ve bu problem, kurtarıcı figürünün Ortadoğu’nun üç önemli dinî geleneği olan Mecûsîlik, Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki örnekleri üzerinden incelenmiştir.

Tez araştırmamız Şîilikteki mehdî inancının, ortaya çıktığı tarihsel süreci dikkate alarak tanıma amacına matuf olduğundan araştırma boyunca deskriptif yöntem kullanılmaktadır. Bu nedenle Şîilikteki mehdî beklentisine ilişkin birincil ve ikincil

literatür değerdendirilerek Mehdî inancının Şiîlikteki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte bunun Ortadoğu dinlerinden Mecûsîlik, Yahudilik ve Hristiyanlıktaki kurtarıcı beklentilerinden farklı ve benzer yönleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Tez çalışması, konuya ilişkin temel bilgilerin verildiği giriş bölümü haricinde üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. İlk bölümde Şiîlikteki Mehdî inancının tarihi ve onun Şiîlikteki önemi ve yeri gösterilmeye çalışılmıştır. Bu husus, Kur'ân, Hz. Peygamber'den gelen hadisler ve Ehl-i Beyt kanalıyla Şiîlikte masûm sayılan imamlardan rivayetler eşliğinde değerdendirilecektir. Buna ilave olarak da Şiîlikteki diğer bir eskatolojik beklenti olan Rec'at anlayışına da vurgu yapılacaktır. İkinci bölüm genel olarak Zerdüşîlik, Yahudilik ve Hristiyanlığın kurtarıcı beklentisine dair öğretilerini ele alacaktır. Kurtarıcı beklentisinin ayrılmaz bir parçası olan ahir zaman tasavvuruna yönelik inanışlara da değinilecektir. Üçüncü bölümde ise eskatolojik beklentilerdeki ana temalar üzerinde durulacak ve özellikle kurtarıcı bekleme düşüncesi hususunda Şiî geleneğinin muhtemel referansları olarak Yahudilik, Zerdüşîlik ve Hristiyanlık geleneklerine dikkat çekilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİA'DA KURTARICI BEKLENTİSİ

Şîa geleneğinde Mehdî inancının mezhepsel olarak şekillenmesi On birinci İmâm Hasan el-Askerî döneminde başlamış ardından gelen On İkinci İmâm Muhammed el-Mehdî döneminde de tam olarak fikri alt yapısını oluşturmuştur. El-Askerî'nin ölümüyle birlikte “gaybet-i suğra” başlamış ardından Muhammed el-Mehdî'nin ölümüyle sona ermiştir. Bu dönemden günümüze kadar ulaşan zaman dilimi ise “gaybet-i kübra” olarak nitelenmiştir. Bu bölümde Şîa inanç geleneğinde Mehdî'nin özellikleri, kim olduğu, hangi vasıflar taşıdığı ve ne zaman geleceğine dair tespitlere yer verilecektir. Ayrıca tüm bu tespitlerin delillendirildiği ayet, hadis, tefsir ve teviller aktarılmaya çalışılarak Şîa'daki Mehdî beklentisi detaylı olarak incelenecektir.

1.1. Mehdî Öğretisi

Dünyanın sona ermesine yakın bir zaman diliminde, bir kurtarıcının dünyaya geleceği düşüncesi, Ortadoğu menşeli dinlerin hepsinde yer almaktadır. Bu doğrultuda İslâm geleneğinde de bir kurtarıcının geleceğine inanılmakta ve bu kurtarıcı “mehdî” olarak adlandırılmaktadır.²⁶“Mehdî”, Arapçada “birine yol göstermek, birini doğru doğru yola ve inanca sevk etmek” anlamlarına gelen “hâ-da” mastarından türetilmiş bir ism-i mef'uldür.²⁷ Bu kavram, Şîi kaynaklarında daha çok “el-Kâim el-Mehdî” olarak geçmektedir. Şîi geleneğinde Mehdî, önce kaybolan ve dünyanın sonuna doğru yeniden ortaya çıkacak olan bir kurtarıcıdır. Şîi kaynaklarında Mehdî inancıyla ilgili oldukça geniş bilgiler yer almaktadır.

Mehdî kavramı, Yahudilikte olduğu gibi İslâm geleneğinde de “eskatolojik bir kurtarıcı” rolünde kullanılmadan önce; önderleri, siyasi ve dinî liderleri ifade etmek

²⁶ Mahmut Çınar, **Tarihte Ve Günümüzde Mehdîlik**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016, s. 15.

²⁷ Ekrem Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdî ve Mesîh Tasavvuru**, Ed: Hümeysra Okuyan, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2017, s. 21.

için kullanılmış olduğu bilinmektedir. Nitekim İslâmiyet'in ilk yıllarında bir şeref unvanı olarak bazı şahsiyetler için Mehdî ifadesi kullanılmıştır. Yazmış olduğu bir kasidesinde Cerir, Hz. İbrahim'i, Hassan b. Sabit ise Hz. Peygamber'i Mehdî olarak nitelemiştir. Ayrıca ilk dört halifeyi ifade etme adına da “el-Hulefâü'r-Raşidûn el-Mehdîyyûn” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.²⁸ Süleyman b. Sured tarafından Kerbela'da şehid edilen Hz. Hüseyin için yapılan bir duada “Allah'ım şehid oğlu şehid, Mehdî oğlu Mehdî Hüseyin'e rahmet et” ifadesi kullanılırken, Emevî halifelerinden Hişam ibn Abdülmelik için de şair Cerir b. Atıyye tarafından söylenen bir şûirde Mehdî nitelmesi yapılmıştır.²⁹ Görüldüğü üzere İslâmiyet'in bu ilk dönemlerinde Mehdî kelimesi daha çok “seçkin, şerefli, önder, saygın kişi” anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım eskatolojik bir kurtarıcı anlamını kesinlikle ihtiva etmemektedir.

Tüm bu anlamlandırmalarla birlikte İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren kurtarıcı anlamında bir Mehdî inancının da yaygın olarak varlığı görülmektedir. Hz. Peygamber, tarafından Mehdî'nin geleceğinin ifade edildiğine dair birçok rivayet bulunmaktadır. Hadis literatüründe Mehdî'nin künyesi, ismi, eserleri, alametleri ve devleti ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Ehl-i Sünnet ve Şîa kanalıyla nakledilen bu yöndeki hadislerin tevatür derecesinde olduğuna dair bir kanaat bulunmaktadır. Mehdî ile ilgili kaynaklarda mevcut olan bu hadislerden bazıları şu şekildedir:

Ebû Said el Hudrî tarafından rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Yeryüzü zülüm ve haksızlıkla dolduğu zaman benim Ehl-i Beyt'imden biri zuhuredecektir.*”³⁰

Abdullah b. Mesûd, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “Ehl-i Beyt'imden adı Mehdî olan birisi ümmetime hüküm etmedikçe dünyanın sonu

²⁸ Öz, **İmâmiyye Şîasında Onikinci İmâm ve Mehdî İnancı**, s. 33; Douglas S. Crow, **Messianism Islamic Messianism**, C.IX, New York, Suny Press, 1981, s. 478.

²⁹ İlhan, **Mehdîlik**, s. 15.

³⁰ Ebû Abdullah Muhammed el-Hakîm en-Nişaburî, **Müstedrek-i al'as-Sahihayn**, C.IV, Beyrut, Darü'l-Marifet Yayınevi, 1986, s. 558.

gelmez.”³¹ Ebü'l Hicaf da Hz. Peygamber'in üç defa şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: *“Mehdî hususunda müjdeler olsun sizlere. Halkın dağıldığı ve zorlukların baş gösterdiği zaman Mehdî zuhur edecektir. Zulüm ve sitemle dolan yeryüzünü adaletle dolduracaktır. Onun yolundan gidenlerin kalbini ibadetle dolduracak ve adaleti herkesi kaplayacaktır.”*³²

Diğer bir hadiste de Hz.Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: *“Bizden olan hak üzere Kâim kıyam etmedikçe asla kıyamet kopmaz. Bu da Allah'ın izin verdiği bir zamanda olacaktır. Ona uyan kurtulur, ondan geri kalan ise helak olur. Ey Allah'ın kulları, Allah'tan korkun; Mehdî zuhur edince, her şeyi bırakıp mümkün olan her vesileyle ona doğru koşunuz. Zira o Allah'ın halifesi ve benim vasımdır”.*³³

Mehdî'nin kendi evlatlarından olacağına dair Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Evlatlarımdan olan Mehdî'yi inkâr eden beni inkâr etmiştir.”*³⁴ *“Hüseyn'in evlatlarından olan birisi ümmetinin işlerini ele geçirmedikçe dünya sona ermez. O, zulüm ve sitem ile dolan yeryüzünü adaletle dolduracaktır.”*³⁵

Görüleceği üzere Mehdî'nin geleceği zamana ilişkin genel olarak kötülüğün ve zulmün yaygınlaştığı bir döneme işaret edilmektedir. Mehdî'nin geldiği dönemde bir kurtarıcı olarak bütün yeryüzüne adalet ve iyilik yayacağına dair tespitler aktarılmıştır. Mehdî'nin geleceğine ilişkin herhangi bir tereddüt yaşanmaması noktasında kesin yargıların ortaya konduğu görülmektedir.

³¹ Muhammed Bakır el-Meclisi, **Biharü'l-Envâr**, C.LI, Tahran, İslâmiyye Yayıncılık, 1980, s. 75; Muhammed b. Hasan Hür el-Amilî, **İsbâtü'l-Hüdât**, Trc: M. Nasrullahî, C.VII, Tahran, İslâmiyye Yayıncılık, 1978, s. 9.

³² El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 74

³³ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 65; El-Amilî, **İsbâtü'l Hüdât**, C. VI, s. 382.

³⁴ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 73

³⁵ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 66

1.1.1. Şîa ve Ehl-i Sünnet'de İmâm Mehdî ile İlgili Hadis Rivayetleri

Şîa geleneği içerisinde Mehdî'nin kim olacağı, ne zaman geleceği ve kimlerle mücadele edeceğine dair en net yargı İmâmiyye/İsnaaşeriyye Şîa inancına aittir. Ahir zaman kurtarıcısı olduğuna inanılan On İkinci İmâm Muhammed el-Mehdî ile ilgili Hz. Peygamber'den birçok rivayet bulunduğu aktarılır. Ehl-i Beyt imamlarından ve diğer Şîî kaynaklarından gelen bu rivayetler, O'nun doğumundan yıllar önce, Hz. Peygamber'in soyundan geleceğinin ve tüm dünyaya adalet getireceğinin hadislerle haber verildiği üzerine şekillenmektedir. Şîa'ya göre Mehdî ile ilgili rivayet o kadar fazladır ki diğer İslâmî konular arasında hakkında en çok rivayet bulunan konular arasında yer almaktadır.³⁶ Şîrâzî'nin aktardığına göre Ehl-i Sünnet kanalıyla mehdîlik konusunda yapılan rivayetlerin sayısı yaklaşık 200 hadis kadardır. Bununla birlikte aynı konuda Şîa kaynaklarında rivayet edilen hadis sayısı ise 500'den fazladır.³⁷

Şîa kaynaklarındaki mehdîlik konulu hadislerin sayısının fazla olmasının temel nedeni, Şîa âlimlerinin Hz. Peygamber dışında masûm kabul ettikleri imamların rivayetlerini de delil kabul etmeleridir. Bunun aksine Ehl-i Sünnet âlimleri yalnızca Hz. Peygamber'den gelen rivayetleri esas almışlardır. Bu durumun temel nedeni ise Şîa geleneğinin inandığı kurtarıcı Mehdî karakterini bütün İslâm algısına kabul ettirmek için bir delil zemini oluşturma çabasından ileri geldiği öngörülmektedir. Böylelikle Mehdîlik konusundaki düşüncelerin daha kapsayıcı bir delil zemini olarak Hz. Peygamber'in sözleri yorumlanmaktadır.³⁸

Bir kurtarıcı motifi olarak dünyaya bir Mehdî'nin geleceğine dair bütün İslâmî geleneğin hem fikir olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim sadece Ehl-i Sünnet algısı içerisinde şekillenen mezheplerde değil Vahhabîlik gibi Ehl-i Sünnet dışında kalan bir mezhebin bile Mehdî'nin geleceğine dair Şîa ve Ehl-i Sünnet mezhepleriyle

³⁶ Mehdî Pişvâî, **Sire-yi Pişvayân, On iki imâm**, Tahran, Ahlulbeyt Yayınları, 2010, s. 693.

³⁷ Nasır Mekarim Şirâzî, **Hükümet'i Cihani'yî Hazreti Mehdî**, y.y, t.y, s. 151.

³⁸ Sûca Karakûş “**H. Peygamber'in dilinden İmâm Mehdî**,” Ehlader Araştırma Bölümü, (Çevrimiçi), <http://www.ehlibeytalimleri.com>. 01.05.2020.

aynı görüşleri savunduğu görülmektedir. Örneğin Suudi Arabistan'ın önemli büyük Selefi Ulemasından olan Muhammed b. Nasruddîn Albanî (öl.1420/1999), “Et-Temeddunü'l-İslâmî” dergisinde yayımlanan risalesinde şöyle demiştir:

“Mehdî meselesine gelince; şunun iyi bilinmesi gerekir ki onun çıkışı hakkında birçok sahih hadis vardır: Bunlardan büyük bir bölümünün senetleri de sahihtir. Kısaca sözün özü şudur: Mehdi'nin çıkışına inanmak Resulullah'tan mütevatir olarak gelmiş sabit bir akidedir. Ona iman etmek vaciptir; çünkü gaybî konulardandır ve gayba inanmak Yüce Allah'ın şu ayette buyurduğu gibi muttakilerin özelliklerindendir³⁹ Bu konuyu ancak cahil veya kibirli kimse inkâr eder.”⁴⁰

İmâm Mehdi, Şîa kaynaklarında varlığı kesin olarak kabul edilen sabitlenmiş bir mevzudur. Bu bağlamda, hakkında yazılmış birçok kitap bulunmakla birlikte, bu kitaplardan bazılarında onun doğumundan çok daha öncesinde kaleme alınmış olması da dikkat çeken hususlar arasında yer almaktadır.

Örneğin Şîa'nın muteber hadis kaynaklarından biri olan Hasan b. Mahmut Herrad'ın “El Meşîhe” adlı kitabında Mehdi'nin gaybetine dair hadisler ele alınmıştır. Bu hadis kaynağı, Muhammed el-Mehdi (Mehdi el-Muntazâr)'ın ⁴¹ büyük gaybetinden⁴² yaklaşık yüz yıl önce yazılmıştır.⁴³

“Akâidü'l İmâmiyye” adlı eserinde Allâme Muzaffer, şunları söylemektedir: *“Eğer mehdîviyyet düşüncesi, Hz. Peygamber Resulü Ekrem tarafından Müslümanlara aşikâr olmasaydı ve söz konusu edilmeseydi, Keysâniyye, Abbâsîler gibi birinci devrin yalancı iddiacıları, kendilerini vaat edilen Mehdi oldukları iddiasında bulunmazlardı.”*⁴⁴

³⁹ Bakara, 2/2.

⁴⁰ Ebû Abdurrahman Nasiruddîn b. Hacı Nûh b. Necâtî b. Âdem el-Eşkuvedî el-Albânî, **Silsiletü'l-Ahadi's-Sahih ve Şey'un Min Fıkhiha ve Fevâiduhâ**, Riyad, Dâr'ün-Neşr, 1415/1994, s. 43.

⁴¹ 869-940 yılları arasında yaşamış ve Şiilerin On İkinci İmam olarak kabul ettiği dini lider.

⁴² On İkinci İmâm Mehdi'nin ölmeden insanlar arasından ayrılıp gizlenmesi mânâsında bir terim; bkz. Mustafa Öz, “Mehdi el-Muntazâr,” DİA, C.XXVIII, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 412-413.

⁴³ Pişvâî, **Sire-yi Pişvayân, On iki imâm**, s. 695.

⁴⁴ Bkz.. İçerikten naklen Seyyid Muhsin Harranî, **Bidayetü'l Meavifü'l-Alihîyye, Akide'tü'l-Tenafifi**, Mehdi babı. y.y, t.y., s. 56.

Burada yer alan “Mehdî” ifadesi Şîa görüşüne göre On İkinci İmâm Muhammed el-Mehdî’ye bir işaret olarak görülmüştür.

Muteber Şîa kaynaklarından bir diğeri olan Şeyh Sadûk’un “Kemâlû’d Dîn ve Temâmü’n Nime” isimli eserinde Hz. Peygamber’den kırk beş rivayete yer vermiştir. Söz konusu rivayetlerde Mehdi’nin varlığının yanı sıra bazı özelliklerine de işaret edilmektedir.⁴⁵ Abdullah b. Abbâs’a dayandırılan bir rivayet şu şekildedir:

“Allah-u Teâla yeryüzüne baktı ve onların arasında beni seçti ve peygamber yaptı, daha sonra ikinci kez baktı ve Ali’yi seçti ve onu imâm karar kıldı, daha sonra bana, onu kendimin kardeşi, velisi, vasisi ve halifesi olarak karar kılmamı emretti. Buna göre Ali, bendendir ve ben de Ali'denim. O, kızım Fatıma'nın eşi ve iki torunum Hasan ve Hüseyin'in babasıdır. Biliniz ki Allah-u Teâla beni ve onu kullarına hüccet olarak karar kılmıştır ve Hüseyin'in çocuklarından ise benim risaletimi devam ettirmeleri için (benim getirdiğim dinî yürütmeleri ve vasiyetimi korumaları için) imâmlar karar kılmıştır. Onların dokuzuncusu, şekli sözleri ve davranışları herkesten bana en çok benzeyen, Ehl-i Beyt’imin Kâimî ve ümmetimin hidayet edicisidir. O, uzun bir gaybetten ve sapıklığa sebep olan bir şaşkınlıktan sonra zuhur edecek ve Allah-u Teâla’nın dinini galip kılacaktır.”⁴⁶

Bu hadiste de yer aldığı üzere Mehdi’nin vasıflarında en çok dikkat çeken ise Ehl-i Beyt’e olan vurgu olmuştur. Şîa görüşüne göre bu hadiste yer “Hz. Hüseyin’nin risaletini devam ettiren imamlar” ifadesi Muhammed el-Mehdî’nin beklenen kurtarıcı misyonundaki Mehdi olduğu inancına destek olarak gösterilmiştir.⁴⁷ Başka bir kaynaktan ise İbn-i Abbâs’a dayandırılan şöyle bir rivayet vardır:

“Allah’ın yarattıklarına olan halifeleri, vasileri ve hüccetleri benden sonra on iki kişidir. Onların birincisi benim kardeşim ve sonuncusu benim çocuklarımdandır. Hz. Resulullah’a (s.a.v) kardeşinin kim olduğu sorulduğunda, Ali b.Ebû Talip’tir cevabını verdi. Çocuğunun kim olduğu sorulduğunda ise şöyle buyurdu: Mehdi’dir. O yeryüzünü zulümle dolduğu sırada adaletle dolduracaktır. Beni hak olarak peygamberliğe seçene yemin olsun ki, eğer dünyanın ömrünün bitmesine bir gün kalsa bile, Allah-u Teâla, o günü oğlum Mehdi zuhur edinceye kadar uzatacaktır. O gün İsa b. Meryem gökten yeryüzüne inerek onun arkasında namaza duracaktır. Ve onun hükmü bütün batı ve doğuya ulaşacaktır.”⁴⁸

⁴⁵ Şeyh Sadûk Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Musa b. Babaveyh el-Kummî, **Kemâlû’d-Dîn ve Temâmü’n-Nime**, C. II, Kum, Darü’l Kutûb el-İslâmiyye, 1975, 24. ve 25’ci bablar.

⁴⁶ El-Kummî, **Kemâlû’d-Dîn ve Temâmü’n-Nime**, 24. ve 25’ci bablar.

⁴⁷ Cemil Hakyemez, **Şîa’da Gaybet İnancı ve Gâib Onikinci İmâm**, İstanbul, İsam Yayınları, 2009, s. 45.

⁴⁸ Muhammed Ali Sargî, **Usul’u Vafi**, y.y, t.y, s. 226.

Şîa mezhebinin diğer kaynaklarında da konuyla ilgili birçok hadis rivayeti yer almaktadır. Diğer taraftan Mehdî'nin varlığı, gaybeti vb. konuların sadece Şîa'ya özgü mevzular olmadığı da bilinmektedir. Nitekim birçok Ehl-i Sünnet âlimleri de Mehdî ile ilgili birçok konuyu, sahabe ve tabiin aracılığıyla eserlerinde ifade etmişlerdir.⁴⁹

Konuya ilişkin Ehl-i Sünnet rivayetlerinde yer alan hadislerin otuz üç sahabe aracılığıyla nakledildiği belirlenmiştir. Mehdî ile ilgili hadislerle yer verilen ve daha O (Muhammed el-Mehdî) doğmadan önce yazılan meşhur Ehl-i Sünnet kitaplarına Ahmet b. Hanbel'in Müsned'i, Sahih-i Müslim ve İmâm Buhârî'nin Sahih-i Buhârî'si örnek verilebilir. Müsned'de yer alan bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *“Eğer dünyanın ömrünün bitmesine bir gün kalsa bile, Allah-u Teâla kesinlikle o günde bizden, bizim ailemizden olan birisini ayağa kaldıracaktır ve yeryüzünü zulümle dolduğu sırada adaletle dolduracaktır.”*⁵⁰

Müslim ve Buhârî'de ise zımnen Mehdî beklentisine değinildiği görülmektedir. Örneğin bir hadiste Hz. Resulullah şöyle buyurmuştur: *“Sizin durumunuz ne olur, o zaman ki Meryem'in oğlu İsâ gökten iner ve imamınız sizden olur”*⁵¹

Şeklinde ki rivayetde Hz. İsâ'nın nüzulüne ve imâmın Hz. Muhammed ümmetinde oluşuna dair Mehdî kimliğinin Şîa düşüncesine göre Muhammed el-Mehdî'ye işaret ettiği aktarılmaktadır. Hadiste dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de Hz. İsâ varken Mehdî'nin imâmlık görevini üstlenmesi ve Hz. İsâ'nın ona uymasından bahsedilmesidir.

1.1.2. Mehdî İnancının Kur'ân'la Temellendirilmeye Çalışılması

Kuran-ı Kerim'de gelecek dönemde bir kurtarıcı bekleme fikri, yer almamaktadır. Esasen Kur'an da geçen bir ayette: *“Şüphesiz ki, bir kavim kendi*

⁴⁹ Pişvaî, **Sire-yi Pişvayân, On iki imâm**, s. 697.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel eş-Şeybanî, **Müsned**, C. III, Kahire, 1985, s. 37.

⁵¹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Kitâbü'l Bedû'l-Hâlk**, C. IV, y.y, t.y, s. 143; Muslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, **Sahih-i-Müslim**, **Bab-ı Nuzul-i İsâ**, Tah: Muhammed Fuâd Abdülbakî, C. IV, Beyrut, Dar-ülİhyai't-Türas'il-Arabî, 1412/1992, C.I, s. 94.

*durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez”*⁵² vurgusuyla gelecekte vuku bulacak olası iyi ya da kötü değişimlerin insanın kendi çabasının ürünü olarak gerçekteceğini belirtmektedir. Bu doğrultuda ilahi iradenin tarihe bir çeşit tecellisi ya da müdahalesi şeklinde bir kurtarıcının gelmesi veya gönderilmesi düşüncesine izin vermemektedir. Zira Kur’ân’a göre vahyin nüzulünden önce, geleceği müjdelenen kişi “son nebi” olan Hz. Peygamberdir. Kur’ân’ın kendisi de kıyamete kadar baki olan ve Allah tarafından korunacak olan kitaptır. Bu doğrultuda insanlık için yol gösterici ve kurtarıcı olan Allah’ın kitabı Kur’ân ve Hz. Peygamberin dinî yaşama ve anlama hususunda ortaya koyduğu sünnetidir.

Özetle Kur’ân’da Mehdî inancına dair tevhide dayalı gerçekte manada şahsiyete bürünmüş bir kurtarıcılık ifadesi edilmez. Bununla birlikte son peygamberin dünyaya gelmiş olmasından dolayı da dünyaya yeniden bir peygamberin gelme durumu da ortadan kalkacağından ahir zamanda gelecek olan bir kurtarıcı motifinin de bir peygamber olma ihtimali ortadan kalkmaktadır.

Bununla birlikte Şîa geleneğinde Kur’ân-ı Kerîm’den çeşitli ayetler te’vil yoluyla ele alınarak mehdî inancıyla ilişkilendirilmektedir. Bu kısımda Şîi geleneğinde İmâm Mehdî’yle ilgili olduğu iddia edilen bu ayetlerin nasıl anlaşılp konuyla nasıl ilişkilendirildiği üzerinde durulacaktır.

Şîa’ya göre, Kur’ân’daki ayetlerden bazıları ancak İmâm Mehdî’nin İslâm’ı yeniden ayağa kaldırma misyonuyla aynı paraleldedir. Örneğin bir ayette: “*Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O’dur; müşrikler hoşlanmasalar da!*”⁵³ Bu ayetle ilgili olarak Şeyh Sadûk şunları söylemektedir:

“Allah’a ant olsun ki, bu ayette zikredilen vaat henüz gerçekleşmiş değildir. Kâim (Kıyam edecek olan Mehdî) zuhur edinceye kadar da bu gerçekleşmeyecektir. Kâim zuhur ettiğinde onun kıyam ve zuhurundan rahatsızlık duymayacak olan hiçbir kâfir ve

⁵² Ra’d, 13/11; Ayrıca bkz. Enfâl, 8/53.

⁵³ Tevbe, 9/33.

müşrik olan bir kimse, taşın içine de girecek olsa, o taş dile gelecek ve Ey mümin! İçimde bir kâfir var, beni kır ve onu öldür, diyecektir.”⁵⁴

Kur’ân’da diğer bir ayette: “*Bilin ki, o kıyamete ait bir bilgidir. Sakın ondan şüphe etmeyin ve bana tâbi olun. Bu dosdoğru yoldur*”⁵⁵ ayet-i kerimesiyle ilgili olarak ise Meşarik-ul Envâr fi-Fevzi Ehl-il İtibâr” isimli eserde Allâme Hamzavî, şunları söylemektedir: “*Mikatil b. Süleyman ve tefsir hususunda ona tabe bir grup tefsir yazarları, bu ayetten ahir zamanda zuhur edecek olan Hz. İsâ’nın kastedildiği inancındadırlar.*”⁵⁶

Görüldüğü üzere Şîa geleneğinde kurtarıcı olarak gelecek olan Mehdî ile birlikte Hz. İsâ’nın da tevhidi temsil eden ve doğru yola eriştiren bir misyonunun olduğu aktarılmaktadır. Yine başka bir ayette: “*Göklerde ve yerde ne varsa, isteyerek veya istemeyerek O’na teslim olmuştur*”⁵⁷ ifadesi hakkında Ayyâşî Rifaâ b. Mûsâ’dan şunları aktarmaktadır: İmâm Ca’fer es-Sadık, bu ayete işaret ederek şunları ifade eder: “*Hz. Mehdî kıyam ve zuhur ettiğinde, La ilahe illallah ve Muhammedun Resulullah, sesinin yükselmediği bir tek belde kalmayacaktır.*”⁵⁸

Ayyâşî, bu sefer İbn-i Bükeyr’den yine konuyla ilgili şunları nakletmektedir:

“Allah Teâla’nın, ‘Göklerde ve yeryüzünde ne varsa, istese de istemese de O’na teslim olmuştur’⁵⁹ buyruğu hakkında İmâm Mûsâ el-Kazım’dan sorduğumda şöyle buyurdular: “Bu ayet Hz. Mehdî hakkında nazil olmuştur. Kıyam ettiğinde tüm yeryüzündeki Yahudiler, Hristiyanlar, Sâbîiler, zındıklar, mürtetler ve kâfirlere İslâm’ı sunacaktır. Kendi rızasıyla Müslüman olanları namaz, zekât, gibi bir Müslüman’a farz olan amelleri yapmaya mükellef kılacaktır. İslâm’ı kabul etmeyenleriyse katledecektir. Artık yeryüzünde ‘Allah birdir!’ deneyen kimse kalmayacaktır.”⁶⁰

Ayyâşî’nin bu yorumunda ise Mehdî motifinin bir tebliğ mücadelesine değinilmiştir. Mehdî, yeryüzüne indiğinde bütün kâfirleri İslâm’a davet edecek kendi

⁵⁴ El-Kummî, **Kemâlû’d-Dîn ve Temâmü’n-Nime**, C.II, s. 670.

⁵⁵ Zuhuf, 43/61.

⁵⁶ Hamdî Türkoğlu, “Mukatil B. Süleyman ve Tefsîrû’l-Hamsi Mieti Âyetin Adlı Eserindeki Rivâyetleri Üzerine İnceleme,” **Journal of Analytic Divinity**, C.III, No:1, 2019, s. 80.

⁵⁷ Al-i İmran, 3/83.

⁵⁸ Muhammed b. Mesûd el-Ayyâşî, **Tefsîrû’l-Ayyâşî**, Ter: Muhammed Hüseyin Tabetabâî, C.II, Beyrut, Müessesetül-Âlam, 1441/1991, C.I, s. 283.

⁵⁹ Al-i İmran, 3/83.

⁶⁰ El-Ayyâşî, **Tefsîrû’l-Ayyâşî**, C.I, s. 283.

rızasıyla gelmeyenleri ise katledecektir. Dolayısıyla Şîa inancında mehdî misyonunun tebliğ ve savaş imgeleri etrafında yorumlandığı görülmektedir. Şîa kaynaklarında Hz. Peygamber'in Ammar-i Yasir'e bu ayetle ⁶¹ ilgili şunları buyurduğu rivayet edilmektedir:

“Ey Ammâr, Allah Hüseyin'in neslinden dokuz İmâm getireceğini ahd etmiştir. Onun dokuzuncu çocuğu gaybete çekilecektir. İşte Allah'ın buyruğu budur. Sonra da anılan ayeti okudu. Onun uzun bir Gaybet'i olacaktır ki, birtakım insanlar bu dönemde imanlarını kaybedecek, diğer bir grubu ise imanlarını koruyacaklardır. O, ahir zamanda çıkıp yeryüzünü adaletle dolduracaktır. O, Allah'ın kelamının tevili (yorumu) için savaşacak, nitekim ben Allah'ın kelamının tenzili (nazil oluşu) için savaştım. Ey Ammâr, o benim ismimi taşıyacak ve hâlkın bana en çok benzeyeni olacaktır.”⁶²

Burada da Şîa inancına göre Mehdî'nin On İkinci İmâm olan Muhammed el-Mehdî olduğu ifade edilmektedir. El-Mehdî'nin gaybeti (gökyüzüne çekilişi) uzun olacak yeryüzüne indiğinde ise Allah'ın kelamı için savaşacağı aktarılmaktadır. En son olarak başka bir ayette: “*De ki: Haber verin, eğer suyunuz yere batacak olursa, bu durumda kim size bir akar su kaynağı getirebilir.*”⁶³

Ebu Basir mezkûr ayetle ilgili şunları söylemektedir: “*İmâm Muhammed el-Bakır, bu ayetle ilgili olarak şöyle buyurdular: “Bu ayet, Mehdî hakkında nazil olmuştur; eğer imâmınız gaybete çekilir ve onun nerede olduğunu bilemezsiniz, o zaman kim, size göğün ve yerin haberini getiren ve Allah'ın helal ve haramını açıklayan aşikâr bir imâm getirir. Sonra da henüz bu ayetin tevili gelmemiştir, kesinlikle gelecektir.*”⁶⁴

Görüldüğü gibi Şîa uleması Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan çeşitli ifadeleri On İkinci İmâm Muhammed el-Mehdî ile ilgili olarak tevil etmekte ve bu yorumları Mehdî inancının Kur'ân'da geçen ayetlerle delillendirmektedir.

⁶¹ Al-i İmran, 3/83.

⁶² Hacı Şeyh Ali Yazdi el-Hâirî, **İlzamü'n-Nasib fi Hüccet'il-Ğaib**, C.II, Necef, Darü'n-Numan, 1970, s. 98.

⁶³ Mülk 67/30.

⁶⁴ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 52, hadis 27.

1.1.3. Hz. Peygamber'in Ehl-i Beytinden Olan Mehdî

Mehdî konusunda yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz gibi birçok hadis nakledilmektedir. Hz. Peygamber'den nakledilen bazı hadislerde Hz. Mehdî'nin işaretlerinden de bahsedilmektedir. Örneğin bir rivayette "Mehdî ve vaat edilen Kâim, benim Ehl-i Beyt'imdendir."denilmektedir.⁶⁵ Hz. Ali'den rivayet edilen bir başka hadiste ise şöyle buyrulmaktadır:

"Resulullah'a şöyle dedim: 'Acaba vaat edilen Mehdî bizden midir yoksa başkasından mı?' Resulullah şöyle buyurdu: Bizden olacaktır. Allah Teâlâ bu dinî Mehdî vasıtasıyla sona erdirecektir. Nitekim bu dinin ortaya çıkışı da bizimle oldu. Bizim vasıtamızla şirkten kurtuldukları gibi bizimle de fitnelerden kurtulacaklardır. Allah Teâlâ bizim bereketimizle şirk ve putperestlik döneminin düşmanlıklarından sonra, kalplerini birleştirip onları dinde kardeş kıldığı gibi, fitne döneminin düşmanlıklarını da kalplerinden silecektir."⁶⁶

Bu rivayette Mehdî'nin bir ahir zaman alameti olarak dünyaya geleceğine işaret edilmektedir. Yine fitne dönemi denilen ahir zamana işaret edilmekte ve cahiliyye döneminin şirkleriyle edilen mücadeleler gibi Mehdî'nin de büyük bir mücadele vererek kalplere kardeşlik salacağına değinilmektedir.

Ebû Dâvûd ve Ebû Saîd El-Hudrî de Peygamberimizin minber üzerinden şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Ehlibeyt'imden olan vaat edilmiş Mehdî ahir zamanda zuhur edecektir. Gök ona yağmurunu yağdırarak ve yer ona bitkilerini bitirecektir. İnsanlar yeryüzünü zulümle doldurduktan sonra o yeryüzünü adaletle dolduracaktır.*"⁶⁷

Burada Mehdî'nin gelmesi yeryüzünün tamamen zulümle bürünmesiyle gerçekleşeceğine işaret edilmektedir. Diğer bir ifadeyle bütün dünyayı kötülük sardığı ahir zamanda Mehdî bereketiyle birlikte kâinata inecektir. Mehdî'nin ne zaman geleceğine dair bir işaret verilmektedir. Bütün dünyayı zulüm kaplamadan Mehdî'nin

⁶⁵ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 81.

⁶⁶ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 84; El-Amilî, **İsbâtü'l-Hüdât**, C.VII, s. 191; Nurettin el-Heysemî, **Mecmaü'z-Zevâid ve Menbaü'l-Fevâid**, C.VII, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988, s. 317.

⁶⁷ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 74; El-Amilî, **İsbâtü'l-Hüdât**, C.VII, s. 9.

gelmeyeceği aktarılmaktadır. Ümmü Seleme ise Hz. Peygamber'den şöyle nakletmiştir: “*Mehdî benim Ehlibeyt'imden ve Fatıma'nın evlatlarındandır.*”⁶⁸

Said b. Musayyib'in Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan yaptığı nakil ise şöyledir: “*Biz Resulullah'ın şöyle buyurduğunu duyduk: Benden sonraki imâmlar on iki kişidir. Bunların dokuzu Hüseyin'dendir. Bu ümmetin Mehdî'si de bizdendir. Benden sonra onlara sarılan, şüphesiz ki Allah'ın kopmaz ipine sarılmıştır. Onları terk eden ise Allah'ı terk etmiş sayılır.*”⁶⁹

Bu rivayette de Mehdî'nin kim olduğuna dair direk olarak Hz. Hüseyin'den sonra gelen dokuz İmâm'a işaret edilmektedir. Mehdî'nin topluluğundan olanların Allah'ın kopmaz ipine bağlı olacakları aktarılmaktadır.

Yukarıda ifade edilen hadisler dışında Mehdî ve özelliklerine dair daha birçok hadis bulunmaktadır. Bu hadisler Şîa geleneğinde muteber olarak kabul edilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Şîilikte mehdî konusuna ilişkin oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu ise Mehdî fikrinin Şîa düşüncesinin mihenk taşı olduğuna işaret etmektedir.

1.1.4. Şîa Geleneğinde On ikinci İmâm: Doğumu ve Hayatı

Şîa geleneğinde beklenen kurtarıcı olduğuna inanılan Mehdî ile İmam Hasan el-Askerî'nin oğlu olan On İkinci İmâm Muhammed el-Mehdî arasında yakın bir ilişki kurulmaktadır. Dolayısıyla Şîa geleneğine göre beklenen kurtarıcı kimliği On İkinci İmâm'dır. Bu kısımda On ikinci İmâm olan Muhammed el-Mehdî'nin hayatı hakkında kısa bilgi verilip mehdîlik meselesine geçilecektir.

İmâm Mehdî, On birinci İmâm Hasan el-Askerî'nin oğludur. Hicri 255 yılında Irak'ın Sâmerra şehrinde, Şaban ayının 15'inde bir Cuma sabahı dünyaya gelmiştir. Doğum yılı ile ilgili 254, 256, 257 ve 258 şeklinde farklı rivayetlerde bulunmaktadır.

⁶⁸ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 75.

⁶⁹ El-Amilî, **İsbâtü'l-Hüdât**, C.II, s. 526.

Doğum yılı ile ilgili bu ihtilafların gizli bir şekilde doğmuş olmasından kaynaklandığı söylenmektedir. Nitekim onun doğumunun yalnızca Şîiler değil, Ehl-i Sünnet geleneğine bağlı birçok âlim tarafından da kabul edildiği iddia edilmektedir. Asıl ismi Muhammed olup Şîi geleneğine göre bu ismin Hz. Peygamber tarafından ona verildiği genel bir kabuldür. Hz. Peygamber ile On ikinci İmâm'ın isimlerinin aynı olması bir tesadüften öte bir sır ve hikmete bağlı olduğu düşüncesi hâkimdir.⁷⁰

On ikinci İmâm'ın gerek hâlk arasında gerekse dinî literatürde birçok mahlası bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en bilineni ve meşhur olan “Mehdî” ismidir. İnsanları hakka hidayet edeceğinden “Mehdî” lakabı kullanılmaktadır. Ayrıca zuhur edeceği ve dünyayı aydınlatacağı gün beklendiğinden beklenen anlamında “Muntazâr” ismi de kullanılmaktadır. İmâm'ın aynı zamanda Allah'ın yeryüzündeki hücceti, delili olduğuna inanıldığından onunla ilgili “Hüccetü'llah” ismi de zikredilmektedir.⁷¹

Beklenen kurtarıcı olduğuna inanılan İmâm'ın annesinin kimliği ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Mes'ûdî'ye göre annesi Nergis isminde bir cariye-dir.⁷² Şeyh Tusî ise annesinin isminin Reyhane olduğunu belirtmiş ve sonrasında Susan, Sukeyl ve Nergis isimlerini de zikretmiştir.⁷³ Şeyh Müfid ise annesinin ismi olarak yalnızca “Nergis” ismini ifade etmiştir.⁷⁴ Bazı araştırmacılara göre annesinin asıl isimlerinin “Nergis” olduğu ve kimi zaman da “Sukeyl” ismini kullanıldığı aktarılmıştır. Bu isimler dışındaki isimleri Onuncu İmâm Cevâd'ın kızı Hekime Hatun tarafından zikredildiğine işaret edilmiştir. Bununla birlikte dönemin bir özelliği olarak insanlar kendilerine gelen kişilere hoşnutluklarını ifade etme adına güzel isimlerle hitap etmeleri de göz önünde bulundurularak bu kadar fazla isminin zikredilmesi normal

⁷⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, “Mehdî,” C. XXVIII, **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 371, 374.

⁷¹ Fatih Topaloğlu, “Şîa'da Mehdi İnancının Oluşumunda Fars Kültürünün Etkisi,” **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi**, C.V, No:2, 2012, s. 120.

⁷² Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Hudhalî el-Bağdadî el-Mes'ûdî, **İsbâtü'l Vasiyyeti li'l İmam Ali b. Ebi Talib**, Beyrut, y.y, 1409/1989, s. 248.

⁷³ Ebü Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, **Kitabü'l-Gaybe** Thk: İbadullah Tahranî ve Ali Ahmet Nasih, 1997, s. 241; El-Kummî, **Kemâlü'd-Dîn ve Temamü'n-Nime**, C.II, s. 431.

⁷⁴ Şeyh Müfid Muhammed bin Muhammed bin Numan el-Harisî, **el-İrşâd**, C.II, Kum, Al-il-Beyt Yayınları, 1993, s. 390.

olarak kabul edilmiştir. Popüler olarak döneminde kullanılan bu yakıştırma isimler arasında Susan, Reyhane, Nergis isimlerinin olması da bu durumu destekler niteliktedir.⁷⁵

İmâm Mehdî'nin annesinin hangi millettten olduğu konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklı rivayetler arasında en meşhuru İmâm'ın annesinin Hz. İsâ'nın havarisi Şemûn'un neslinden gelen Rûm Kayseri'nin oğlu ve Yeşû'nun kızı olduğuna dair rivayettir. Bu rivayete göre annesi Bağdat'taki köle pazarına kadın kılığında gelmiş ve İmâm Hadî'nin ⁷⁶ emriyle İmâm'ın huzuruna çıkartılmıştır.⁷⁷ Meşhur olan bir diğer rivayet ise Şeyh Tusî tarafından nakledilen rivayettir. Bu rivayete göre İmâm'ın annesi İmâm Hadî'nin kız kardeşi olan Haime'nin yanında büyümüş olan bir cariyedir. İmâm Hadî onu gördüğünde ondan bir erkek çocuk dünyaya geleceğini Allah'ın inayetiyle anladığı rivayet edilmiştir. ⁷⁸ Nergis Hatun manevi olgunlaşma ve fazilet yönünden öyle üstündü ki İmâm Hadî'nin kız kardeşi aynı zamanda İmâmet ailesinin en önemli hanımefendisi olan Hekime Hatun dahi kendisini Nergis Hatun'un hizmetçisi olarak göstermiştir. On ikinci İmâm'ın doğumu konusundaki en güvenilir kabul edilen rivayet Hekime Hatun tarafından nakledilen rivayettir. Bu rivayeti İmâm Cevâd'ın kızı olan Hekime Hatun'un dilinden Şeyh Sadûk şu şekilde nakletmektedir:

“Ebû Muhammed Hasan b. Ali beni kendi yanına çağırdılar ve şöyle buyurdular: Hala bu akşam iftara bizim yanımızda kal, zira Şaban ayının 15'idir. Bu akşam yüce Allah kendi hüccetini yeryüzünde zahir edecektir. Ben imâmdan onun annesinin kim olduğunu sual eyledim, Nergis olduğunu buyurdular. Dedim ki feda olayım hamilelik belirtileri onda mevcut değildir. Şöyle buyurdular: Dediğim şey gerçekleşecektir. Bunun için içeri girip selâm verdim. Nergis hatun benim ayakkabımı çıkarmak için ileri geldi ve hanımım nasılsınız diye halimi sordu. Dedim ki sen benim hanımım ve hanedanımsın. O benim sözümünden sarfı nazar ederek 'Hala, ne diyorsunuz?' diye sual eyledi. Dedim ki, kızım bu akşam Allah-u Teâla sana bir erkek evlat inayet edecek ve o, bu dünya ve o cihanın mevlası olacaktır. Onun utancından yüzü kızarı verdi. Daha sonra akşam namazını kılıp iftar eyledim ve sonrasında uyudum. Gece yarısı yatısı namazını kılmak için uyandım. Nergis'te hamilelik belirtileri yokken ve uykudayken

⁷⁵ Mehdî Aksû, **İslâm Tarihinde Gerçeğe Giden Yol**, İstanbul, Asr Yayınları, 2013, s. 265, 266.

⁷⁶ On İki İmâm'ın onuncusu, 9. İmam Muhammed el-Cevâd'ın oğlu.

⁷⁷ Ali Rıza Utâr, “Hz. Mehdî,” www.hedefgazetesi.com.tr, E.T. 19.04.2019.

⁷⁸ El-Harisî, **el-İrşâd** s. 390; El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 12; El-Kummî, **Kemâlû'd-Dîn ve Temamü'n-Nime**, C.II, s. 89; Et-Tûsî, **el-Ğaybe**, s. 244

namazımı kıldım ve daha sonra nafîle namazımı da kıldım ve yatağıma gittim ama bir daha uyandım henüz o uykudaydı bir ara yerinden kalkıp nafîle namazını kıldı ve tekrar yatağına uzandı.”⁷⁹

Görüldüğü üzere İmâm Muhammed el-Mehdî'nin Şaban ayının 15'inde anne rahmine indiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda doğuma dair işaretler arasında ayın tam aydınlık halinin olduğu on beşinci gün işaret edilmekte ve her iki âleme de adının nakşedeceği zikredilmiştir. İmâm Muhammed el-Mehdî'nin doğumunda yaşanan mucizelere dair Hakîme şöyle devam ediyor:

“Daha sonra İmâm ellerini onun gözleri, kulakları ve omuzlarına sürdü ve şöyle buyurdu: ‘Ey oğlum konuş’, çocuk ağzını açarak şöyle konuşmaya başladı: ‘Eşhedü en la ilahe illallah, vehdehu la şerike leh ve eşhedü enne Muhammeden Resulullah ve Eşhedü enne Aliyen veliyyullah.’ Daha sonra babasına kadar olan bütün imamların adını zikrederek şehadet getirdi. Ebû Muhammed şöyle buyurdu: Halacığım ona selâm vermesi için annesine götür ve daha sonra onu tekrar benim yanıma getir, ben de böyle yapıp onu İmâmın yanına getirdim. İmâm Hasan el-Askerî bana buyurdu: Halacığım, yedi gün sonra onun görüşüne geliniz. Ertesi gün mevlama selâm vermek için geldim ve perdeyi açtığımda onu göremedim ve İmâm’a Mevla’nın nerede olduğunu sual eyledim, hazret buyurdular ki: Hâlâcığım, onu Mûsâ’nın annesinin oğlunu emanet ettiğine emanet ettim.”⁸⁰

Açıkça görüldüğü gibi Şîa geleneğinde beklenen kurtarıcı olduğuna inanılan On ikinci İmâm’ın doğumundan itibaren seçilmişliğine ve doğumundan itibaren mucizevi bir şekilde yaşamının gerçekleştiğine inanç vardır. On ikinci İmâm’ın doğumunun hemen ardından konuşması, peygamber mucizelerinin benzeri mahiyetindedir.

1.1.5. İmâm Mehdi’nin Doğumunun Gizliliği

Şîi kaynaklarına göre, Onuncu İmâm Hadî ve On birinci İmâm Hasan el-Askerî'nin imametleri döneminde Abbâsî hanedanlığında büyük bir telaş ve endişe yaşandığı ifade edilmektedir. Dönemin hâkimlerindeki bu telaşın sebebi, Hz. Peygamber ve diğer imâmlar tarafından rivayet olunan İmâm Mehdi’nin onların zamanında geleceği, ilahi hükümleri yayacağı, yeryüzüne adil düzen getireceği, zalim ve tağutlara son vereceği yönündeki rivayetlerdir. Bu nedenle yukarıda bahsi geçen iki imamdan özellikle İmâm Hasan el-Askerî, hilafet yönetimi tarafından sürekli takip

⁷⁹ El-Kummî, **Kemâlû'd-Dîn ve Temamü'n-Nime**, s. 424, 426

⁸⁰ Kasas 28/5, 6; El-Kummî, **Kemâlû'd-Dîn ve Temamü'n-Nime**, s. 424, 426

edilmekteydi ve On ikinci İmâm Muhammed el-Mehdî'nin dünyaya gelmesine engel olunmak isteniyordu. Tüm bu gerekçelerle ona zarar gelmemesi adına annesi ve doğumu hâltkân gizli tutulmaya çalışılmıştır.⁸¹

Sekizinci İmâm Rıza'nın rivayet ettiğine göre "O hazretin (İmâm Mehdî) özelliklerinden biri de dünyaya gizli gelişidir." Konuyla ilgili bazı rivayetlerde İmâmın Hz. Mûsâ'ya ve Hz. İbrahim'e benzediği nakledilmiştir. O dünyaya geldiğinde babasının özel dostları haricinde kimse onu görmemiştir. İmâm Hasan el-Askerî, vefat etmeden önce kalan işlerini yapması için İmâm Mehdî'nin annesi Nergis'i vasi tayin etmiş ancak kesinlikle çocuğu zikretmemiştir. Dönemin kadıları tarafından da Nergis'in çocuğu olmadığı araştırılıp ispat edilmiştir.⁸²

İmâm Hasan el-Askerî'nin vefatından sonra tüm mirası kardeşleri ve annesi arasında paylaştırılmıştır. Bu noktada şayet çocuğu olsa idi mirastan mahrum etmezdi gibi bir soru akla gelmektedir. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere doğan çocuğunu dönemin yönetiminden saklama adına böylesi bir yol düşünülmüş olduğuna inanılmaktadır. İmâm, çocuğun duyulmamasına özen göstermiş hatta en yakınındakilere bile takiyye yapmak durumunda kaldığı ifade edilmiştir.⁸³ Nitekim aşağıdaki bazı rivayetler, İmâm Hasan el-Askerî'nin doğan çocuğu için gizlice akika kurbanı kestirdiğini anlatmaktadır:

"İbrahim b. İdris'in rivayet ettiğine göre: 'İmâm Hasan el-Askerî bana bir koyun gönderdi ve 'Bu koyunu çocuğum için akika olarak kes ve aile fertlerine yedir.' dedi. Ben de emrine itaat ettim. Ama huzuruna varınca bana: Oğlum dünyadan göçtü, buyurdu. Ama başka bir defasında iki koyunu bir mektupla birlikte bana gönderdi. Mektupta şöyle yazıyordu: 'Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla'. Bu koyunu İmâm'ın için akika olarak kes ve akrabalarına yedir. Bende emrine itaat ettim, yanına varınca bana bir şey demedi." ⁸⁴

⁸¹ Aksû, **İslâm Tarihinde Gerçeğe Giden Yol**, s. 269.

⁸² Lütfullah Safî Gulpayaganî, **Muntahbü'l Eser fil-İmami's-Sani Aşer**, Kum, İnşarrat-ı Hazreti Masûme, Yayın evi, 15. bs, 1998, s. 286.

⁸³ Muhammed b. Yâkub el-Küleynî, **Usul'i Kâfî**, Tas: Ali Ekber Ğaffarî, C. VIII, Tahran, Dar'ül-Kütüb'il-İslâmiyye, 1968, s. 341.

⁸⁴ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 22; El-Amilî, **İsbâtü'l-Hüdât**, C.VII, s. 78; El-Mes'ûdî, **İsbâtü'l Vasiyyeti li'l İmam Ali b. Ebi Talib**, s. 198

Benzer bir olayın Altıncı İmâm Ca'fer es-Sadık'la ilgili olarak yaşanmış olduğu da anlatılmaktadır. Buna göre İmâm ihtiyatlı davranmış ve yalnızca beş kişiyi kendisine vasi tayin etmiştir. Bu beş kişi Medine valisi Muhammed b. Süleyman, Abbâsî halifesi Mansur, Mûsâ ve Abdullah isimli iki oğlu ve Mûsâ'nın annesi Hamide'dir. Böylelikle İmâm'ın, oğlu Yedinci İmâm Mûsâ el-Kazım'ı karşılaştıra bileceğı tehlikeli durumlardan korumuş olduğu düşünölmektedir. Çünkü kimin İmâm ve vasi olduğu bilirse dönemin halifesinin o kişiyi öldüreceğinden korkulduğuna inanılmaktadır.⁸⁵

İmâm Hasan el-Askerî oğlunun doğumunu baştan beri gizli tutmak istemiştir. Çünkü Şîa kaynaklarına göre gerek Hz. Peygamber'den rivayetlerinde gerekse de diğer Ehl-i Beyt imamlarının görüşlerinde, gelecek kurtarıcının alametlerinden biri, doğumunun gizli oluşu üzerine şekillenmiştir. Bu konuda Dördüncü İmâm Seccâd, şunları söylemektedir: *“Bizim Kâim'imizin doğumu insanlara gizli kalacaktır, onun için 'hiç doğmamış' diyeceklerdir. Ta ki kıyam ettiğinde hiçkimsenin biatı boynunda olmasın.”*⁸⁶

Kurtarıcı motifi olarak Mehdî'nin doğumunun gizli olacağına dair inanç ve bu inancın Muhammed el-Mehdî ile uyuşmasının delillendirilmesi üzerine Abdullah b. Eta da şöyle demektedir:

“Beşinci imâm Muhammed el-Bakır'a “Sizin Şiîleriniz Irak'ta çoktur” dedim, İmâm şöyle cevap verdi: Allah'a andolsun akrabalarınızdan hiçbirisinin böyle bir gücü yoktur. Bende o halde niçin kıyam etmiyorsunuz? deyince İmâm şöyle buyurdu: Boş sözlere kulak asma! Allah'a andolsun ki ben, Sahib'-ul Emr (Emir sahibi Mehdî) değilim. O halde Sahib-ul Emir kimdir? diye sordum, İmâm şöyle buyurdular: Doğumu insanlara gizli kalan birini gözle; sahibiniz odur.”⁸⁷

Böylelikle Şîa geleneğinde gerek Hz. Peygamber'den gelen konuya ilişkin rivayetler gerekse Ehl-i Beyt imâmıların bu konuda yapmış oldukları nakiller ve teyitler vasıtasıyla Mehdî inancı hâlk arasında oldukça bilinir hale gelmiştir. Diğer taraftan Mehdî beklentisine Sünnî geleneğinde de yer verildiğı, Mehdî'nin Hz.

⁸⁵ Mustafa Öz, “Ca'fer es-Sadık”, **DİA**, C.VII, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 2.

⁸⁶ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 135.

⁸⁷ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LI, s. 34.

Peygamber'in soyundan geleceğinin, zalimleri ortadan kaldıracığının ve dünyanın hem doğusuna hem de batısına hâkim olacağının beklendiği rivayet edilmektedir.

Bu bağlamda Şîi geleneğine göre zamanın idarecileri onun kendi zamanlarında ortaya çıkmasından ve iktidarlarını sona erdirmesinden korkmuşlardır. Bu nedenle de zamanın iktidarı tarafından Haşimoğulları'nın, özellikle de İmâm Hasan el-Askerî'nin evi sürekli gözetim altında tutulmuştur. Hatta bu hususta bazı kadınların Abbâsî halifesi Mutemed tarafından gizli bir şekilde görevlendirildiğine dair de bir kanaat vardır. Bu kişilerin zaman zaman İmâm Hasan el-Askerî'nin ve diğer Haşim oğullarının evlerine gittiklerine ve edindikleri izlenimlerini halifeye sunduklarına inanılmaktadır. Yine iddiaya göre zamanın halifesi, İmâm Hasan el-Askerî hastalandığında ve vefatı sonrasında doğan çocuğu bulma adına evinin aranmasını dahi istemiştir. Hatta bununla da yetinmemiş bazı uzman kadınları eve göndermiş, tüm cariyeleri kontrol ettirmiş ve hamile olanlar varsa bunların tutuklanmalarını istemiştir. Nitekim cariyelerin birinden şüphelenen ebeler durumu hemen halifeye bildirmiş, sonrasında bu kadın hücreye kapatılmıştır. Nahrirî isimli hizmetçi bu cariyenin bakımı ile görevlendirilmiş, ancak bir süre sonra kadının hamile olmadığı anlaşılınca serbest bırakılmıştır. Halife, İmâm Hasan el-Askerî'nin eviyle yetinmemiş, şehirdeki bütün evlerin aranmasını da istemiştir.⁸⁸

Şîa'ya göre işte tüm bunların yaşanacağının bilincinde olan İmâm Hasan el-Askerî, çocuğunun doğumunu ne pahasına olursa olsun gizlemiştir. Nitekim Şîi kaynakları, yaşanacak bu olayların bilincinde olan Hz. Peygamber ile Ehl-i Beyt imamlarının, Mehdî'nin doğumunun gizli kalması gerektiği konusunda önceden çeşitli uyarılar yaptıkları kanaatindedirler.

On ikinci İmâm Muhammed el-Mehdî ile ilgili anlatılan bu kanaate benzer hadiselerle Hz. Mûsâ'nın doğumunun Firavundan saklanması ve doğan bebeğin

⁸⁸ Muhammed b. Yakub el-Küleynî, **Usul-u Kâfi**, Mevlid-u Ebi Muhammed el Hasan b. Ali, C.I, s. 341; El-Harisî, **el-İrşâd**, s. 345; Ebu Ali el-Fazl b. el-Hasanet-Tabersî, **İ'lâmü'l Vera bi-Âlâmi'l-Hüdâ**, Kum, Müessesetü'l Ali'l Beyt li-İhyai't-Turas, 1997, s. 158; Ebü'l-Hasan Ali b. İsâ el-İrdibîlî, "On birinci İmâm," **Keşfü'l Gumme fi Marifet'il-Eimme**, C.III, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l İslâmiyye, t.y, s. 587.

korunması hadisesi arasındaki benzerlik olduğu ifade edilmektedir. Hz. Mûsâ'nın doğumunun gizlenmesi ve Şîa kaynaklarının Muhammed el-Mehdî'yi gerçek Mehdî olduğuna dair delillendirdikleri hadise, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde aktarılmaktadır:

“Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamış, (ayırımcılık yaparak) hâlkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını kıyımdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu. Hiç kuşkusuz o huzur ve güveni bozanlardandı. Mûsâ'nın annesine, ‘Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız’ diye vahyettik. Böyle de oldu. Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı. Şüphesiz Firavun, Hâmân ve askerleri yanlış yoldalardı. Firavun’un karısı, ‘O, senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlât ediniz’ demişti. Onlar işin farkında değillerdi.”⁸⁹

Doğumundan babasının şehadetine kadar geçen dönem İmâm Mehdî'nin hayatının ilk dönemidir. Şîa geleneğine göre, yaklaşık beş yıl süren bu dönemde Mehdî'nin babasının iki önemli görevi olmuştur. Bunlardan ilki dönemin Abbâsî halifelerinin şer ve desiselerinden kendinden sonra gelecek İmâm evladını korumaktır. İkincisi ise imâmın varlığını, imâmetini ispatlamak ve tüm insanlığa duyurmaktır. İmâm Hasan el-Askerî bu iki vazifeyi de gerektiği ölçüde gerçekleştirmiştir. O hem imâm evladını korumuş hem de dost ve yarenlerine kendisinden sonra gelecek olan imâmı tanıtmıştır. Ancak Abbâsî halifelerinin baskıları ve şiddete varan takipleri nedeniyle Ahmet b. İshak, Hekime, ve Ebû Haşim Ca'fer gibi birkaç dost dışında kimsenin imâmdan haberi olmamıştır. Muhammed b. Osman Amirî, Muhammed b. Eyyüb b. Nûh ve Muaviye b. Hekim bu konuda şunu söylemektedirler: “İmâm Hasan el-Askerî Şiîlerinden kırk kişi o hazretin etrafına toplandık o hazret evladını bize göstererek şöyle buyurdu: Bu sizin imâmınızdır, benden sonra benim halifemdir, ona itaat ediniz ve onun etrafından dağılmayınız ki helak olursunuz, dininiz berbat olur...”⁹⁰

İmâm Hasan el-Askerî, evladının hayatını koruma adına, onu daha emniyetli bir yere göndermeye karar vermiştir. Bu karar sonrasında tarihi kaynaklara göre önce

⁸⁹ Kasas, 28/5-6-7-8-9.

⁹⁰ El-Kummî, **Kemâlû'd-Dîn ve Temamü'n-Nime**, s. 435; El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.II, s. 25.

Sâmerra’da daha sonra da Medine’de saklamıştır. İmâm Mehdî, Medine’de bulunduğu dönemde babaannesinin himayesinde kalmıştır.⁹¹ İmâm Hasan el-Askerî Şeyh Sadûk’un naklettiği bir rivayete göre ise doğumundan kırk gün sonra evladını bilinmeyen bir yere göndermiştir. Bir süre sonra ise annesinin yanına tekrar getirilmiştir.⁹² İmâm Mehdî bazı muhakkiklerin ifade ettikleri üzere çocukluğunun önemli bir bölümünde Medine’de yaşamıştır. İnanişâ göre İmâm Hasan el-Askerî, onun Medine’de kalmasında bir sakınca ve tehlike görmemiştir.

1.1.6. İmâm Mehdi'nin Soyu

Şîa geleneğinde Mehdî’nin ilk olarak kim olduğuna bakıldığında Emevilerin son devrindeki tartışmaların gün yüzüne çıktığını görmek mümkündür. Emevilerin son dönemiyle Abbâsilerin ilk döneminde Hz. Ali taraftarlarının hızla artması beraberinde Şîa geleneğinde mehdî’nin kim olduğu üzerine çeşitli tartışmaların ortaya atılmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda en güçlü tartışma gulat fırkaları tarafından ortaya atılmış ve İmâm Ca’fer es-Sadık’ın Şîa geleneğine göre mehdî olduğu kanaati yaygınlaşmıştır. Fakat ilerleyen dönemlerde bu kanaatin ortadan kalktığı görülmüştür.⁹³

Birkaç âlim dışında⁹⁴ Ehl-i Sünnete göre her ne kadar kurtarıcı motifi olan Mehdî’nin soyu tartışmalı olsa da Şîa’nın beklediği Mehdî olan “Muhammed b. el-

⁹¹ Casım Hüseyin, **Tarih-i Siyasi-i Gaybet-i İmam-i Devazdehum**, Trc: Ayetullah Seyyid Muhammed Takî, İntişarat-ı Emir-i Kebir, Tahran, 1998, s. 124.

⁹² El-Kummî, **Kemâlû’d-Din ve Temamü’n-Nime**, s. 429.

⁹³ Mehmet Atalan, **Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca’fer es-Sadık’ın Yeri**, Ankara, Araştırma Yayıncılık, 2005, s. 147.

⁹⁴ İlginçtir ki, Muhammed b. Hasan’ı geleceği beklenen Mehdî olarak kabul eden az da olsa sünni âlim bulunmaktadır. Örneğin Şafîî yazar Muhammed b. Yusif el- Gandjî el-Kureşî (öl. 1250-51.), “Kitabü'l-Beyan fi Ahbarî Sahibi'z-Zamân” isimli eserinde Sünni kaynaklarında geçen rivayetlere de dayanarak Şîa’nın iddiasını destekler mahiyette on ikinci imâmın Mehdî olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Keza Kemalüddîn Muhammed b. Talha al-Adevîen-Nisbinî (öl. 1252.) Metalibü'l Su'ul fi Menakibi'r-Resul isimli eserinde on ikinci imama Sünniler tarafından yönetilen elştirilere cevap vermeye gayret etmiştir. Mutasavvıflardan Ebu Bekr el-Beyhakî (öl. 1066) gaybetle ilgili imâmî doktrinini kabul etmiştir. Ayrıca ehl-i keşften kabul edilen bazı sufiler, mehdî ve gaybet hakkındaki İmamî, doktrinini benimsemiş görünmektedirler. Örneğin İranlı sufi Sadruddîn İbrahim Hammuyî (VII/XIII, asrın sonları) Fera'idus-Simtayn isimli eserinde, ayrıca Mısırlı sufi Şa'ranî telif ettiği el-Yevakit ve'l-Cevahir adlı eserinde Mehdî’nin İmam Hasan el-Askerî’nin oğlu olup 255/869’da doğduğunu ve kıyamete yakın Hz. İsâ’nın

Hasan el-Askerî'nin beklenen Mehdî olmadığı yönünde bir ittifak bulunmaktadır. Bunun aksine İsnâşeriyye İmâmiyyesi'nde gaybete dair kitapların telif edildiği dönemde her ne kadar başlangıçta farklı yaklaşımlar olsa da gaybete giren Muhammed b. el-Hasan'ın on ikinci ve son imâm olduğu noktasında görüş birliği bulunmaktadır.⁹⁵

Abdurrahman el-Camî, Sadreddîn el-Konevî, Mevlana Celalüddîn er-Rûmî, İbn Kûsî, Ebû Vasil, Mühyiddîn İbnü'l-Arabî ve Feridüddîn el-Attar gibi bazı tasavvuf ehlinin Şîa düşüncesini destekler doğrultuda Mehdî'yi kabul ettikleri ve bu kabul çerçevesinde Sünniler arasında Mehdî inancının yaygın hale geldiği tartışılmaktadır.⁹⁶ Diğer taraftan İmâm Rabbânî⁹⁷ gibi Ehl-i Sünnet kaynaklarında ifade edilen Mehdî anlayışını benimseyen birçok tasavvuf ehli de bulunmaktadır.

Şîa'ya göre, Hz. Muhammed'in ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelecek olan bir torununun ancak Mehdî olabileceği ifade edilmektedir. Şeyh et-Tusî "el-Gaybe", Şeyh Sadûk "Kemalü'd dîn ve Temamü'n-nime", Şeyh Müfid "el-İrşâd", Numanî "el-Gaybe" ve Küleynî "el-Kâfi" isimli kitaplarında ahir zaman olarak ifade edilen dünyanın son dönemlerinde zuhur edecek olan ve Hz. Fatîma'nın soyundan olacak olan bu kişiyi "Mehdî el-Kâim" olarak isimlendirmektedir.⁹⁸

Şîi kaynakları, Mehdî'nin soyuna dair birçok hadis bulunduğu kanaatindedirler. Bu konuda el-Askerî, Şîi kaynaklarından hareketle Mehdî'nin kim olacağına dair delillendirdiği hadisler şu şekildedir:

- Mehdî'nin Resullah'ın evladından olacağına dair yorumların 31 hadiste yer aldığı,

zuhuruna kadar hayatta olacağını ileri sürmüştür. İmâm Mehdî'nin doğumu ile ilgili olarak bkz. Şeyh Sadûk b. Babaveyh, **Kemalü'd-Dîn ve Temâm'ün Nîme**, s. 379, 399.

⁹⁵İbrahim Kutluay, "İmâmiyye Şîası Hadis Literatüründe Mehdiye Dair Rivayetlerin Sünnî Kaynaklarla Mukayesesi: Mehdî Telâkkisi Ehl-Sünnete Şîa'dan mı Geçti ?" **Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri**, Sivas, 2018, s. 408.

⁹⁶Yûnus Şevkî Yâvuz, "Mehdî," C. XXVIII, **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 372.

⁹⁷İmâm-ı Rabbânî, Ebü'l-Berekat Ahmed b. Abdilehad b. Zeynelabidîn el-Farûkîes-Sirhindî, **el-Mektubatü'r-Rabbâniyye**, Thk: Mustafa Hüseyin Abdülhadî, Beyrut, Darü'l kütübiü'l-İlmîyye, 1438/2015, C.II, s. 491.

⁹⁸Kutluay, "İmâmiyye Şîası Hadis Literatüründe Mehdiye Dair Rivayetlerin Sünnî Kaynaklarla Mukayesesi: MehdîTelâkkisi Ehl-i Sünnet'e Şîa'dan mı Geçti,?" s. 406.

- “Mehdî, Ehl-i Beyt’imden ya da zürriyetimdendir” şeklinde 114 hadisin,
- 32 hadiste “Mehdî benden veya bizden ya da soyumdandır” ifadesinin,
- İmâm Hasan b. Ali el-Askerî’nin çocuklarından biri olacağına dair 17 hadisin,
- İmâm Ali b. Muhammed el-Hadî’nin çocuklarından olacağına dair 5 hadisin,
- İmâm Muhammed b. Ali el-Cevâd’ın çocuklarından olacağına dair 4 hadisin,
- İmâm Ali b. Musa er-Rıza’nın çocuklarından olacağına dair 2 hadisin,
- İmâm Ca’fer es-Sadık’ın çocuklarından olacağına dair 4 hadisin,
- İmâm Muhammed el-Bakır’ın çocuklarından olacağına dair 2 hadisin,
- Ali b. Hüseyin İmâm Seccad’ın çocuklarından olacağına dair 2 hadisin,
- Hasaneyn’in çocuklarından olacağına dair 2 hadisin,
- Kadınların efendisi Fatımatü’z-Zehra’nın çocuklarından olacağına dair 28 hadisin,
- Emirü’l-mü’minin Ali b. Ebû Talib’in çocuklarından olacağına dair 14 hadis yer aldığı belirtilmektedir.⁹⁹

Diğer taraftan Mehdî’nin soyu konusu Ehl-i Sünnet ile İsnaaşeriyye arasında tartışmalı bir konudur. Ehl-i Sünnet kaynaklarına göre Mehdî’nin soyu konusunda üç farklı görüş vardır. Bunlar onun Abbâs b. Abdülmuttalib, Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib ve Hasan b. Ali b. Ebû Talib’in çocuklarından olduğu şeklindedir. Meçhul bir ravî içerdiğinden isnadı zayıf olarak nitelenen ve İbn Mâce’de geçen bir başka rivayette ise her doğru yönetici ve doğru kişinin Mehdî olduğu veya Hz. İsâ’nın Mehdî olduğu¹⁰⁰ ifade edilmektedir.¹⁰¹

⁹⁹ Şeyh Necmüddîn Ca’fer b. Muhammed el-Askeri, **el-Mehdî el-Mev’ûd**, C.I, Beyrut, 1977, s. 363, 365. O ilgili eserinde Mehdî’nin diğer isim ve lakapları, yeryüzünde ne kadar hüküm edeceği vb. konulardaki rivayetleri de kaydetmiştir.

¹⁰⁰ El-Kazvinî b. Mace, “**Fiten**” 24

¹⁰¹ İsmail Hakkı İzmirli, “Mehdî Meselesi,”Sadeleştiren: Ali Dumân, **Hikmet Yurdu**, C.III, No:6, 2010, s. 340.

1.1.7. İmâm Mehdî'nin Sıfatları

Mehdî'nin İsnaaşeriyye kaynaklarında da ifade ediliği üzere birçok isim ve çeşitli sıfatları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları “el-Hüccet b. el-Hasan”, “Ebû'l-Kasîm”, “Halifetür-Rahman”, “Sahibü'l-emr”, “Hüccetullah el-Gâib”, “el-Muntezâr”, “Sultanü'l vakt ve'l-evân”, “Sahibü'l Asr ve'z-zaman”, “el-Muzaffer” ve “El-Kâim”dir.¹⁰² Allah'ın onu “Emirü'l-mü'minin” olarak adlandırmış olduğuna inanılır.¹⁰³ O mutlak veliyyullah, hakkın halifesi ve hak halifedir. O büyük ıslahatçı, yüce inkılabın sahibi, dünyanın Kâimî, son kurtarıcı, evsiyanın vasisi ve evliyanın hatemidir, gibi vasıflarla anılmaktadır.

1.1.8. İmâm Mehdî'nin Dış Görünüşü

Mehdî'nin dış görünüşüne dair aktarılan bilgilere bakıldığında İsnaaşeriyye İmâmiyyesine göre O'nun, orta boylu, siyah sakallı, siyah saçlı parlak yüzlü ve genç biri olacağı dile getirilmektedir. Zuhur ettiğinde yaş olarak kırk yaşında olacaktır.¹⁰⁴ Saçları omuzlarına kadar uzamış durumdadır. Güzel ve yakışıklı bir endamı göz alıcı bir heybetli ve cezbedici bir sureti vardır. İki omuzu arasında da peygamberlik mühirine benzer bir iz taşır.¹⁰⁵

Mehdî ile ilgili Ehl-i Sünnet kaynaklarında da birçok farklı rivayet bulunmakla birlikte, bu rivayetler içerisinde ağırlıklı olarak işaret edilen ve en çok benimsenenler;

¹⁰² Abdullah b. Muhammed Hasan el-Mamekanî, **el-Fevaidü'r-Ricalliyemin Tenkihi'l Makal fi İlmi-Ricâl**, Thk: Muhammed Rıza el-Mamakanî, Beyrut Yayınevi, 1431/2010, s. 379.

¹⁰³ Ebû Ca'fer Muhammed b.Yâkub El-Küleynî, **el-Kâfi**, C.II, Beyrut, Menşuratü'l-Fecr Yayınevi, 1428/2007, C.I, s. 259.

¹⁰⁴ Wilferd Madelung, “al-Mahdî,” **Encyclopedia of İslam**, Ed:Martin Theodor Houtsman, C.V, Netherlands, Leiden Brill Academic Publishers, 1986, s. 1230, 1238.

¹⁰⁵ Gulpayaganî, **Muntahbü'l-Eserfillmami's-sani aşer**, s. 4,25; Seyyid Muhsin Emin, **Ayanu's-Şîa**, Thk: Seyyid Hasan Emin, C.II, Beyrut, y.y, 1986, s. 44. Ali b. Isa İrbilî, **Keşfü'l-Gumme**, C.II, Tebriz, Mektebt-i Beni Haşim, 1961, s. 464, 470; Muhammed b. İbrahim en-Numanî, **el-Gaybe**, 13. bs, Metebetu's Sadük, 1977, s. 212.

Mehdî'nin Hz. Fatıma evladından¹⁰⁶ ve Ehl-i Beyt'ten¹⁰⁷ olacağı, kendi isminin yanı sıra anne ve baba isminin de Resul-i Ekrem'in anne ve baba ismiyle benzerlik taşıyacağı, gür sakallı, siyah saçlı olacağı,¹⁰⁸ pırıl pırıl beyaz dişlerinin ve açık alınlı ve kemerli bir burnunun¹⁰⁹ olacağı, güzel yüzlü olup sağ yanağında bir beninin bulunacağı, Medine'de dünyaya geleceği, ümmet-i Muhammed'den olacağı¹¹⁰ ve isminin Muhammed b. Abdullah olacağı¹¹¹ yer almaktadır.¹¹²

1.1.9. İmâm Mehdî'nin Dinî Konumu

Şîa rivayetlerine göre geleceği beklenen Mehdî M. 872'de (H. 260) gaybete girmiş olan “Muhammed b. Hasan el-Askerî (Muhammed el-Mehdî)”dir. Ahir zamanda yeniden zuhur edecek ve dünyaya adalet dağıtacaktır.¹¹³ Mehdi, İsnâaşeriyye'de isim olarak Hz. Peygamber ile aynı isme sahiptir. 869 yılında Şaban ayının ortasında Sâmerra'da dünyaya gelmiştir. Babasının şehid edildiği yıl olan 882

¹⁰⁶ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, **Müsned**, C.I, Thk: Ahmed M. Şakir, y.y, Kahire, 1995. s. 84, 99, 376, 377, 448; C.III, s. s 17, 21, 22, 28, 36, 37, 52; İbn Mace el-Kazvinî, **el-Kütübü's-Sitte ve Şürûhuha: Sünenü İbn Mace**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1413/1992, s. 34; Ebû Dâvûd, Süleyman b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî, **el-Kütübü's-Sitte ve Şürûhuha: Sünenü Ebi Davud**, Fihrist Bedreddîn Çetiner, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1413/1992, s. 1; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, **el-Kütübü's-sitte ve şürûhuha: Sünenü't-Tirmizi**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1413/1992, s. 52, 53, 79; İbn Hacer el-Heytemî bu husustaki tenakuzu, babasının Hüseyin soyundan annesinin ise Hasan soyundan gelmesi şeklinde telif etmektedir. İbn Hacer el-Heytemî, **Kavlü'l-Muhtasar fi Alameti Mehdiyyi'l-Muntazar**, Thk: Mustafa Âşur, Bulak, y.y, Mektebü'l-Kur'ân, t.y. s. 28.

¹⁰⁷ Eş-Şeybânî b. Hanbel, **Müsned**, C.I, s. 84; Et-Tirmizî, **“Fiten”**, s. 52; İbn Mace, **“Fiten”**, s. 34.

¹⁰⁸ El-Heytemî b. Hacer, **Kavlü'l-Muhtasar**, s. 50,51; El-Askerî, **el-Mehdî el-mev'ûd**, C.II, s. 17, İbn Tavus, 'İkdü'd-dürer'den' naklen.

¹⁰⁹ Es-Sicistanî Ebû Dâvûd, **Mehdî**, s. 1; El-Heytemî b. Hacer, **Kavlü'l-Muhtasar**, s. 28

¹¹⁰ Eş-Şeybânî b. Hanbel, **Müsned**, C.III, s. s 21, 22, 27, 37; Et-Tirmizî, **Fiten**, b.52; El-Kazvinî b. Mace, **Fiten**, b.34

¹¹¹ El-Kazvinî b. Mace, **Fiten**, b. 24

¹¹² El-Heytemî b. Hacer, **Kavlü'l-Muhtasar**, s. 51

¹¹³ Ebu Abdullah, Muhammed b. İbrahim Ca'fer en-Nu'manî, **Kitâbü'l-Gaybe**, Thk: Faris Hasan Kerim, Darü'l Cevâdîn Yayinevi, 2011, s. 223; Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Musa b. Babaveyh el-Kummî, **Kemalü'd-Din ve Temamü'n-Nime**, C. II, Thk: Allame Şeyh Hüseyin el-Alemi, Beyrut, Âlemî'l'l Matbuat Yayinevi t.y., s. 257; Şeyhü'l İslâm İzüddîn, el-Hüseyin b. Abdüssamed el-Harisîel-Amilî, **Vusulü'l-Ahyâr ila Usûli'l-Ahbar**, Thk: Seyyid Muhammed Rıza el-Hüseyini el-Celali, **Resail fi Dirayeti'l-Hadis** içinde I-II, Ter: Ebü'l-Fazl el-Hafizayan Babuli, C.II, Kum, Darul-hadis, 2003, s. 367; Abdülaziz Sachedina, “A Treatise on the Occultation of the Twelfth İmamite İmam”, **Studia İslamica**, No. 48, 1978, s 109, 124.

yılına kadar babasının himayesinde kalmıştır. Babasının vefatı üzerine öldürülmekten korktuğundan hâltan gizlenmiştir.¹¹⁴

O’nu ancak Şîa’daki seçkin kişilerin görebildiği aktarılmıştır.¹¹⁵ Meclisî (öl. 1699) tarafından rivayet edildiği üzere İmâm Muhammed el-Mehdî hakkında “Mehdî, ilmin muhafızıdır, o bütün peygamberlerin ilmine varistir ve her şeyden haberdardır” denilmiştir.¹¹⁶ Bir rivayete göre ise İmâm Ali er-Rıza, Mehdî’nin gaybeti döneminde asıl adından söz etmenin uygun olmayacağını belirtmiştir. Çünkü ona göre kurtarıcı Mehdî, Muhammed el-Mehdî’dir bunda hiçbir şüphe yoktur.¹¹⁷

Şîa inancına göre İmâm Mehdî, ortaya çıktığında Kâbe’ye sırtını dayayacak, eline Peygamberin sancağını alacak, ilahi ahkâmı bütün her tarafta icra edecek ve Allah’ın dinini ihya edecektir.¹¹⁸ Mehdî, Allah’ın halifesi ve mutlak velisi olarak Allah’ın velilerinin sonuncusu, vesilerin vasisidir. Son kurtarıcıdır. Evrensel liderdir. En büyük ıslahatçı odur. Allah’ın hükümlerini yeryüzünün her köşesinde hâkim kılacaktır. Kılıcıyla zuhur edecek, zulüm ve adaletsizlikle dolu olan yeryüzünü şefkat ve adaletle dolduracaktır.¹¹⁹ O kıyam ve cihat, ibadet ve teheccüt,¹²⁰ huşû ve huzû,¹²¹ züht ve sadelik,¹²² sabır ve hilim,¹²³ adalet ve ihsan ehlidir. Onun sayesinde herkes nihayetinde ilim ehli olacaktır.¹²⁴

¹¹⁴ El-Küleynî, **el-Kâfi**, C.I, s. 330.

¹¹⁵ El-Mamekanî, **el-Fevaidü’r-Ricaliyye**, s. 383-385; Allâme Muhammed b.Hüseynb. Muhammed b. Hüseyin et-Tabatabaî, **Shi’ite İslam**, New York, State Üniversite Press, 1975, s. 185, 186.

¹¹⁶ Muhammed Bakır b. Muhammed Takî b. Maksûd Ali el-Meclisî, **Bihârü’l-Envâr**, C. II, Beyrut, Vefa Yayınevi, 1984, s. 67, 117.

¹¹⁷ El-Küleynî, **el-Kâfi**, C.I, s. 204.

¹¹⁸ Ethem Ruhî Fırlalı, “Mesîh ve Mehdî İnancı Üzerine Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış,” **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1981, C.XXV, No:1, s. 200.

¹¹⁹ Muhammed Rıza Hekimî, **Hurşud-i Mağrib**, Kum, Defter-i Neşr-i İslâmî, 1984, s. 29.

¹²⁰ Mirza Muhammed Takî el-İsfahanî, **Mikyalü’l-Mekarim fi Fevâi’d-Duâ li’l Kâim**, Tahran, Müessese-i Âlemi, 2000, s. 122.

¹²¹ Yûsuf b. Yahya el-Mukaddesî es-Sülemî, **İkdü’d-Dürer**, Tah: Dr. Abdülfettâh Muhammed el-Halemî, Kahire, Mektebeti Alem’ül-Fikr, 1979, s. 158; Ebü’l-Feda’ İsmail b. Ömer b. Kesir ed-Dımaşkî, **el-Fiteni ve’l Melahim**, Tah: Yusuf Ali Budeyvî, Şam, Darü İbni Kesir, 1984, s. 265.

¹²² El-Meclisî, **Bihârü’l-Envâr**, C. LII, s. 354.

¹²³ El-Kummî, **Kemalü’d-Din ve Temamü’n-Nime**, C.II, s. 310.

¹²⁴ El-Meclisî, **Bihârü’l-Envâr**, C. LI, s. 115; El-Kummî, **Kemalü’d-Din ve Temamü’n-Nime**, C. II, s. 653.

Ehl-i Sünnetile Şîa arasında Mehdî'nin ortak özelliklerinden kabul edilen görüşlerden biri de Mehdî'nin zuhuru ile birlikte önemli hadiselerin gerçekleşeceği konusudur. Buna göre onun zamanında tam bir refah ve huzur ortamı olacaktır.¹²⁵ Mehdî, Deccâle karşı mücadele edecek, bütün dünyada İslâm hâkimiyetini sağlayacak¹²⁶ ve zulümle dolu olan dünyayı adaletle dolduracaktır. Tüm bu özelliklerinin yanında İmâmiyye Şîası'nın inancına göre onu Mehdî yapan asıl işaretin gaybet olduğu ifade edilmiştir. Bu doğrultuda Mehdî'nin gaybetini ve gaybetinin nedenlerini daha da iyi anlamak için gaybet-i suğra(küçük gaybet), ve gaybet-i kübra(büyük gaybet) kavramlarını ayrı başlıklar halinde değerlendirmek gerekmektedir.

1.1.9.1. Gaybet-i Suğra

Gaybet, kelime anlamı itibarıyla kaybolmak, gizlenmek manlarına gelmektedir. Kur'ân'da ise bu kelime etrafında Hz. İsâ'nın göğe yükselme hadisesi ele alınmaktadır. Hz. İsa'nın muhalifleri tarafından öldürülmediğine, gayb âlemine daha açık ifadeyle Allah katına yükseldiği ifade edilmektedir. Şîa geleneğindeki Mehdî inancını şekillendiren gaybet-i suğra Hz. İsâ'nın göğe yükselmesiyle ilişkilendirilerek tıpkı Muhammed el-Mehdî'nin de bu şekilde ölmeyip Allah katına yükseldiği; gayb âlemine ulaştığı aktarılmaktadır.¹²⁷

Gaybet kelimesinin İslâm fırkaları arasında temsil ettiği vurgu ise ahir zamanda gelecek olan kurtarıcı motifi olan Mehdî üzerine şekillenmektedir. Şîa geleneğinde ilk olarak bir Hz. Ali'yi bir ilah olarak gören bazı aşırı taraftarlar, onun ölmeyip göğe yükseleceğini ve ahir zamanda tekrar yeryüzüne geleceğine inanmıştır. Fakat mezhebi

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel eş-Şeybanî, Müsned, Thk: Ahmed M.Şâkir, C. III, Kahire, y.y, 1995, s. 37; Nureddin el-Heysemî, **Mecmaüz-Zevâid ve Menbaü'l-Fevâid**, C. VII, Beyrut, Dârü'l-Kitabi'l Arabî, 1967, s. 314; Heysemi'ye göre bu hadisin ricalı sikadır; Ebü'l-Kasım Müsnidü'd-Dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Taberani, **el-Mucemü'l-ıevsât**, Thk: Tarık b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülmuhsin, C. X, Kahire, Dârülharameyn, t.y, s. 105.

¹²⁶ Ebû Davud, Süleyman b. Eşas b. İshak el-Ezdî es-Sicistani, **el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenü Ebi Davud**, (fihrist Bedreddin Çetiner), İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992/1413, "Mehdî," s. 1; İbn Sabbağ, Ali b. Muhammed Ahmed el-Maliki el-Mekkî, **el-Fusulü'l-Mühimme fi Ma'rifetü'l-Eimme**, Thk: Sami el-Garirî, Kum, Dârü'l-hadis, 1379/1959, s. 1123.

¹²⁷ Nisâ, 4/156-158.

bağlamda Şîa inanişında ilk Mehdî fikri 9. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu inanişte gaybet, tarihsel olarak gaybet-i suğra¹²⁸ ve gaybet-i kübra¹²⁹ şeklinde ikiye ayrılmıştır.¹³⁰

Gaybet-i suğra dönemi tarihsel olarak 15. Abbâsî halifesi Ahmed Mutemed dönemi (870-892) ile 20. Abbâsî halifesi Muhammed Radî dönemini (934-940) kapsamaktadır. Tam olarak ise 874 yılında On birinci İmâm Hasan el-Askerî'nin vefatıyla başlayan süreçtir. Bu dönem toplam 70 sene sürmüş ve Hicri 329 yılında sona ermiştir. Bahsi geçen zaman aralığı, az ve sınırlı bir süre devam ettiğinden “gaybeti suğra” olarak anılmıştır.¹³¹

Şiîler arasında “gaybeti kübra”nın kabullenilmesinde bu dönemin önemli bir etkisi olmuştur. Gaybet-i Suğra'da, Şîa imâmeti, imâm, nâib, sefir ve vekil denilen dört makam etrafında dinî etkinliğini sürdürmüştür. Bu kısa dönemde İmâm Muhammed el-Mehdî, özel bazı naipler haricinde hep gözlerden uzakta gizli bir şekilde yaşamıştır. Bir şey sormak-öğrenmek isteyenler ya da zorluklarla karşı karşıya kalanlar bu özel naipler aracılığıyla ona ulaşmış ve gerekli cevapları almışlardır.¹³²

Hatta bu naipler aracılığıyla huzura çıkan ve onunla görüşen bazı gruplar, âlim ve zahitler de olmuştur. Bunlardan bilinenleri “Amr Osman b. Said el-Umerî” (260-267/ 847-880), oğlu “Ebû Cafer Muhammed b. Osman b. Said el-Umerî” (305-306/917-918), “Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Rûh en-Nevbatî” (326/939) ve “Ebü'l Hasan Ali b. Muhammed es-Semurî”dir (328/941). Bu kişilerin arka arkaya görev yaptıkları bu döneme “Kısa Gaybet Dönemi” ya da “Sefirler Dönemi” de denmiştir.¹³³ Bahsi geçen bu sefirler İmâm Hasan el-Askerî'nin uyguladığı¹³⁴ iddia edilen muhaliflerini

¹²⁸ Küçük gaybet.

¹²⁹ Büyük gaybet.

¹³⁰ Avnî İlhan, “Gaybet,” **DİA**, C.XIII, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 376, 377.

¹³¹ Halil İbrahim Bulut, “İlk Dönem İmamî Kaynaklarda Gaybet Anlayışı,” **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VIII, No: 2, 2004, s. 49, 68.

¹³² İmâmü'l-Haramayn el-Cüveynî, **el-İrşâd**, C.II, y.y, t.y, s. 340.

¹³³ Cemil Hakyemez, “Gaybet İnancı ve Şiilik'teki Yeri,” **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 96.

¹³⁴ İmâm Hasan el-Askerî'den geldiği iddia edilen tepkiler için bkz. El-Kummî, **Kemalü'd-Din ve Temâm'ün-Nime**, C.II, s. 408, 499.

saf dışı edebilmek amacıyla gıyabında sözde “Gâib İmâm” adına ferman yayınlatmak, fıkhi konularda Şîî toplumu bilgilendirmek ve humus toplamak gibi işleri yapmışlardır.¹³⁵ Bu ferman yayınlama yönteminin “Osman b. Said” ve oğlu “Ebû Ca’fer”in elinden çıktığı¹³⁶ söylene de diğer iki sefirin de kullandığı ifade edilmiştir.¹³⁷

Gaybet süresinin uzaması ile birlikte yeni sefirler de gündeme gelmiştir. Bu bağlamda başlangıçta yalnızca İmâm Hasan el-Askerî’nin vekilleri tarafından kullanılan bu yöntem, ilerleyen dönemlerde sefir kabul edilen yeni kişiler tarafından da kullanılmıştır. Bu çözümlerin (tevkilerin) İmâm Mehdî’den geldiği iddia edilmektedir ve ilk olarak İbn Babaveyh (381/991) tarafından Umerî ile Oğluna, “Sahib’uz Zaman”dan gelen Tevkiler” ve “Kâim’den Gelen Tevkiler”¹³⁸ şeklinde iki başlık altında bahsedilmiştir.¹³⁹ Bu konuların tam olarak aydınlatılamamasının temel sebebi sefirlerin faaliyetleriyle ilgili bilgilerin az oluşudur.

Burada ifade edilen bilgilerin önemli bir bölümü Şeyh Tusî’nin “el-Gaybe” ve İbn Babaveyh’in “Kemalü’l-din ve Temâmü’n-Nîme,” isimli eserlerinde yer almaktadır. Bu dönemle ilgili diğer bilgilerde ise kayıp olduğu iddia edilen erken döneme ait iki eserden hareket edilmiştir. Bu iki eserden ilki sefirlerden ikincisinin torunlarından İbn Berniyye el-Kâtip’in yazmış olduğu söylenen “Kitab fî Ahbâr Ebi Amr” adlı eserdir. Diğerisi ise Ebû Ca’fer el-Umeriyyî’n ve Ahmet b. Nûh’a ait olan “Kitabü’l Ahbar’i Vukela el-Erbâa” adlı eserdir.¹⁴⁰ Şeyh Tusî ve İbn Babaveyh’e ait olan eserler ile diğer çalışmalarda, ilk sefir olan Osman b. Said’in kariyerine yönelik

¹³⁵ El-Kummî **Kemâlû’d-Din ve Temamü’n-Nime**, C. II, s. 520, 521, 522; Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, **Kitabu'l-Gaybe**, Thk: İbadullah Tahrânî ve Ali Ahmed Nasîh, Kum, y.y, 1417/1997, s. 285, 327, 375.

¹³⁶ Et-Tûsî, **el-Gaybe**, s. 356.

¹³⁷ Ebû Sehl İsmail b. Ali en-Nevbahtî, **Kitabü’t-Tenbîh**, y.y, t.y, s. 114; El-Kummî, **Kemâlû’d-Din ve Temamü’n-Nime**, C. I, s. 92, 93.

¹³⁸ El-Kummî, **Kemâlû’d-Din ve Temamü’n-Nime**, C. II, s. 510.

¹³⁹ Etan Kohlberg, **İmam and Community on the Pre-Ghayba Period, In Authority and Political Culture in Shi’ism**, Belief and Law in İmami Shi’ism, edited by Said Amir Arjomand, New York, State University of New York Press, 1988, s. 40.

¹⁴⁰ Ebû’l Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmet en-Necâşî, **Ricalü’n-Necâşî**, C.XI, Kum, İntişarat-i Camiü’l Muderrisin, 1407/1986, s. 440.

çok az bilgi yer almaktadır. Benzer şekilde son sefir olan es-Semurrî (328/940) ile ilgili de o döneme ait yazılı kaynaklarda fazla bilgiye yer verilmemesi, bu tarz bir kurumun içinde bulundukları dönemde dahi tanzim edilmediğinin bir göstergesidir.

Şeyh Tusî ve İbn Babaveyh'in daha önceki sefirler ve Es-Semurrî hakkında aktarmış oldukları bilgilerde üzerinde durulan noktanın bu insanların güvenilirliği olması da bunun bir göstergesidir. Ayrıca bu eserlerde sefirlerle isnat edilmiş olan bazı tevkilerle aslında onların sefir oluşları delillendirilmeye çalışılmıştır. Mesela İshak b. Yâkub, birinci sefirlerle yönelik rivayetlerden birinde, "Muhammed b. Osman el-Umerî"ye birtakım sorular sorduğunu ve bu cevapların yer aldığı bir kitap istediğinde kendisine Sahibu'd-Dâr'ın hattı ile yazılmış olan bir tevkinin geldiğini söylemektedir.¹⁴¹

Tüm bunlara ek olarak gaybet-i suğra döneminde ortaya çıkan mehdîlik motifinin siyasi olaylarla direk olarak ilişkili olduğu da ifade edilmektedir. Kısacası Şîa geleneğinde kurtarıcı bir motif olarak Mehdî görüşü bu dönemde şekillenmeye başlamıştır. 874-940 yılları aralığında şekillenen Mehdîlik algısını oluşturan dönemin siyasi olaylarını ele almak gerekmektedir. Arap toplumundan olmayan insanların (mevalilerin), bölgedeki Arap devletlerindeki bürokraside hızla yükselmelerine ve Kuzey İran üzerinden gelen Türklerin yayılmacı politikalarına bağlı olarak Abbâsî Halifesi Mu'tasım, devletin merkezini, hicri 835 yılında Samerra'dan Bağdat'a çekmiştir. Dolayısıyla hilafetin de merkezi Bağdat'a çekilmiş oldu. Fakat beklendiği gibi İslâm toplumu üzerinde etkin bir hilafet yaptırımı bölgede tesis edilememiştir. İlerleyen süreçte Halife Muktefi, 903'te hilafet makamını güçlendirme adına devletin başkentini Bağdat'tan Sâmera'ya yeniden çekmek istese de başarılı olamamıştır. 890 yılına gelindiğinde ise Abbâsî hilafeti'ni zayıflatan Karmatî isyânı yaşanmıştır. Kûfe ve çevresinde etkin bir İsmailiyye grubu olan Karmatiler, Abbâsîlerle büyük bir mücadeleye girse de mağlubiyet yaşamışlardır. Abbâsîlerin Şîa üzerindeki baskıları artınca 891'de Hasan b. Yahya'nın Yemen'de isyan etmesiyle artık Şîa düşünce yapısı ve dinî ideolojisi tamamen Hilafete karşı bir tavır biçimine dönüşmüştür. Fas'ta

¹⁴¹ Bkz. El-Kummî, **Kemâlû'd-Din ve Temamü'n-Nime**, C.II, s. 483; Et-Tûsî, **el-Gaybe**, s. 290.

İdrisîleri, İran bölgesinde Fatımiler, Tunus ve çevresinde Ağlebîler başta olmak üzere bütün Şîî topluluklar Abbâsîlerin baskısına karşı kurtarıcı Mehdî motifini bu küçük gaybet döneminde şekillendirmiştir. Bu doğrultuda özellikle Bağdat ve çevresinde Abbâsîlerin Şîîlere uyguladığı baskı ve çeşitli zulümlerin devam etmesi, Şîa geleneğinde Muhammed el-Mehdî'nin imâmet dönemini de içine alan küçük gaybet dönemi, kurtarıcı Mehdî'nin göğe yükseldiği ilk dönemi temsil etmektedir.¹⁴²

1.1.9.2. Gaybet-i Kübra

Şîa inancında gaybet-i kübra (büyük gaybet) ismi verilen dönem, İmâm Muhammed el-Mehdî'nin yaşamının son döneminden başlayarak günümüzde devam eden bir tarihsel dönemi içine almaktadır. Mehdî'nin yeryüzüne ineceği zamana dek bu dönem devam edecektir. Şîilik inancına göre tüm insanlığın özellikle de Müslümanların inanç ve amel noktasında büyük bir imtihana tabi tutulacakları bir dönemdir. Bu dönem içerisinde Mehdî, bulutun arkasından sıyrılan bir güneş gibi tüm dünyaya nurunu saçacaktır. Gaybet-i suğra döneminin son bulmasıyla ve son sefir Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Semurî'nin (328/941) ölümüyle Gaybet-i Kübra dönemi net olarak başlamıştır.¹⁴³

Gaybet içerisinde diğer bir önemli husus ise tayinle görevlendirilen niyabet mertebesidir. Her iki gaybet döneminde de birer niyabetlik mertebesi bulunmaktadır.¹⁴⁴ Bu iki niyabet “gaybet-i suğra”da yer alan “hususî niyabet” ile “gaybet-i kübra”da yer alan “genel niyabet”tir. İmâm Muhammed el-Mehdî “özel niyabet”te bazı muayyen kişileri kendine nâib tayin etmiştir. Bu kişileri, isimleri ve sıfatlarıyla tanıtmıştır. Genel niyabet döneminde ise İmâm tarafından naiplik için bazı esaslar, sıfatlar ve kanunlar belirlenmiştir. Bu esas, sıfat ve kanunlara her kim sahip

¹⁴² Muzîr Hekim, “Gaybet-i Sugra ve Gaybet-i Kubra Dönemi,” **Misbah: Çağdaş Din Çalışmaları Dergisi**, C.VIII, No: 15, 2019, s. 120.

¹⁴³ Niyâzî Kahvecî, “Şîa-Mutezile Gaybet Tartışması (Kadı Abdulcebbar-Şerif Murteza),” **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XLVI, No: 2, 2005, s. 155.

¹⁴⁴ “Bir hususta başkasının yerine geçmek, onun adına hareket etmek” anlamına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak hukukî konularda başkası adına veya hesabına iş görmeyi, ibadet konularında başkasının yerine bazı dinî vecibeleri eda etmeyi ifade eder.”

ise o kişi İmâm tarafından nâib olarak tanınmakta, aynı zamanda yine İmâm tarafından insanlara dünya-ahiret işlerinde naiplik verilmektedir.¹⁴⁵

İmâm Muhammed el-Mehdî'nin bizzat kendisi tarafından bu naiplik ve makam, söz konusu sıfat ve şartları taşıyan fakihe verilmiştir. Şeyh Tusî, şunları nakletmektedir: *“Mevlamız Hz. İmâm Mehdi (gaybet döneminde Şiilerin vazifesi hususunda) şöyle buyurdular: Ortaya çıkan hadiselerde (karşılaştığınız meselelerde) bizim hadislerimizi rivayet eden ravilere (müçtehitlere) müracaat ediniz. Onlar benim size hüccetimdir ve ben de Allah'ın size olan hüccetiyim.”*¹⁴⁶

Yine Şeyh Tusî, İhticâc adlı eserinde İmâm Ca'fer es-Sadık'tan da şunları nakletmektedir: *“Dinî bilgilerden ilimsiz olanlar (hâlk), fakihlerden nefesine hâkim olana, dinini koruyama, heva ve hevesine muhalefet edene, yaratıcının emr ve yasaklarına itaat eden dîn bilginlerine müçtehidlere taklit etmelidirler.”*¹⁴⁷

Görüldüğü üzere bu rivayetten hareketle, gaybet döneminin başlangıcıyla birlikte İmâm Muhammed el-Mehdî tarafından belirlenen nâibin nefesine hâkim olan ve Allah'ın emir ve yasaklarına uyan müçtehitlerden olan kişilerden seçtiğine işaret edilmektedir.

Şiî toplumu ilgilendiren bütün olay ve kararlar, “gaybet-i kübra” döneminde Veliyy-i Fakih¹⁴⁸ tarafından koordine edilmiştir. Böylelikle Müslümanların meselelerini halletme noktasında bu dönemde Ehl-i Beyt'e bağlı bazı fakihler sorumlu tutulmuştur. Şîa inancında İmâm Muhammed el-Mehdî'ye ulaşma imkânı olmayan Ehl-i Beyt mektebine bağlı fakihlerin, sıkıntıları gidermede hüküm ve fetva verme yetkileri, daha önce gelen imâmlar tarafından tasvip ve beyan edilmiştir. Şiî inancına göre “gaybet-i kübra”nın başladığı tarihten itibaren Ehl-i Beyt mektebine bağlı olan

¹⁴⁵ Said Amir Arjomand, “İmamiyye Şîası'nda İmamet Krizi ve Gaybet Kurumu: Sosyoloji Tarihi Bir Bakış Açısı,” Trc: Ali Avcu, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** C.XIV, No: 2, 2010, s. 540.

¹⁴⁶ Ebu Mansur Ahmet b. Ali b. Ebu Talib et-Tabersî, **el-İhticâc**, C.II, Kum Baskısı, 2010, s. 28.

¹⁴⁷ Et-Tabersî, **el-İhticâc**, C.II, s. 459.

¹⁴⁸ Din hukuku âlimi, fıkıh âlimi.

fakihlerin resmi görevleri başlamıştır. Mehdî'nin zuhur edeceği ana kadar da bu görevleri devam edecektir.

1.1.10. Şîa İnancına Göre Sahte Mehdiler

İslâm tarihinde mehdîlik mevzuuyla ilgili çeşitli iddiaların ve hadiselerin yaşandığı bilinmektedir. Zaman zaman Mehdî olduğu iddiasıyla ortaya çıkan kişiler ya da bazı kişilerin Mehdî oldukları iddiasında bulunanlar ortaya çıkmıştır. Şîa inancında ise On ikinci İmâm Muhammed el-Mehdî dışında bütün mehdîlik iddiaları sahte olarak görülmüştür. Şîa kendi içerisinde de birçok sahte olarak gördüğü mehdîlik iddialarını dile getirmiştir. Örneğin bir grup Muhammed b. Hanefiye'nin¹⁴⁹ Mehdî olduğunu savunmuştur. Onun ölmediğine ve Radva Dağı'nda gaybete çekildiğine inanmışlardır. Onlara göre Mehdî daha sonra zuhur edecek ve dünyayı adaletle dolduracaktır.¹⁵⁰ Bu örnekte ifade edilen Muhammed b. Hanefi'ye, İslâm tarihinde gaybete olduğu iddia edilen ilk şahıstır. Kumeyl b. Zeyd el-Esadî (öl. 744) ve Kuseyyir b. Abdurrahman el-Hüdaî (öl. 723) gibi şairlerin şiirlerinden yapılan iktibaslarda bu durum net olarak görülmektedir. Kerbela hadisesi'nin sonrasında öldürülenlerin intikamını Emevî iktidarından almak isteyen Hz. Ali'nin nesli ve onun taraftarları Muhtar b. Ebû Ubeyd es-Sakafî'nin liderliğinde bir araya gelmişlerdir. Muhtar'ın mücadelesinde başarısız olması ve imâm olarak görülen¹⁵¹ Muhammed b. el-Hanefiyye'nin de 692 yılında Abdülmelik b. Mervan'ı halife olarak tanınması¹⁵² üzerine Ehl-i Beyt ve taraftarlarında kıyamet öncesi zuhur edecek bir kurtarıcı beklentisi oluşmuştur. 700 yılında Muhammed Hanefiyye'nin ölümü sonrasında tekrar dikkatler ona yönelmiş ve bir süre ölmediği, yalnızca gizlendiği iddia edilmiştir.

¹⁴⁹ Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin küçük oğlu, devrinin din âlimi, (öl. 718).

¹⁵⁰ Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, **Milel ve Nihel**, Thk: Ahmed Fevzi Muhammed, Beyrut, y.y, 1992, s. 242; Ebû Muhammed Hasan b. Musa b. Hasan En-Nevbahtî, **Fıraku's-Şîa**, Paris, Necef Baskısı, 1936, s. 27.

¹⁵¹ Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kufî, **el-Futûh**, C.VI, Beyrut, Dar'ül Kütübü'l-İlmiyye, 1986, s. 272; Montgomery Watt, **İslâm'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu**, Trc: Ülvî Murat Kılavuz, İstanbul, Birey Yayınları, 2001, s. 76.

¹⁵² Bu biat için bkz. Ahmet b. Yahya b. Cafer el-Belaruzî, **Kitabü'l Ensâbü'l Eşrâf**, Thk. Süheyl Zekkâr Riyâz Zirikî, C.III, Beyrut, 1996, s. 469; El-Kufî, **el-Futûh**, C. VI, s. 393, 396.

Dolayısıyla bu kişiler ahir zamandan önce gaybetten çıkacak ve yaşanan adaletsizlikleri yok edecek bir yaşayan Mehdî beklentisini gündeme getirmişlerdir.

İslâm'daki mezhepleri ele alan eserlerde belirtildiğine göre Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından sonra taraftarları üç gruba bölünmüştür. Bu taraftarlardan olan Kumeyl b. Zeyd el-Esedî (öl. 744) ve Kuseyyir b. Abdurrahman el-Hudaî (öl. 723) bu durumu şöyle anlatmaktadırlar: *"Muhammed b. Hanefiyye ölmemiştir, diridir. Mekke ile Medine arasında Radva dağındadır. Sağında aslân, solunda kaplân, ortaya çıkıp kıyam edinceye kadar onu koruyacaklardır. O, Ali-i Muhammed'in Kâimî ve Resulullah'ın yeryüzünü doğruluk ve adaletle dolduracağını insanlara haber verip müjdelediği Mehdî'dir."*¹⁵³

Bu örneğin dışında Şîa inancına göre mehdîlik iddiasıyla ortaya çıkanlarla ya da mehdî olduğu ileri sürülenlerle bunların taraftarları şu şekildedir:

- i. Muhammed b. Abdullah b. Hasan; Carudiye mezhebinden bir grup tarafından gaip Mehdî kabul edilmektedir.¹⁵⁴
- ii. İmâm Ca'fer es-Sadık; Navusiye mezhebi mensuplarına göre o Mehdî'dir, hayattadır ve şu an gâibdir.¹⁵⁵
- iii. İmâm Mûsâ b. Ca'fer; Vakıfiyye mezhebi mensupları tarafından sağ ve gâip imâm olarak kabul edilmektedir. Daha sonra zuhur edecek ve dünyayı adaletle dolduracaktır.¹⁵⁶

¹⁵³ Abdullah b. Muhammed Naşî el-Ekber, **Mesailü'l-İmame**, Beyrut, y.y, 1971, s. 26; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dineverî, **Uyûnü'l-Ahbâr**, Thk: Yusuf Ali Tavi, Beyrut 1986, C. I, s. 204, En-Nevbahtî, **Fıraku's-Şîa**, s. 26; Ebû'l Ferec Ali b. el-Hüseyin İsfahanî, **Kitabü'l-Eğani**, Thk: el-Heye'etül Mısıriyyeti'l-Amme, C. IX, y. y, 1992, s. 14-15; Abdülkadir Tahir b. Muhammed el-Bağdadi, **el-Fark, Beyne'l Fırak**, Trc: Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, Kalem Yayınevi, 1991, s. 33, 34.

¹⁵⁴ Eş-Şehristânî, **Milel ve Nihel**, s. 256; En-Nevbahtî, **Fıraku's-Şîa**, s. 62.

¹⁵⁵ Eş-Şehristânî, **Milel ve Nihel**, s. 273; En-Nevbahtî, **Fıraku's-Şîa**, s. 67.

¹⁵⁶ Eş-Şehristânî, **Milel ve Nihel**, s. 278; En-Nevbahtî, **Fıraku's-Şîa**, s. 80-83.

- iv. İsmail b. Ca'fer es-Sadık; İsmailiye mezhebinin bazı mensuplarına göre o ölmemiştir fakat takiyye yaparak öldüğüne inandıklarını ifade etmektedirler.¹⁵⁷
- v. İmâm Muhammed el-Bakır; Bakırîyye mezhebi mensupları onun vaat edilen Mehdî olduğunu ve hala sağ olduğunu kabul etmektedirler.
- vi. Muhammed b. Ali; Muhammediye fırkası taraftarları da onun vaat edilen Mehdî olduğunu ve hala sağ olduğunu kabul etmektedirler. Ancak garip olan şu ki Muhammed babası henüz hayatta iken vefat etmiştir.
- vii. Hüccet b. el-Hasan'ın oğlu; Cevazîye mensupları Hüccet b. el-Hasan'ın bir oğlu olduğunu ve Mehdî olduğunu iddia etmektedirler.¹⁵⁸
- viii. Abdullah b. Harbi el-Kindi; Haşimiye fırkası mensuplarının bir bölümü el-Kindi'nin sağ ve gaybette olduğuna ve günü gelince zuhur edeceğine inanmaktadırlar.¹⁵⁹
- ix. Muhammed b. İsmail; Mubarekîye fırkası mensuplarının bir bölümü onun sağ olduğuna ve gaybette beklediğine inanmaktadırlar.¹⁶⁰
- x. Yezid; bir grup Yezidiye fırkası mensubuna göre Yezid göklere yükselmiştir ve günü geldiğinde tekrar gelecek ve yeryüzünü adaletle donatacaktır.¹⁶¹
- xi. Muhammed b. Abdullah; İsmailiye fırkasının geneli rivayetlerde bahsi geçen Mehdî'nin Muhammed b. Abdullah olduğuna inanmaktadır. Ona

¹⁵⁷ Eş-Şehristânî, **Milel ve Nihel**, s. 279; En-Nevbahtî, **Fıraku's-Şîa**, s. 67.

¹⁵⁸ Muhammed Kerim Horasânî, **Tenbihatü'l Celiyye fi Keşfi'l Esrari'l Batiniyye**, Necef, y.y, 1932, s. 40-42.

¹⁵⁹ Eş-Şehristânî, **Milel ve Nihel**, C.I, s. 245.

¹⁶⁰ Eş-Şehristânî, **Milel ve Nihel**, C.I, s. 245.

¹⁶¹ Sadûk ed-Demlevicî, **el-Yezdiyye**, Musul Baskısı, y.y., 1949, s. 164.

verilen lakap doğrudan Mehdî'dir. Muhammed b. Abdullah, Cezayir ve Mısır'da hüküm sürmüştür.

İsmailiye fırkası Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmektedirler: "Güneş üç yüz yılında batıdan doğacaktır." ¹⁶²

xii. İmam Hasan el-Askerî; İmâmiyye fırkasından bir grup ise İmâm Hasan Askerî'nin sağ olduğuna inanır. Ve onun Kâim (kıyam eden) ve gaybette olduğuna inanır. Vakti gelince zuhur edecek ve dünyaya adalet getirecektir. Bir başka grup ise şunları söylemektedir: "O ölmüştür, ama diriltecek ve kıyam edecektir. Zira Kâim'in manası ölümden sonra kıyam etmektir." ¹⁶³

xiii. Muhammed b. İsmail; Karamatî fırkasına göre beklenen Mehdî, Muhammed b. İsmail'dir. O ölmemiştir ve Rûm diyarında yaşamaktadır. ¹⁶⁴

xiv. Ebû Müslim-i Horasanî; Müslimiye fırkasına göre beklenen Mehdî, Ebû Müslim-i Horasanî'dir. Onun sağ olduğuna ve gâipte beklediğine inanmaktadırlar. ¹⁶⁵

Burada bahsi geçen ve taraftarları tarafından Mehdî olarak kabul edilen bu kişiler, asr-ı saadete yakın bir zaman diliminde yaşamış kişilerdir. Bahsi geçen bu grupların önemli bir bölümü zamanla yok olmuş ve tarihin sayfalarından silinmişlerdir. Bu zamandan günümüze kadar da gerek Haşimoğullarından gerekse başka gruplardan kendisini Mehdî olarak tanıtan, taraftar toplayan birçok kişi

¹⁶² Mirhând b. Burhâniddîn Havendşah b. Kemâliddîn Mahmud el-Herevî, **Tarihu'r-Ravzeti's-Safâ**, C.IV, Tahran baskısı, y.y, t.y, s. 181.

¹⁶³ Eş-Şehristânî, **Milel ve Nihel**, s. 284; En-Nevbahtî, **Fıraku's-Şîa**, s. 96- 97.

¹⁶⁴ Muhammed Hasan Sâ'd, **el-Mehdiyye fi'l-İslâm**, Trc: Abdülhamid el-İbadî, Darül-Kitab'ül-Arabî, Mısır 1953, s. 170; En-Nevbahtî i, **Fıraku's-Şîa**, s. 72.

¹⁶⁵ En-Nevbahtî, **Fıraku's-Şîa**, s. 47.

görülmüştür. Bu uğurda yeni fırkalar kurulmuş, birçok savaşlar yaşanmış ve kurulan bu fırkalar zamanla kaybolmuştur.¹⁶⁶

Bütün bu örnekler mehdîlik konusunun ve kurtarıcı bekleme düşüncesinin erken dönemlerden itibaren İslâm tarihinde yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Yaşadıkları dönemin sosyal ve siyasal gelişmelerine paralel olarak kendilerini baskı altında hisseden ya da zamanın siyasal yönetimiyle problem yaşayan çeşitli gruplar sosyal ve siyasal yaşamda lider/önder olarak kabul ettikleri kişilerin şahsında bir kurtarıcı fikrini sahiplenmişlerdir.

1.2. Şîa'ya Göre Rec'at Anlayışı

Lügatte “dönüş-dönmek” anlamlarına gelen “rec’at”, ıstilaî anlamda kıyametten önce bazı zâlim, fâcir ve münafıkların yanı sıra hâlis müminlerin tekrar yeryüzüne dönmelerini ifade etmektedir. Buna göre yeryüzünde ilahî adaletin hâkim olmasını isteyen hâlis müminler, Mehdî’nin zuhurundan sonra böyle bir dünya oluşacağından bu zaman diliminde Allah’ın izniyle bu isteklerine kavuşacak ve tekrar yeryüzüne döneceklerdir. Benzer şekilde yaşadıkları sürede sürekli kötülük için mücadele eden bazı zâlim, fâcir ve münafıklarda tekrar yeryüzüne dönecek ve yaptıklarının cezasını hâlis müminler aracılığıyla alacaklardır.¹⁶⁷

Rec’at’ın hassas bir konu olması nedeniyle bazı yanlış anlaşılmalara sebep olabilmektedir. Dolayısıyla rec’at düşüncesinin temel kaynaklarının açıklanıp konuyla ilgili ayet ve hadislerle değinilerek rec’atın tanımı, hükümleri ve delilleri hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir. Özellikle Şîî geleneğinde de önemli bir temsiliyet noktasında yer almaktadır. Şîadaki rec’at anlayışı ile mehdîlik düşüncesi anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu kavram, Şîîlikteki Mehdîlik düşüncesinin ana fikrini oluşturmaktadır.¹⁶⁸ Rec’at düşüncesinin oluşumunda birtakım eski inançların etkisi olduğu ifade edilmektedir. Nitekim İslâmiyet öncesi Arap toplumunda da böyle bir

¹⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyyid Sadreddîn es-Sadr, **el-Mehdî**, Beyrut, Dârü'z-Zehra, 1978, s. 13.

¹⁶⁷ İlyâs Üzümlü, Rec’at, **DİA**, C.XXXIV, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 504.

¹⁶⁸ İlhan, **Mehdîlik**, s. 47.

düşüncenin var olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶⁹ Hz. Peygamber'in vefatı üzerine sahabeden Hz. Ömer'in şu sözü bu duruma örnek teşkil etmektedir: “*Resulullah ölmemiştir, o ölmez, ancak, Mûsâ'nın kavminden kırk gece uzaklaşması gibi kaybolup geri dönecektir, ona öldü diyenin ellerini ve ayaklarını keserim.*”¹⁷⁰

Bu örneğe karşılık olarak ilk Müslümanlarda böylesi bir anlayışın yaygın olarak yer aldığını söylemek eksik ve hatalı bir yaklaşım olur. İmâmiyye Şîası, Ehlibeyt mektebine bağlı olanlar dünyanın geleceği ile ilgili kesinlikle ümitsiz olmamışlardır. Onlar insanlığın geleceği noktasında oldukça iyimser bir tavır takınmışlardır. İyi ve liyakat sahibi insanlar, onlara göre başarılı olacaktır. Ancak bu noktada bilinmesi gereken dünyanın ideal anlamda ıslâh ve idaresi için insanlar tarafından oluşturulan kanun ve hükümler yeterli değildir. Bu noktada şunu ifade etmişlerdir: “*Muhtelif ideolojiler ve insanoğlunun uydurduğu kandırıcı ekoller insanı, hiçbir zaman sefalet girdabından kurtaramaz ve insanlığın içinde bulunduğu tehlike ve buhranları ortadan kaldıramaz. Sadece vahiy kaynağından kaynaklanan İslâm'ın güçlü ve kapsamlı kanunları beşerin saadetini temin edebilir.*”¹⁷¹

Ehl-i Beyt anlayışına göre ilerleyen dönemlerde mutlaka bir altın çağ gelecektir. Bu dönem geldiğinde dünya düşmanlık, bencillik, yanlışlık ve hatadan arınmış olan bir imâmın idaresinde olacaktır. Genel anlamda Şîa, dünyanın geleceği ile ilgili büyük bir ümit ve iyimserlik içerisindedir. Dünyanın karanlığa büründüğü bir dönemde bile altın çağı zihinlerde canlı tutmakta ve kendilerini böylesi büyük bir değişime hazırlamaktadırlar.¹⁷²

Şîa'ya göre İslâmî inanç ve hükümlerin doğruluğu ve özellikle gelecek ve gayb ile ilgili olanlarının kabul edilebilirliği, muteber kabul edilen kaynaklardan gelmesine

¹⁶⁹ Mustafa Vazirî, **The Emergence of İslam**, New York, Publisher Paragon House, 1991, s. 46; Ethem Ruhi Fiğlali, **İmâmiyye Şîası**, Ankara, Selçuk Yayıncılık, 1984, s. 146.

¹⁷⁰ Ebû Yâkub Ahmed b. Cafer b. Veheb et-Takibî, **Tarihü'l Yakubî**, Beyrut, Daru Sadır, 1992, C.II, s. 114.

¹⁷¹ Ayetullah İbrahim Eminî, **İnsanlığın Beklediği Adalet Güneşi**, Trc: Kadrî Çelik, İstanbul, Asr Yayınları, 1970, s. 14.

¹⁷² Nurullah Agitoğlu, “Şerhlerde Mehdilik Meselesi Ve Sünnî-Şîî Tartışması: Azimâbâdî'nin Ebû Dâvûd Şerhi Örneği,” **Şarkiyat**, C. IX, No: 2, 2017, s. 934.

bağlıdır. Bu noktada “rec’at” anlayışı Şîa ile Ehl-i Sünnet arasında ihtilaflı konulardan biridir. Bu konuyla ilgili muteber görülen kaynaklarda rivayetler yer almadığından Ehl-i Sünnet âlimleri bu konuyu kabul etmemektedirler. Bununla birlikte Rec’at inancı Şîa mezhebine göre İslâmî değerlere uygundur. Zira Şîa, bu inancı aşağıda ele alacağımız şekilde Kur’an’la temellendirmeye çalışmaktadır. Şîî düşüncesi, Kur’ân’ın yanı sıra Rec’at inancının hadislerle de sabit bir mesele olduğu kanaatindedir.¹⁷³

1.2.1. Rec’at Öğretisini Kur’an’a Dayandırma Çabası

İmâmiyye Şîası’nın itikadına göre Kur’ân’da yer alan bazı ayetler Ehl-i Beyt imâmları tarafından rec’ata uygun olarak tefsir ve tevil edilmişlerdir. Ehl-i Beyt imâmlarının tefsir ve kelimalarında aşağıda yer alan ayetler, İmâm Mehdî’nin ortaya çıkışından sonra müşrikler ile hâlis müminlerin yeryüzüne geri dönecekleri hakkında yorumlanmaktadır: *“Hani, Allah Peygamberlerden, 'Size kitap ve hikmet verdikten sonra yanınızdakileri tasdik eden bir Peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz' diye söz almıştık.”*¹⁷⁴

İmâm Ca’fer es-Sadık’ın bu ayeti şöyle tefsir ettiği nakledilmiştir:

“Yani Allah’ın Resulüne iman getirip, müminlerin emiri Hz. Ali’ye yardım etsinler.”İbn-i Ebû Şeybe, “Müminlerin emirine yardım mı etsinler? Diye soru yöneltince, İmâm Ca’fer es-Sadık şöyle buyurdular: “Evet, Allah’a yemin olsun ki, Allah’ın Hz. Âdem’den Hz.Hatem’e kadar gönderdiği Peygamberlerin tamamı geri dönecek ve Hz. Ali’nin yanında (düşmanlara karşı) kılıç çekeceklerdir.”¹⁷⁵

Bu ayetin tefsiriyle ilgili İmâm Ca’fer es-Sadık ise bu ayetin daha icraata dökülmediğini aktarmıştır. Bu söylem karşısında Selâm b. Munteşîr, ayetin ne zaman gerçekleşeceğine dair soru sorduğunda İmâm Ca’fer es-Sadık şöyle söylemiştir: *“Bu ayet, Allah bütün Peygamberler ve müminleri İmâm Ali’ye yardım etmeleri için bir araya topladığında vuku bulacaktır. O zaman Hz. Resul-i Ekrem’in sancağı Hz. İmâm*

¹⁷³ Mustafa Öztürk, “Şîa’da Rec’at İnancının Muhtemel Kökenleri ve Sözde Dinî Temelleri,”**Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)**, C. VIII, No: 1, 2004, s. 50.

¹⁷⁴ Al-i İmran, 3/81.

¹⁷⁵ El-Ayyâşî, **Tefsîrü’l-Ayyâşî**, C.I, s. 181; Ebû Abdullah b. Bahadır ez-Zerkeşî, **Tefsîrü’l-Burhân**, C.III, y.y, t.y, C.I, s. 295.

Ali'nin eline verilecektir. O gün Hz. İmâm Ali bütün mahlûkatın emiri olacak ve herkes onun sancağı altında yer alacak ve o herkese emir olacaktır."¹⁷⁶

Diğer bir ayetin tefsiri hususunda: *"Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona varis kılar. Sonuç ve akıbet ise sakınanlarındır.*"¹⁷⁷

İmâm Muhammed el-Bakır bu ayetle ilgili olarak Hz. Ali'nin şu sözlerini aktarmaktadır: *"Ben ve evlatlarım Allah'ın yeryüzüne varis kıldığı kimseleriz. Muttakiler (sakınanlar) bizleriz..."*¹⁷⁸

Bu ayetin tefsiri ile ilgili Şîa kaynaklarında Hz. Ali'den şöyle bir başka rivayet nakledilmektedir. Hz. Ali şöyle buyurmaktadır: *"Allah'a yemin olsun ki, Allah-u Teâla benim ehlimi ve evladımı onların arasında bir müddet ayrılık zamanından sonra etrafım da toplayacaktır. Nasıl ki, Yâkub'un evlatları arasındaki bir müddet ayrılık zamanından sonra onları Yâkub'un etrafında topladı."*¹⁷⁹

Şîi kaynakların delil getirdikleri bir diğer ayet ise şudur: *"(İblis) Ey Rabb'im öyle ise (varlıkların) tekrar dirileceği güne kadar bana mühlet ver, dedi. O halde sen bilinen vakte kadar kendilerine mühlet verilenlerdensin, denildi."*¹⁸⁰

Bu ayetin tefsirinde İmâm Ca'fer es-Sadık, şunları söylediği nakledilmiştir:

"İblis, Allah'ın ona kıyamet gününe kadar mühlet vermesini istedi. Ama Allah-u Teâla onun bu isteğini reddederek şöyle buyurdu; 'Belli bir güne kadar sen mühlet verilenlerdensin.' Belli bir vakit geldiği zaman, Âdem'den o belli güne kadar ona tabi olanlar zahir olacaklardır. O gün İmâm Ali'nin rec'at'ının son zamanına denk gelecektir."¹⁸¹ Allah sizlerden iman getirip ve salih amel yapanlara, kendilerinden öncekileri hâkim kıldığı gibi kendilerine de yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini, onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve geçirdikleri korku döneminden sonra bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaat etti. Çünkü onlar bana

¹⁷⁶ Ez-Zerkeşî, **Tefsîrü'l-Burhân**, C.I, s. 295; El-Ayyâşî, **Tefsîrü'l-Ayyâşî**, C.I, s. 181.

¹⁷⁷ Araf 7/127.

¹⁷⁸ Ez-Zerkeşî, **Tefsîrü'l-Burhân**, C. II, s. 27; Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Tabetabâî, **Nûru's-Sakaleyn**, Tah: Abdi Ali b. Cuma el-Arusî el-Huveyzî, C. XI, y.y, İnşarat-ı İsmailiyyân, 1995, C.II, s. 57.

¹⁷⁹ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LIII, s. 108.

¹⁸⁰ Hicr, 15/36,38.

¹⁸¹ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C. LIII, s. 42; Ez-Zerkeşî, **Tefsîrü'l-Burhân**, C.II, s. 343.

kulluk ederler, hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır.”¹⁸²

Bu ayetin tefsirine yönelik bazı hadisler nakleden Taberisî ise, daha sonra şunları ifade etmiştir:

“Bu ayetteki iman getirip de salih amel yapanlardan maksat, Peygamber ve O'nun pak Ehl-i Beyti'dir. Bu ayet onlara, gelecek zamanda İmâm Mehdî'nin kıyam döneminde yeryüzünün hâkimi olacaklarını müjdelemektedir. Nitekim önceden de Hz. Âdem, Hz. Süleyman, Hz. Dâvûd yeryüzünde hüküm sürmüşlerdir. Ehlibeyt imamları bu manada icma etmişlerdir ve onların da icması hüccettir.”¹⁸³

Konuya ilişkin Şîa'nın kullandığı Kur'ân ifadelerinden bir diğeri ise şu ayettir:

*“O gün her ümmetten ayetlerimizi yalan sayanlarından bir grubu toplayacağız. Artık onlar bir arada tutulup, sevk edilirler”*¹⁸⁴

Seyyid Murtaza, “Muhkem ve Müteşabih” isimli eserinde, Hz. Ali'nin şunları söylediğini nakletmektedir: *“Ama rec'at'ı inkâr edenin cevabı şu ayeti kerimedir ki buyuruyor. ‘O gün her ümmetten ayetlerimizi yalan sayanlarından bir grubu toplayacağız.’”*¹⁸⁵ Bu ayet, bu dünyaya aittir. Ama ahirette haşrolup, bir araya toplanma ayeti şu ayeti kerimedir. Hiç birisini bırakmaksızın onları mahşerde toplamış olacağız.”¹⁸⁶

Bu ayetle ilgili İmâm Ca'fer es-Sadık'ın düşünceleri sorulduğunda O, hâlkın bu ayetle ilgili ne söylediğini sordu. Soruyu soran kişi şunları söyledi: *“Onlar (hâlk) bu ayetin kıyamet hakkında olduğunu söylüyorlar. İmâm cevaben şöyle dedi: Acaba Allah-u Teâla kıyamet günü bir grubu toplayıp da diğer bir grubu bırakacak mı? Bu ayet rec'at hakkındadır, kıyamet ile ilgili ayet ise şudur: Hiç birisini bırakmaksızın onları (tüm ölüleri) mahşerde toplamış olacağız.”*¹⁸⁷

¹⁸² Nur, 24/55.

¹⁸³ Ebû Ali Fadl b. Hasan et-Taberisî, **Mecmaü'l-Beyan li Ulumi'l-Kur'ân**, Thk: Seyyid Haşim Resulî, C. VII, Beyrut, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabî, 1960, s. 152.

¹⁸⁴ Neml, 27/83.

¹⁸⁵ Neml, 27/83.

¹⁸⁶ Kehf, 18/47.

¹⁸⁷ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C. LIII, s. 51; Kehf, 18/47.

Rec'at ile ilgili Ebû Basir de şunları söylemektedir: “*İmâm Muhammed el-Bakır'ın hizmetine vardığımda, bana şöyle dedi: Irak hâlkı rec'at'ı inkâr mı ediyor? Evet diye cevap verdim. Buyurdular ki: Onlar şu ayeti okumuyorlar mı ki Allah-u Teâla şöyle buyuruyor: O gün her ümmetten bir grubu toplayacağız.*”¹⁸⁸

Şeyh Müfid ise “el-Fusulü'l-Muhtara” isimli eserinde bu ayetle ilgili şunları söylemektedir:

“Bir gün Seyyid Himyerî Mensur-u Divaniki'nin meclisinde şiir okurken, Sevvâr Gazî onu azarlayarak şöyle dedi: Bu şahıs rec'ata inanıyor. Seyyid ise bu şekilde ona cevap verdi: Evet ben rec'ata inanıyorum.¹⁸⁹ Nitekim Allah-u Teâla Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor: 'O gün her ümmetten bir grubu toplayacağız.'¹⁹⁰ Başka bir ayette ise şöyle buyuruyor: 'Hiç birisini bırakmaksızın, onları (tüm ölüleri) mahşerde toplamış olacağız.'¹⁹¹

Bu ayetin tefsiri hususunda bir başka rivayette de İmâm Ca'fer es-Sadık şunları söylemektedir: “*Rec'ata sadece hâlis mümin ile hâlis kâfir dönecektir. Bu ayetlere bakıldığında iki tane haşır görülmektedir. Birisinde tüm insanlar, haşrolacaklardır, diğerinde ise, her ümmetten bir grubu haşrolacaktır.*”¹⁹²

Son olarak Rec'at inancına Kur'ân'dan delil olarak verilen ayetlerden birisi de şudur: “*İman edenlere söyle: Allah'ın günlerinin geleceğini beklemeyenleri bağışlasınlar. O günler, Allah'ın her toplumu, yaptığına göre cezalandırılması içindir.*”¹⁹³

Rivayette belirtildiğine göre, Allah Resulünün sahabelerinden birisine kâfirlerden bir tanesi küfredi. O sahabe intikamı almak istediğinde bu ayet nazil olur. Ayete göre sahabeden o kâfiri affetmesi istenir. Çünkü asıl intikamını ilahi gün olan rec'atta olacağı ileri sürülmektedir.¹⁹⁴

¹⁸⁸ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.XCIII, s. 86; Neml, 27/83.

¹⁸⁹ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LIII, s. 131. Abdul Hüseyin Ahmet el-Eminî, “**el-Gadîr**”, C.II, Necef, y.y, 1945, s. 258.

¹⁹⁰ Neml, 27/83.

¹⁹¹ Kehf, 18/47.

¹⁹² Et-Tabetabaî, **Nûru's-Sakaleyn**, C.IV, s. 100.

¹⁹³ Casiye, 45/14.

¹⁹⁴ Fahreddin er-Râzî, **Tefsir-i Kebir**, C.XXVII, İstanbul, Huzur Yayın Dağıtım, 2020, s. 262.

Bu ayetin tefsirinde İmâm Ca'fer es-Sadık şunları söylemektedir: *“İlahi günler üç gündür; İmâm Mehdi'nin kıyam ettiği gün, Rec'at günü, Kıyamet günü.”*¹⁹⁵

Şîa'ya göre bu ayetler ve bu ayetlere bağlı olarak nakledilen hadisler rec'at anlayışının imkân dâhilinde oluşuna ve Kur'ân'daki varlığına birer delildir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de bunun geçmiş kavimlerde bulunduğu hakkında ayetler olduğu iddia edilmektedir. Bu noktada Şîa'ya göre Kur'ân'da yer alan geçmiş kavim ve ümmetlerden bazılarının rec'atına kısaca şöyle değinilmektedir. Hz. Mûsâ kavminden seçtiği 70 kişiyi, Allah'tan alacağı levhalara ve Onunla yapacağı görüşmeye şahit olmaları için Tûr Dağı'na götürmüştür. Bu kişiler Allah ile Hz. Mûsâ'nın konuşmasına şahit olduktan sonra şunları söylemişlerdir: *“Bir zamanlar, “Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz de bakıp durur olduğunuz halde hemen sizi yıldırım çarpmıştı.”*¹⁹⁶

Şahit oldukları bu mucizeye rağmen böyle bir istekte bulunmaları üzerine Hz. Mûsâ bu düşüncelerinde vaz geçirmek istemiş ancak isteklerinde ısrar etmeleri üzerine ilahi azaba maruz kalmış ve helak olmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Mûsâ kendisini katillikle suçlayacaklarını düşünerek duâ etmiş ve Allah, duasını kabul etmiştir: *“Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz”*¹⁹⁷

Bu ayetle birlikte Allah-uTeâla, bu 70 kişiyi diriltmiş ve birlikte kavimlerinin yanına dönmüşlerdir.¹⁹⁸ Yaşanan bu hadisede söz konusu 70 kişinin önce ölmeleri sonra da Hz. Mûsâ'nın duası ile dirilmeleri konusunda herhangi tereddüt ve ihtilaf bulunmamaktadır. Bakara Suresi 55. ayet de bu durum açıkça anlatılmaktadır. *“Hani sizden biriniz bir adam öldürmüştü de onun katili hakkında birbirinizle atışmıştınız. Hâlbuki Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya koyacaktır. Haydi, şimdi (öldürülen)*

¹⁹⁵ Hacı Şeyh Ali Yezdi el-Hairî, **İlâmü'n-Nâsib fi İsbâtı Hüccet'il-Gâib**, C. II, Necef, Darü'n-Numan, 1970, s. 350.

¹⁹⁶ Bakara, 2/55.

¹⁹⁷ Bakara, 2/56.

¹⁹⁸ El-Hairî, **İlâmü'n-Nâsib fi İsbâtı Hüccet'il Gâib**, C.II. s. 350.

adama (kesilen ineğin) bir parçasıyla vurun, dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir, size ayetlerini gösterir. Umulur ki, düşünürde gerçeği anlarsınız.”¹⁹⁹

Bakara 72. ve 73. ayetler İsrailoğulları içerisinde öldürülen birinin öldürülmesi ile ilgilidir. Allah İsrailoğullarına bir ineği kesmelerini ve bu ineğin bir parçası ile öldürülen kişiye vurmalarını istemiştir. Bu şekilde yapıldıktan sonra öldürülen kişi canlanmış ve kendisini kimin öldürdüğünü göstermiştir. Yaşanan bu hadise ve ilgili ayet, Şii gelenekte rec'atın vuku bulduğunun açık bir delil olarak gösterilmektedir: *“Sayıca binler oldukları halde ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi? Allah onlara ‘ölün’ dedi, sonra onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlar üzerinde ikram sahibidir. Lakin insanların çoğu buna şükretmezler.*”²⁰⁰

Bakara 243. ayet veba hastalığı ve bu hastalığın korkusu nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalanlarla ilgilidir. Bu topluluk firar ettikten sonra Allah-u Teâla onları helak etmiş ve Zülkifl (Hezekiel) adında bir Peygamberin duası sonrasında tekrar diriltilmişlerdir. Bu olay Eski Ahit'de de anlatılmaktadır.²⁰¹ Bu topluluk bir süre daha yaşamış ve ecelleri ile ölmüşlerdir.²⁰²

“Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin çatıları duvarları üzerine çökmüş. Issız bir kasabaya uğradı. Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba! dedi. Hemen Allah onu öldürdü, yüz sene sonra tekrar diriltti. Ne kadar kaldın burada? dedi. Bir gün yahut birkaç saat dedi. Allah, Ona bilakis yüz sene kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Bir de eşeğine bak. Seni insanlar için bir ayet kılalım diye (yüz sene ölü tuttuk sonra tekrar dirilttik). Şimdi sen kemiklere bak onları nasıl birbiri üstüne koyuyor, sonra ona nasıl et giydioruz, dedi. Durum kendisince anlaşılınca 'şüphesiz' Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmeliyim, dedi.”²⁰³

Bu ayette anlatılan hadisenin Hz. Üzeyir ile ilgili olduğu rivayet edilir. Rivayete göre Hz. Üzeyir azığına almış, merkebine binmiş giderken evleri yıkılmış, harabe haline gelmiş, orada oturanlardan kimsecik kalmamış bir kasaba veya köy yıkıntılarının yanına gelir, orada konaklar. Etrafına bakar, bu şekilde ölenlerin nasıl

¹⁹⁹ Bakara, 2/72,73.

²⁰⁰ Bakara, 2/243.

²⁰¹ Hezekiel, 37:4.

²⁰² Muhammed Hüseyin Tabatabaî, **el-Mîzân**, C. II, Kum, Camia-i Müderrisin-i Kum, 1997, C.II, s. 283; Ez-Zerkeşî **Tefsîrü'l-Burhân**, C.I, s. 234.

²⁰³ Bakara, 2/259.

dirileceğini düşünür. O anda uykusu gelir yatar. Allah onu öldürür. Yüz sene sonra diriltir. Yiyecekleri hiç bozulmamış, ancak merkebinin kemikleri kalmıştır. Yıkık kasabada imar edilmiştir. Uyandığı ilk anda, bir gün kadar veya daha az bir zaman uyuduğunu sanır. Eşğine bakınca durumu anlar. Allah Üzeyir'in gözü önünde eşğini diriltir. Böylece Allah'ın kudret ve azametini çıplak gözle müşahade eder. Bu ayetle ilgili olarak Hz. Ali şöyle buyurmuştur: *“Hz. Üzeyir evinden çıktığı zaman hanımı hamile idi ve Hz. Üzeyir'de elli yaşındaydı. Evine döndüğünde o elli yaşındaymış gibi gösteriyordu ve oğlu ise yüz yaşındaydı.”*²⁰⁴

Şîi düşüncesinde Kur'ân'da geçmiş dönemdeki Rec'at örnekleri ile ilgili bir diğer ayet şöyledir:

“Bir zamanlar İbrahim'de Rabb'ine ‘Ey Rabb'im, 'Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster' dedi Rabb'i ona 'Yoksa inanmadın mı?' Hayır, inandım. Lakin kalbimin mutmain olması için görmek istedim' dedi. Bunun üzerine, öylese kuşlardan dört tanesini yakala, onları yanına al, sonra (kesip, parçala) her dağın başına onlardan bir parça koy, sonra onları kendine çağır, koşarak sana gelirler. Bil ki, Allah azizdir, hâkimdir, buyurdu.”²⁰⁵

Bu ayetin tefsirinde İmâm Ca'fer es-Sadık şunları söylemiştir:

“Hz. İbrahim yer ve göklerin melekûtunu gördükten sonra, deryanın kenarında bulunan bir leşe rastladı. O leşin yarısı deryada ve diğer yarısı da karada bulunuyordu. Deryada bulunan kısmı deniz canlıları gelip yiyip gidiyorlardı, karadaki bölümü de vahşi hayvanlar gelip yiyip gidiyorlardı. Hz. İbrahim bu manzarayı görüp şaşırarak şöyle söyledi: 'Ya Rabb'i ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster. Vahşi ve yırtıcı hayvanlara yem olanı nasıl geri getireceksin? İbrahim'e iman getirmedin mi? diye hitap olundu. Hayır, iman getirdim ama kalbimin mutmain olmasını istiyorum dedi. Bunun üzerine Allah-u Teâlâ, buyurdu ki: Dört tane kuş al, onları parçala ve bu leşin yırtıcı hayvanların midesinde karıştığı gibi, sen de onları birbiriyle karıştır. Daha sonra bunlardan her dağın başına bir miktar bırak ve sonra onları sana gelmeleri için sesle. Hz. İbrahim bunları yaptı ve kuşlar Hz. İbrahim'e dönüp geldiler.”²⁰⁶

Bir diğer örnek olarak, Hz. İsâ'nın en açık mucizelerinden bir tanesinin de ölüleri dirilmesi olduğu bilinmektedir. Bu görüş hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar arasında çokça kabul gören görüşlerden biridir. Nitekim buna hem Yeni Ahit'te hem

²⁰⁴ Ahmed b. Ali et-Tabersî, **Mecmaü'l-Beyân li Ulumi'l-Kur'ân**, Tahran, İnşarat-i Nasır Hüsrev, 1953, s. 370; Molla Muhammed b. Murteza b. Mahmud el-Feyz el-Kaşanî, **Tefsîrü's-Safi**, Thk: Hüseyin Â'lemi, İntişarat-ı Sadr, Tahran, 1995, s. 269.

²⁰⁵ Bakara, 2/260.

²⁰⁶ El-Feyz Kaşanî, **Tefsîrü's-Safi**, s. 270, Ez-Zerkeşî, **Tefsîrü'l-Burhân**, C.I, s. 250

de Kur'ân-ı Kerîm'de değinilmektedir: “Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah’ın izni ile o kuş oluverir. Yine Allah’ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim. Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer iman getirenler iseniz, bunda sizin için bir ibret vardır.”²⁰⁷

Diğer yandan Hz. İsa’nın mucizesi ile dirilenlerden bazıları bir müddet yeryüzünde yaşamışlar ve bazıları da önceki hallerini tercih edip, ona dönmüşlerdir. Konuyla ilgili olarak bir rivayette şöyle nakledilmiştir:

“Bir gün Hz. İsa’nın ashabı hazretten bir ölüyü diriltmesini istedi. Hz. İsa mezarlığa varıp Sâm b. Nûh’un kabri kenarında durarak şöyle dedi: 'Ey Sâm b. Nûh, Allah’ın izni ile kalk.' Kabir açıldı. Yine aynı cümleyi tekrar etti, Sâm hareket etti. Bir defa daha tekrar edince Sâm kabrinden dışarı çıktı. Hz. İsa ona şöyle buyurdu; 'Mezarına dönmeyi mi yoksa bizim aramızda kalıp yaşamayı mı istersin?' Sâm şöyle dedi: Ben mezarıma döneceğim. Zira halen dahi ölümün hararetini hissetmekteyim.”²⁰⁸

Görüleceği üzere tüm bu ayet, tefsir ve teviller, Şîa geleneğinde rec’at öğretisinin delillendirilmesinde ileri sürülen noktaları oluşturmaktadır. İmâmiyye Şîasının ulema ve tefsir âlimleri, Kur’ân-ı Kerîm’deki bu türlü ayetlerden ve Ehlibeyt İmâmlarından gelen rivayetlerden hareketle rec'atın eski kavimlerde olduğu gibi gelecekte de İslâm ümmetinde de vuku bulacağına dair yorumlar beyan etmektedir.²⁰⁹

1.2.2. Hadis Rivayetlerinde Rec'at

Şîa tarafından Kurân'da rec'at ile ilgili zikredilen ayetlerin tefsiri esnasında konu hakkında çeşitli hadisler de nakledilmektedir. İmâmiyye Şîası’na bağlı olan Ehlibeyt İmâmlarından nakledilen birçok hadis bulunmaktadır. Şîa ulemasından olan Şeyh Hürrel-Amilî, “İkyâz” adlı eserinde konu hakkında 600 kadar hadis nakletmiştir. Örneğin Hz. Ali uzun bir rivayette şöyle buyurmaktadır:

“Allah-u Teâla benden ve Resulünden birbirimize yardım etmemiz için söz aldı. Ben Hz. Muhammed'de yardım ettim ve O'nun huzurunda kılıç çektim ve onun düşmanını öldürdüm ve üzerine almış olduğum ahdi gerçekleştirmiş oldum. Ama şimdiye kadar hiçbir Peygamber bana yardım etmemiştir. Zira onlar benden önce dünyaya gözlerini

²⁰⁷ Al-i İmran, 3/49.

²⁰⁸ El-Ayyâşî, **Tefsîrü'l-Ayyâşî**, C.I, s. 174, Ez-Zerkeşî, **Tefsîrü'l-Burhân**, C.I, s. 284.

²⁰⁹ İlyâs Üzümlü, “İsnaaşerîyye,” Ankara, **DİA**, C. XXIII, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 504.

kapatmışlardır. Ama çok kısa bir zamanda onlar da bana yardım edeceklerdir. Doğudan batıya bütün yeryüzü benim elimde olacaktır. Allah Hz. Âdem'den Hz.Hatem'e kadar bütün peygamberleri diriltecek ve onların hepsi benim yanımda kılıç çekecektir, onlar cinlerden ve insanlardan olan cani ve zalimlerin başlarını vuracaklardır. Benim birçok hamlelerim ve intikamlarım olacaktır. Ben hükümeti çok olanım, ben Allah'ın kulu ve Resul-i Ekrem'in kardeşiyim.”²¹⁰

Rec'at kavramı ile ilgili hadisleri incelendiğinde Şîa geleneği perspektifinden dünyaya hükümrانlık için rec'at eden ilk şahsın İmâm Hüseyin olduğu ortaya çıkmaktadır. Beklentiye göre ilk rec'at eden şahısta İmâm Hüseyin'dir. Hz. Hüseyin'in yeniden zuhur etmesi Hz. Mehdî'nin iktidarının sonuna yakın vuku bulacaktır. Bununla ilgili olarak İmâm Ca'fer es-Sadık şöyle buyurmuştur: “*Rec'atta bu dünyaya ilk dönüş yapan şahıs Hüseyin b. Ali'dir*”.²¹¹

Bir başka rivayette ise şöyle denilmektedir: “*Bu dünyaya dönen ilk şahıs Hüseyin b. Ali'dir. O yaşlılık sebebiyle kaşları gözlerinin üstünü örteceği zamana kadar hükümrانlık edecektir.*”²¹²

Rec'at ile ilgili hadislerle göre İmâm Hüseyin, Mehdî'nin hükümrانlığının sonlarında kendi sahabeleri ile rec'at edecek ve bütün hâlka takdim olunacaktır. Mehdî, en küçük bir hataya ve günaha düşmesin diye bütün insanlar onu tanıdıktan sonra dünyadan eceliyle yeniden göçecektir. İmâm Hüseyin ise Mehdî'nin eceli geldiğinde gusüllendirip onu kefenleyecek kişi olacaktır.²¹³ Başka bir rivayette ise İmâm Mehdî'nin kendi yüzüğünü İmâm Hüseyin'e takdim edeceği belirtilmektedir. Diğer bir rivayete göre ise İmâm Ca'fer es-Sadık, Hz. Hüseyin'in rec'attaki hâkimiyet devrinin 40 bin yıl olduğunu vurgulamıştır: “*Rec'ata dönen ilk şahıs Hüseyin b.*

²¹⁰ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LIII, s. 46.

²¹¹ El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LIII, s. 64; Muhammed b el-Hasan b. Ali el-Hürr el-Amili el-Mesgarî, **El-İkyâz**, y.y, t.y, s. 367, 389.

²¹² Ez-Zerkeşî, **Tefsirü'l-Burhân**, C.II, s. 408; El-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, C.LIII, s. 46; El-Amilî, **El-İkyâz**, s. 358; Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Tabatabaî, **Nûru's-Sakaleyn**, Tas: Seyyid Haşim er- Resûlî el-Mehellatî, C.III, Kum, Matbatü'l-İlmiyye, 1965, s. 140.

²¹³ Ebu Ca'fer Muhammed b. Yakub b. İshak el-Küleynî, **Usul'i-Kâfi**, C.II, İstanbul, Darü'l-Hikem, 2002, s. 3; El-Meclisî, **Biharü'l-Envâr**, C.LI, s. 56; Et-Tabatabaî, **Nûru's- Sakaleyn**, C.III, s. 138.

Ali'dir. O, 40 bin yıl yeryüzünde yaşayacak, yaşının çokluğundan kaşları gözlerinin üstünü örtecektir."²¹⁴

Bu rivayetler incelendiğinde rec'atın sadece Hz. Hüseyin ile sınırlı olmayacağı diğer Ehl-i Beyt İmâmlarının rec'at edeceği ön görülmektedir.. Şîa'ya göre imâmlarla birlikte Hz. Peygamber ve onunla birlikte diğer Peygamberler de rec'at edecektir.²¹⁵

Hz. İsâ'nın bir zaman diliminde tekrar yeryüzüne döneceğine ve Hz. Mehdî'nin arkasında namaz kılacağına konusundaki inanç, Şîa düşüncesinde mevcut olan bir beklentidir. Diğer taraftan Şîi inancına göre rec'at edecek şahıslardan biride ilahi Peygamberlerden biri olduğuna inanılan Hz. Hızır'dır. Hızır'ın alt bin yaşında olduğu ve şu anda sağ olduğuna inanılmaktadır.²¹⁶

Bu konuda Ehl-i Beyt İmamlarından birçok rivayetler vardır. Bununla ilgili İmâm Ca'fer es-Sadık şöyle buyurmuştur:

"Allah kendi ilminde Hz. Kâim'in ömrünü gaybet devrinde uzatmasını ön görmüştür. Allah bilirdi ki, bendeleri bu uzun ömürden hayretlenecekler. Buna göre de kendi saleh bendesine (Hz. Hızır'a) uzun ömür bahşetti ki, Kâim'in uzun ömürlülüğünün imkânına canlı şahit olsun ve onun uzunömürlülüğü ile onun uzunömürlü olduğuna delil getirsinler, böylece de düşmanların bahane yolları kapansın ve hüccet cemaate tamamlansın."²¹⁷

Rec'at beklentisinin kapsamında Ashab-ı Kehf ile Hz. Peygamber'in Selmân, Ebûzer ve Mikdâd gibi bazı sahabesinin de geri dönüşü beklenmektedir. Bu konuda Ehl-i Beyt İmâmlarından naklolunan çeşitli rivayetler vardır.²¹⁸

²¹⁴ Ez-Zerkeşî, **Tefsîrû'l-Burhân**, C.II, s. 408.

²¹⁵ Muhammed Hadim eş-Şirazî, **Vahy Hanedanının Kerametli Devleti veya Rec'at Dünyaya Dönüş**, Ter: Z.Bağirov, Bakü, Elem Yayıncılık, 2014, s. 157.

²¹⁶ Şeyh Sadûk Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Musa b. Babaveyh el-Kummî, **Tuli-Ömri İmâm Zamân**, y.y, t.y, s. 96; Kamil Süleyman, **Yevmu'l-Halâs**, Beyrut, Kitabü'l-Lübnanî, 1982, s. 157.

²¹⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali et-Tûsî, **el-Gaybe**, Tahran, Mektebetü's-Sadûk, 1976, s. 108; El-Kummî, **Kemalü'd-Din ve Temamü'n-Nime**, C.II, s. 357; Ez-Zerkeşî, **Tefsîrû'l-Burhân**, C.III, s. 149.

²¹⁸ Eş-Şirazî, **Rec'at Dünyaya Dönüş veya Vahy Hanedanının Kerametli Devleti**, s. 151.

Şîa'daki rec'at inancının temelleri bazı araştırmacılara²¹⁹ göre, Hint gelenekleri ve Maniheizm gibi bazı dinlerde mevcut olan tenasüh ya da reenkarnasyon inancıyla ilişkilidir. Ancak Şîa'ya göre rec'atın tenasühle hiçbir alakası yoktur. Şîî yazarlar rec'at kelimesinin rûhun ilk bedene dönmesi olduğunu, tenasühün ise rûhun bir nevi tekâmülden sonra başka bir bedene geçmesi olduğuna dikkat çekmektedir.²²⁰ Şîî mezhebine göre, tenasüh yoktur ve birçok rivayet bunun batıl olduğunu açık bir şekilde bildirir. Şîî âlimleri bu konun batıl olmasında fikir birliğindedirler. Şeyh Mücteba Kazvinî, kendi eserinde önce tenasühü detaylı olarak açıklamış, onun akla uygun olmadığı ve şer'i yönden de batıl olduğunu ispatlamıştır. Daha sonra onun rec'atla farkını ve bu ikisi arasında herhangi bir bağın olmadığını ortaya koymuştur.²²¹

Sonuç olarak Şîî geleneğinde kullanılan Ehl-i Beyt İmâmlarının rec'atla ilgili rivayetlerini üç gruba ayırabiliriz.

- a. Birinci grup rivayetlerde, İmâmların tek tek rec'atından bahsedilir. Örneğin: İmâm Hasan Mücteba, İmâm Ca'fer es-Sadık ve İmâm Mehdî'nin rec'atından bahseden hadisleri vurgulamak olur.²²²
- b. İkinci grup rivayetlerde, bütün İmâmların rec'at etmesi açık şekilde gösterilir ve hâlis müminlerle hâlis kâfirlerin yaşadıkları İmâmların devrinde onlarla birlikte rec'at edecekleri belirtilir.²²³
- c. Üçüncü grup rivayetlerde ise Mehdî'den sonra 12 adaletli ve yol gösteren şahsın hükümranlığından söz edilmektedir.²²⁴

²¹⁹ Mehmet Bulğen ve Adnan Bülent Baloğlu, "Tenâsüh," **DİA**, C.XL, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 443, 446; Mehmet Bulğen, "İslâm Dini Açısından Tenâsüh ve Reenkarnasyon," **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XL, No:1, 2014, s. 63, 92.

²²⁰ Et-Tabatabaî, **El-Mizân**, C.I, s. 209.

²²¹ Şeyh Mücteba Kazvinî, **Beyân'ul-Fûrkân**, C.V, y. y, t.y, s. 228, 247.

²²² El-Meclisî, **Biharü'l Envâr**, C.LIII, s. 62; El-Amili, **El-İkyâz**, s. 319, 353; El-Harisî, **el-İrşâd**, s. 271; Et-Tabersî, **Mecmaü'l-Beyan li Ulumi'l-Kur'ân**, C.VII, s. 239; Ez-Zerkeşî, **Tefsîrül-Burhân**, C. III, s. 218.

²²³ El-Amili, **El-İkyâz**, s. 361.

²²⁴ Mirza Muhammed et-Takiyyi el-Musevîel-İsfahanî, **Mikyalü'l Mekarim**, C.II, Tahran, Müesseset-i Â'lemi, 1421/2000, s. 76; Radiyyüddîn Ali b. Musa b. Cafer b. Tavus, **Cemalü'l-üşbu**, Tah: Cevâd Kayyumî, Tahran, Müessesetü'l-Afak, 1992, s. 511; Takiyyuddîn İbrahim b. Ali b. Hasan b. Muhammed b. Salih el-Amulî el-Cebe'yi, **Misbahü'l-Kefemi**, Beyrut, Müessesetü'l-Â'lami, 1982, s. 550; El-Meclisî, **Biharü'l Envar**, C.XCV, s. 332 ve C.CII, s. 115.

Bu üç grup rivayette Ehl-i Beyt imâmlarının gayb âlemine göçtükten sonra tekrar yeryüzüne geleceğine işaret edilmiştir. Mehdî'nin de aynı şekilde önce gayb âlemine çekilip ardından da yeniden yeryüzüne inme döngüsü, bu rivayetlerle delillendirilmiş ve Mehdî'nin On iki İmâm arasından birinin olacağına dair sonuç çıkarılmıştır. Yine bu rivayetlere göre kıyamet Mehdî'nin göçünden 40 gün sonra vuku bulacaktır. Bu da onun rec'attan sonraki vefatına işaretidir.²²⁵ Mehdî'nin dünyaya yeniden gelmesinden sonra bin yıllarla hükümlanlık edeceği, bazı rivayetlerde Ali-Muhammed'in rec'atdaki hükümlanlık devrinin 80.000 yıl olduğu iddia edilmiştir.²²⁶

Anlaşılabileceği üzere İmâmiyye Şîasında rec'at anlayışının temelinde, Hz. Mehdî'nin ortaya çıkması döneminde önceki dönemlerde zulüm gören Ehl-i Beyt ile onlara zulmedenlerin diriltilip tekrar dünyaya gönderilmesi ve sırasında Ehl-i Beytin bunlardan intikam alması düşüncesi yatmaktadır.²²⁷ Şîiliğin bir mezhep olarak teşekkül etmeye başlamasından itibaren, zalimler ve zulmedilenler şeklinde iki gruba sınırlandırılmış ve Rec'at ile dönecek bu kesimle "Sahibü'r-Rec'a" adı verilen Gâîb On ikinci İmâm arasında bağlantı kurulmuştur.²²⁸

1.3. Şîa'da Kurtarıcı Beklentisinin Sosyal Fonksiyonu

Mehdîlik inancının diğer İslâmî mezheplerden farklı olarak İmâmiyye Şîasında çok daha güçlü bir sosyal belleğe sahip olduğu açıktır. Nitekim bu durum, İmâmiyye Şîası'nın hadis kitaplarındaki Mehdî ile ilgili rivayetlerin çokluğuyla da sabittir. Şîa'nın mehdîlik inancına yönelik Mehdî'nin gaybe çekilmesinin, uzun yaşamının ve çocuk yaşta imâm olmasının kurtarıcılık yönüyle sosyal bir belleği yönlendirdiği açık bir şekilde görülmektedir.²²⁹

²²⁵ El-Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, C.XXV, s. 128.

²²⁶ El-Amilî, *el-İkyâz*, s. 329.

²²⁷ Muhammed Cevad Meşkûr, *Ferheng-i Firak-ı İslâm*, Necef, 1949, s. 84; Abdülaziz Abdüsselam Sachedina, "Islamic Messianism, Twelver Shi'ism", Albany, State University of New York 1981, s. 151; Üzümlü, "İsnaaşeriyye," *DİA*, C. XXIII, s. 149.

²²⁸ Bkz. İbn Rüstem et-Taberî, *Delailü'l-İmame İbn Rüstem et-Taberî (IV/X Asır)*, Delailü'l-İmame, Beyrut, 1988, s. 271.

²²⁹ Abdülkerim Behbehânî, *Ehl-i Beyt Mektebinde Mehdîlik İnancı*, Trc: İsmail Bendideryâ, İstanbul, Ehl-i Beyt Yayınları, 2017, s. 96.

İmâmiyye Şîa'sının mehdîlik inancının diğer mezheplerdeki mehdîlik inancından bir farkı da Mehdî'nin uzun yaşamında edinmiş olduğu sosyal tecrübeye dairdir. Şöyle ki; Şîa'ya göre Hz. Mehdî'nin çok uzun bir hayat sürmüş olması ona yeryüzünde vuku bulan sayısız hadiseye çok yakından şahit olup izleme imkânı vermektedir. Bu süre boyunca o, nice uygarlıkların doğup geliştiğini ve sonra yenilgiye uğrayıp tarihi vakıalara dönüştüğünü yakından müşahade etme fırsatı edinmiştir. Böylece Mehdî'nin ahir zamanda büyük bir devlet kurduğunda kökü milattan öncesine dayanan bir tecrübeden yararlanacağı anlamını taşıdığı ileri sürülmektedir.²³⁰

Şîa'ya göre bu uzun gaybet, insanoğlunun maddi sahalarda atabileceği bütün adımları atıp çeşitli bilimlerde ilerlemeler kaydetmesini, akla gelebilecek bütün yönetim ve idare tarzlarını denemesini ve bunlardan sonra neticede hâk adaletin yerini bulmasının ancak bilge, tecrübeli, güvenilir ve masûm bir insanın kuracağı ilahi bir devletin tesisiyle mümkün olabileceği kanaatine varmasını sağlamaktadır. Bir görüşe göre Allah-u Teâlâ adaletin gerçekleşmesi için belli veya klişe bir yöntem kullanmamakta, sebep-sonuç kuralının işlemlerini sağlamaktadır, çünkü olayların doğal akışı izlemesi esastır.²³¹

Bu açıdan bakıldığında köklü sosyal değişimlerin yavaş yavaş gerçekleştiği, ayrıca özel ortam ve şartlar gerektirdiği düşünülmektedir. İnsanlığın zulüm, kötülük ve zorbalıklardan kurtulup adalet, hidayet, hâk ve nûra doğru yönelebilmesi için mükemmel ve eşsiz bir liderlikle çok özel şartlar ve ortamın zaruri olduğu iddia edilmiştir.²³² Dolayısıyla Mehdî'nin adalet çağrısının bütün insanlara süratle ulaşabilmesi ve bunun idrak edilebilmesi için uygun maddi ortamın oluşması zaruridir. Şîa, Mehdîlik inancının yararlarına bir başka açıdan şöyle değinmektedir. Bu düşünceye göre Mehdî, insanlara görünmeyerek gâipte yaşamakta, ancak müminleri

²³⁰ Seyyid Muhammed Bakır es-Sadr, **Bahsun Havle'l-Mehdî**, Thk: Abdulcebbar Şerare, Kum, Merkezü'l-Gadir li-dırasati'l-İslâmiyye, 1997, s. 83, 89.

²³¹ Behbehânî, **Ehl-i Beyt Mektebinde Mehdîlik İnancı**, s. 97-98.

²³² Bkz. Şeyh Mansur Ali Nasıf, **Et-Tacü'l Cami li'l Usul (Gaybetü'l-Me'mûl)**, C.V, Kahire, Darü'l-İhyâü'l-Kütübil Arabiyye, 1962, s. 343.

ilgilendiren konularda etkinliğini korumaktadır. Diğer taraftan imâmet için gerekli olan günah işlemezlilik, ismet, ilmi ve ameli kemâl gibi sıfatların tamamına haizdir. Bu da inançlı bir toplumu özel bir manevi atmosfere bürümekte, topluma ümit ve yüksek bir moral kazandırmaktadır. Yerin göklerle irtibatını sağlayan bir halkanın varlığını öğrenmek insana huzûr verdiği göre akıl ve mantıkla mehdîlik inancının kabul edilmesi, Şîa geleneği bakımından insana özel bir gönül rahatlığı ve kalbi ferahlık kazandırmaktadır. Şîa'ya göre kurtarıcı bir Mehdî'nin bekleyişi içinde olmak, ebetteki zaaf, sessizlik ve yenilgiyi kabullenme değildir. Bilakis, Mehdî'nin bir an önce zuhur etmesi için bireyin harekete geçip gerekli ortamı hazırlama yolunda çaba göstermesi istenmektedir.²³³

Sonuç olarak Şîa'nın Mehdî algısında gayp âleminde olduğuna inanılan İmâm Muhammed el-Mehdî, gözlerden saklı kalmasına rağmen sanki bulut arkasında kalan güneş ışığına benzetilmektedir. İmâm'ın bu şekilde bulut ardından bekleyen güneşe teşbih edilmesi onun sağ olması düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Şîa'daki ahir zamanda batılla savaşmak üzere beklenen kurtarıcı motifi olan Mehdî inancının temelinde bu benzetme yer almaktadır. Buna rağmen Şîa toplumunda gayb âleminde bulunan İmâm'ın ahir zamandaki zühurundan önce, onun gelişini hızlandırmak, kolaylaştırmak ve uygun bir ortam hazırlama yönündeki faaliyet her inançlı Şii bireyin üzerine düşen ortak bir vazife olarak görülmektedir.

²³³ Behbehânî, *Ehl-i Beyt Mektebinde Mehdîlik İnancı*, s. 99,100,101.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU DİNLERİNDE ESKATOLOJİK BEKLENTİLER VE KURTARICI ÖĞRETİSİ

Ahir zaman, hemen hemen tüm dinlerin işaret ettiği gibi dünya yaşantısının sona ermesine yakın olan dönemi temsil etmektedir. Ahir zaman, kendi içerisinde hem kötülük, inançsızlık ve ahlaksızlık gibi sosyal-manevi kötülüğün, hem de doğal felaketlerin gittikçe artacağı bir dönem olarak düşünülür. Bununla birlikte bu dönem belirli bir zamanda beklenen kurtarıcı ile birlikte iyilikle kötülüğün mücadele ettiği ve kötülüğün mağlup edildiği bir döneme, Mesîh ya da Mehdî dönemine yerini bırakır. Bir çeşit altın çağ olan bu dönem ile dünyanın sonuna kadar yeryüzünde mutlak bir huzûr, esenlik ve barış yaşanır. Böylesi bir beklenti Zerdüştilik, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi Ortadoğu dinlerinin yanı sıra diğer kimi dünya dinlerinde de karşımıza çıkan bir özelliktir. Dolayısıyla bu bölümde Şîa'nın eskatolojik beklentileri açısından karşılaştırma bağlamında Ortadoğu dinsel geleneklerinden Zerdüştiliğin, Yahudiliğin ve Hristiyanlığın önce genel yapıları hakkında kısaca bilgi verilecek sonra da eskatolojik kurtarıcı öğretileri ele alınacaktır.

2.1. Zerdüştilik'te Ahir Zaman ve Kurtarıcı Düşüncesi

Bir zamanlar dünyanın en önemli dinlerinden biri sayılan Zerdüştilik, ikiyüz yıl süre ile Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan, Büyük Pers İmparatorluğu'nun dinî idi. İsim olarak bakıldığında Sasaniler döneminde “Mazdayesna” adıyla biliniyor olması önceki dönemlerde de bu isimle adlandırılmış olma durumunu ortaya koymaktadır.²³⁴ Bu dîn, İran dışında da büyük etkiler yapmıştır. Zerdüştiliğin ortaya çıktığı yer hâlâ

²³⁴ Sasani yönetimi döneminde Mezdiyesnâ olarak anılan bu dîn, Zerdüş'tün eski İran'da çok tanrılı inanışların yerine getirdiği ve Ahura Mazda'yı Tek Tanrı olarak kabul eden dinin adıdır. Bkz: Nimet Yıldırım, **Ardavirafnâme**, Pinhan Yayınları, 2011, s. 171.

tam olarak tespit edilememiş olmasına rağmen araştırmacılar, Baktria²³⁵olarak bilinen bölgelerin, bu dinin çıkış merkezleri olabileceği hakkında bilgi vermektedir.²³⁶

Zerdüştlüğün kökenine inildiğinde Hint-İran dinleri ile karşılaşılır. Zerdüş'tün geliştirdiği öğretinin kökeninde güneşin ve ateşin kutsallığına inanan eski İran kültürleri yer almaktadır. İran dinî teolojisinin temelini oluşturan düalizme karşı, zaman kavramının sınırsızlığı üzerinden muhalefet eden Zurvanizm ise Mecûsî geleneğinde tartışmalı bir alanda bulunmaktadır.²³⁷ “Sınırsız zaman” anlamına gelen Zûvân (Zûrvân Akranâh) Avesta'da Vendidad metninde geçmektedir. Pehlevî metinler Zurvan'ı tapınılmaya layık ilahi bir figürden çok “zaman” kavramıyla ilişkili olarak aktarma ve “zaman” tasavvurunu açıklamada bir araç olarak kullanma eğilimindedir. I. Dara döneminden kalan tabletlerde Meglerin “Dûrvâ” adında bir ilaha taptıkları bilgisi iyi ve kötünün doğduğu baba fikri, Zûrvân'ın ilk hali olarak ve “sonsuz zaman” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Mecûsîlik'te Zerdüş sonrasında kurtarıcı beklentisini olduğuna inanılmaktadır. Mecûsî inancına göre dördüncü dönem ahir zamana tekabül etmektedir. Bu zamanın sonlarına doğru kurtarıcı Saoşyant gelecektir.²³⁸

Diğer birçok dinde olduğu gibi Zerdüştilikte de ahir zaman fikri oldukça önemlidir. Günümüzün “Mesîh/Mehdî/İsâ” inancına benzer dünyanın sonuna yakın yeryüzünde adaleti tesis edecek Saoşyant isimli bir kurtarıcının geleceğine dair ümit belirtileri görülmektedir. Mecûsîlik geleneksel düalist yapısına ise tam anlamıyla Sasaniler döneminde kavuşmuştur. Mecûsîlik'teki düalist ortodoksinin özellikle milattan sonra IV. yüzyılda II. Şapûr devrinde güçlendiği ve düalizmi konu alan Pehlevice metinlerin bu dönemin teolojik anlayışının ürünü olduğu iddia edilmektedir.²³⁹

²³⁵ Hindikuş Dağları'nın kuzeyinde tarihi bir yerleşim bölgesi,

²³⁶ Yusuf Yıkmâz, “Ruhun Yeniden Dirilmesi Unsuru Üzerinden Zerdüştilik–Yahudilik Etkileşimi,” **Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 11, 2017, s. 150.

²³⁷ Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına**, Trc.: Ali Berktaş, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2003, s. 27.

²³⁸ Mehmet Alıcı, **Kadim İran'da Din**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2012, s. 239

²³⁹ Gönül Yonar, **Yaratılış Mitolojileri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015, s. 211.

Düalist anlayışın yerleşmesine katkı sağlayan bu çabalar Zerdüştiliği etkilemiştir. Fakat bir süre sonra Sasaniler yıkılmış ve İran İslâm hâkimiyetine girmiştir. Son dönem olarak da ifade edilen bu dönemden itibaren Mecûsîlik hızla gerilemeye başlamıştır. İran'ın İslâm yönetimine girmesi sonrası Kur'ân'da müşrikler, Sâbîler, Yahudiler ve Hıristiyanlarla birlikte anılan Mecûsîler'e²⁴⁰cizye karşılığında İslâm hâkimiyeti altında yaşama hakkı tanınmıştır. Hz. Peygamber' in “Onlara Ehl-i kitap gibi muamele edin”²⁴¹ mealindeki hadisi dışında, bu konuda Hacer ve Yemen Mecûsîlerine yapmış olduğu uygulamalar dikkat çekmektedir. Bu süreçte Hz. Peygamber kestiklerini yememek ve kadınlarını nikâhlanmamak şartıyla Mecûsîlerin cizyeye bağlanmasına izin vermiştir.²⁴²

İslam dünyasından Hz. Peygamberden sonra görülen saltanat kavgalarından Mecûsîler de nasibini almış, alınan cizyenin korunması amacıyla gayri Müslimlerin Müslümanlaşmasının yerel yöneticilerce engellenmeye çalışıldığı dönemler de olmuştur. Emeviler ve Abbâsîler devrinde zaman zaman Mecûsîler'e karşı takibat yapılmış, ateş gedaları yıkılmış ya da mescide dönüştürülmüştür. Bu yüzden Mecûsîlerden bazıları İran dışına Hindistan gibi yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu siyasi gelişmelerin ardından Zerdüş inancında ahir zamanın yaklaştığı düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır.²⁴³ Toplumların kitleler halinde İslâmiyet'i kabul etmeleriyle Müslüman demografini coğrafi olarak genişlemesi, Zerdüşterin yaşam alanlarının daralmasına neden olmuş ve ahir zamanın bütün kötü senaryoları yaşanıyormuşçasına belli bir kurtarıcıya olan beklenti hızla artmıştır.²⁴⁴

2.1.1. Eskatolojik Bir Uyarıcı Olarak Zerdüş

Zerdüş'tün hangi tarihlerde ve hangi coğrafyalarda dünyaya geldiği, yaşadığı ve dinini tebliğ ettiği konusunda çok kesin bilgiler bulunmasa da özel bir zamanda ve özel

²⁴⁰ Hac, 22/17.

²⁴¹ el-Muvatta, “Zekât,” 42.

²⁴² Şinâsi Gündüz, “Mecûsîlik”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.XXVIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 282.

²⁴³ Gündüz, “Mecûsîlik”, s. 283.

²⁴⁴ Yonar, **Yaratılış Mitolojileri**, s. 212.

bir coğrafyada yaşamış olan tarihsel bir kişilik olarak kabul edilmektedir. Mecûsîliğin kurucusu olarak da bilinen Zerdüş'tün, Avesta'nın Gathalar bölümünün bizzat kendi sözleri olduğu inancı, onu mitolojik bir varlık olmaktan kurtarmaktadır. Zerdüş gibi bir kişiliğin var olmaması durumunda böyle bir inanın ortaya çıkması da asla düşünülemezdi. Yani Zerdüş'süz bir Mecûsîlik/Zerdüşîlik inancı var olamazdı.²⁴⁵

Zerdüş hem Yunan kaynakları hem de Avesta'da belirtildiği üzere Doğu İran bölgesinde yaşamıştır. Kral Viştaspa'nın (M.Ö. VI. yüzyıl) saltanatını devam ettirdiği yer olan Horasanda bu bölgede yer almaktadır. Bu dönemden bazı kaynaklarda Zerdüş'tün İran'ın kuzeybatısındaki Maverannahır'da yarı göçebe ve hayvancılıkla uğraşan kabilelerden birinden olduğunu, Doğu İran'a ise daha sonraki süreçte yerleştiğini iddia etmektedir.²⁴⁶ İslâm tarihçisi Taberî ve onu takip eden diğer tarihçilere göre Zerdüş Filistinlidir ve Filistin'den İran'a geçmiştir.²⁴⁷ Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte eski Yunan kaynaklarına göre milattan birkaç binyıl öncesinde doğmuştur. Onun hayatıyla ilgili de ona ait olduğu söylenen Gathalardaki sınırlı bilgiler haricinde pek fazla bilgi yoktur.²⁴⁸

Ahura Mazda, Zerdüş tarafından “Bilge Rab” olarak nitelenmiştir. Yaşamış olduğu bu vahiy tecrübesi, sonraki yıllarda da devam etmiş, içinde bulunduğu toplumda hâkim olan geleneksel Çok Tanrıcı inanç yapısına karşı tek Tek Tanrıcı bir inancı merkeze alan yeni bir inanç sistemini topluma telkin etmekle görevlendirilmiş ve bu inancı yaymaya başlamıştır.²⁴⁹

Zerdüş, dinini anlatmaya başladığında içinde bulunduğu toplum tarafından tepkiyle karşılanıp dışlandığı anlatılmaktadır. İlk vahiy 30 yaşında gelmiş, sonrasında başladığı inancı yayma faaliyetlerinde ilk on yıl içerisinde sadece kuzenini ikna edebildiği söylenmektedir. Kendisine inananların olmaması ve tepki ile karşılaşması üzerine doğuda bulunan kral Viştaspa'nın ülkesine göç etmiştir. Burada çalışmalarına

²⁴⁵ Nimet Yıldırım, **İran Mitolojisi**, İstanbul, Pinhan Yayınları, 2012, s. 522.

²⁴⁶ Gündüz, “Mecûsîlik,” s. 284.

²⁴⁷ Rüdiger Schmitt, “Zoroaster”, C.XXIX, **Encyclopedia Iranica**, 2002, s. 922.

²⁴⁸ Nimet Yıldırım, “Zerdüş'tün Kutsal Kitabı Avesta”, **Şarkiyat Mecmuası**, No:18, 2011, s. 160.

²⁴⁹ Gündüz, “Mecûsîlik,” s. 279.

devam eden Zerdüşt için Viştaspa'nın öğretilerini kabul etmesi bir dönüm noktası olmuştur. Kral Viştaspa ile yakın ilişkiler kuran Zerdüşt, kralın tüm maiyetiyle birlikte yeni dine girmesini sağlamıştır.²⁵⁰

Zerdüşt, en başından beri tek kudret sahibi olarak Ahura Mazda'ya inanmıştır. Ahura Mazda, her şeyi gören, duyan ve bilen bir kudret olarak dile getirilmiş ve en büyük iyiliklerin ve adaletlerin toplandığı Tanrı olduğu vurgulanmıştır. Bu düşüncesiyle Zerdüşt, açık şekilde politeizmi net olarak reddetmiştir.²⁵¹

Zerdüşt, bütün yaratılmışları, Ahura Mazda'dan geldiğine veya Ahura Mazda tarafından görevlendirilen yedi büyük kudret sahibi rûh tarafından yaratıldığına inanmaktadır. Ahura Mazda'da bulunan yedi rûhtan ilki Spenta Mainyu'dur. İlk olarak bu rûh yaratılmıştır. Diğer altı rûh ise “Vohumen (iyi düşünce)”, “Aşa (iyi gerçek)”, “Spenta Armeyti” (iyi sadakat), “Hşatra Veirya” (cazip hükümlerlik), “Haurvatat” (bütünlük) ve “Ameratat” (ölümsüzlük) isimlerinden oluşur. Temsili olarak bu rûhlar aynı zamanda Ahura Mazda'nın yedi soyut özelliğini temsil etmektedir. Bunlara ek olarak sonradan “Apam Napat”, “Sraoşa”, “Aşi” ve “Geuş Urvan” isimli ilahi rûhlar da yaratılmıştır. En son yaratılan bu varlıklar tapınmayı hak eden veya tapınmaya değen anlamlarına gelen “Yazatalar” olarak adlandırılmıştır. Bu ruhlar Ahura Mazda'yı çevreleyen ruhlar olarak aktarılmaktadır.²⁵²Gatha metninde ise Zerdüşt'ün ilahi özü ve içinde barındırdığı yaratma zeminli ilahi rûh, Angra Mainyu ve Spenta Mainyu etrafında şekillenen ikiz rûh algısıyla ifade edilmektedir.²⁵³

Zerdüşt'ün iyi ve kötü çizgisini ele alış biçimi, ahlaki boyutta yer almaktadır. Ona göre “aşa” olarak anamlandırılan iyilikle, “drug” olarak anamlandırılan kötülük hiçbir zaman metafizik boyutta değil tamamen insan yaşamının içinde zuhur eden yaratıkların kendisidir. Bu sebeple Ahura Mazda'nın düşmanları olarak

²⁵⁰ Irach Taraporewala, **Zerdüşt Dini Zerdüşt'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm**, Trc: Nice Damar, İstanbul, Avesta Yayınları, 2002, s. 54.

²⁵¹ Taraporewala, **Zerdüşt Dini Zerdüşt'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm**, s. 2.

²⁵² Gherardo Gnoli, **Zoroaster in History**, New York, Bibliotheca Persica Press, 2000, s. 582.

²⁵³ Mehmet Alıcı, “Genel Hatlarıyla Mecûsîlik ve Zerdüşt'ün Modern Takipçileri,” **Ortadoğu Yıllığı**, C.VII, No:7, 2012, s. 558, 549, 578.

görülmektedirler. Kötü vasıflı bu rûhların en başında Ehrimen veya diğer adıyla Angra Mainyu gelmektedir. Bütün kötü rûhlar “devalar” veya “devler” olarak anılmaktadır. Diğer yandan Aşa’yı aşırp doğruluğu kendine rehber edinenler ise Ahuralar olarak anılmaktadır. İyi ve kötü çizgisinde Ahura Mazda yaratma tasarrufunu iki mertebede tamamlamıştır; bütün yaratılanlar önce ruh (menog) sonra ise cismen (getik) yaratmıştır.²⁵⁴

2.1.2. Zerdüştilikte Ahir Zaman Beklentisi

Zerdüşst geleneğinde ahir zamana yönelik eskatolojik beklentiler arasında kurtarıcı fikri büyük önem arz etmektedir. Kötülüğün gittikçe yoğunlaştığı ahir zamanda beklenen ıslah ediciye ve kurtarıcıya vurgu yapılır. Geleceği beklenen kurtarıcı düşüncesi bağlamından çeşitli bilim uzmanları Eski İran dinsel geleneği ile Yahudi geleneği arasındaki benzerliğe dikkat çekmişler. Bunların arasında Campbell, Zerdüştiliğin Mesîhî olan Saoşyant'ın fûğuri ile dünyanın onun dönemindeki tasviri ve ölümlerin diriltiilerek Saoşyant'ın önünde hesaba çekilmesi gibi anlatıları Yahudi Mesîh beklentisiyle karşılaştırır. Campbell bu karşılaştırılmış benzerliklere vurgu yapar. Yahudilikten başka bu mevzuda İran kültürünün Hıristiyanlık üzerindeki etkileri de tartışılır bir biçimde durmaktadır.²⁵⁵

Maniheizm ve Sâbîlik'te de görüldüğü üzere Zerdüştilik'tede kozmik zamanın üç ayrı döneme ayrıldığı aktarılmaktadır. Bu dönemlerden ilki yaratılış dönemidir. Yaratılış döneminde Tanrı bütün dünyayı ve dünyadaki varlıkları yaratmıştır. Yine aynı dönemde insan ve yaratıcı iyiliği sembolize eden boğa yaratılmıştır. İkinci dönemde ise Ehrimen'in yapmış olduğu saldırılar neticesinde bütün dünyaya kötülük bulaşmıştır. İkinci dönem, iyilikle kötülüğün savaştığı bir mücadele dönemi olmuştur. Bu mücadele döneminde insan, Ehrimen'in kötülüklerinden korunmak için iyi güçler olarak Ahura Mazda, Ameşa Spentalar ve Yazataalar'a sığınmıştır. İkinci dönemin sonuna doğru iyilik ve kötülük mücadelesi büyük bir savaş atmosferine dönüşür ve

²⁵⁴ Haluk Hacaloğlu, **Zerdüşst Ahura Mazda**, İstanbul, Ruh ve Madde Yayınları, 1995, s. 45.

²⁵⁵ Joseph Campbell, **Batı Mitolojisi**, Trc: Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 1995, s. 171.

kötülük yenilgiye uğratılır. Son dönem olan üçüncü dönemde ise kötülükten arda kalan kalıntılar tamamen silinir ve iyilikle kötülük artık tamamen birbirinden tümüyle ayrılır. Bu devir, ilk dönemdeki iyilik devrine dönülen bir geçiş olarak algılanır ve sonsuza kadar kötülüğün ortadan kaldırıldığı, mutlak bir iyiliğin hâkim olduğu ve insanın sonsuza kadar mutlu olacağı bir devir olarak görülmektedir.²⁵⁶

Mecûsîliğe göre dünya tarihi on iki bin yıl olarak kabul edilir. Bu sürenin sonunda ise Zerdüş'tün manevi oğlu Saoşyant, “gelecek kurtarıcı” ortaya çıkacak ve gerçeğin yalan üzerindeki ya da iyiliğin kötülük karşısındaki zaferini tamamlayacaktır. Beklentiye göre böylelikle tanrının bozulmamış, temiz yaratılışı dünyada yeniden kurulmuş olacaktır.²⁵⁷

Beklenen kurtarıcı Saoşyant'ın doğumuna dair Mecûsî geleneği çeşitli mitolojilere yer verir. Örneğin buna göre Zerdüş'tün üç karısı bulunmaktadır. O önce, ilk ve ayrıcalıklı karısına, Hvov'a üç kez gider. Her defasında zürriyet tohumu yere geçer. Bu ise onun toprak olduğunun bir sembolüdür. Ve ilk yaratılan insan Gayomart'ın tohumunu da alan melek bu tohumun da güç ve parlaklığını alır. Bu tohumlar evrensel yenilenme döneminde üç oğul olacaklardır: Hoshedar, Hoshedarmah ve Mesîh Saoşyant.²⁵⁸

On iki bin yıllık dünya döneminin bitiminde, Kasava (Kansaoya) gölünde yıkanmakta olan Eredad-ereta adlı bakire bir kız, işte bu tohumdan hamile kalır ve kurtarıcı Saoşyant'ı (Astvat-ereta) doğurur. Diğer ikisi de aynı biçimde, fakat Saoşyant'tan daha önce iki bakireden, Srutad-fedhri ve Vainghu-fedhri'den doğarlar. Hoshedar (Aushedar) ve Hoshedarmah (Aushedar-mah) adlarıyla anılan bu iki kurtarıcı da Saoşyant'dan önceki dönemlerde dünyaya gelerek dünyanın kötülüklerden

²⁵⁶ Şinâsi Gündüz, **Yaşayan Dünya Dinleri**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınları Dairesi Başkanlığı, 2007, s. 517.

²⁵⁷ Campbell, **Batı Mitolojisi**, s. 178

²⁵⁸ **Bundahisn** 32.8-9 [www.avesta.org/pahlavi/bund 29. html#chap32](http://www.avesta.org/pahlavi/bund%2029.html#chap32), E.T. 05.05.2020.

arınmasına yardım sağlarlar. Ama tümüyle “arınma” Saoşyant vasıtasıyla gerçekleşecektir.²⁵⁹

Zerdüştilik inancında Saoşyant'ın gelişiyle ölümlerin dirileceğine inanılır. Rivayetlerde ilk dirilecek olan mitolojik ilk insan Gayomart'tır. Sonra onun sülalesi topraktan bir bitki gibi boy atarak, büyüyen ilk insan çifti sayılan Maşya ve Maşyoi(Maşya ve Maşyane) ve sonra da diğer insanlar dirilirler. Bedenlerine yeniden kavuşan insanlar, annelerini, babalarını, eşlerini, kardeşlerini ve diğer akrabalarını ve tanıdıkları kimseleri hatırlayacaklar yani tanımış olacaklar. Bunun ardınca bütün insanların toplandığı bir meclis tertip edilecek ve herkes kendi iyi ve kötü amellerini görecekler. Bu dönemde kötü insanlar ise beyaz koyunların arasındaki siyah koyun gibi hemen fark edilecekler. Mahcubiyet hissi duyan bu kimseler, iyi insanlardan olup da orada bulunan tanıdıklarına kendilerini önceden bekleyen bu olaylarla ilgili olarak haberdar etmedikleri için itiraz da bulunacaklar ve böylelikle o şahısla birlikte onun dostları da mahcup olacaklar. Daha sonra iyi kötünden doğru yanlıştan ayrılacak ve iyiler cennete kötüler ise cehenneme dâhil edilecektir. Daha sonra üç gün üç gece cehennemde bulunan kötüler de cennete konularak buranın nimetlerini tatmaları müsaade edilecektir. En sonunda iyiler kötülerden tümüyle ayrılacak ve herkes kendi işlediği amelin mükâfatını veya işlediği günahın cezasını, karşılığını alacaktır.²⁶⁰

Zerdüşst anlatılarında dünyanın sonunda gökten bir taşın (meteor) yere isabet edeceği, ateş ve ateş meleğinin, cehennem ve dağlardaki metalleri eriteceği ve eriyen bu metaller dünyada bir nehir gibi akarak ve tüm insanlar bu nehirden geçerek arınırlar. Doğru kimseye bu nehirde yürümek çok kolay başa gelirken, kötü bir kimse için ise hiç de kolay olmayacaktır. Sonunda tüm insanlar büyük muhabbetle bir araya toplanır. Tüm insanlar Ahura Mazda ve meleklerine methiye ile yükselen bir sese benzetilirler. Saoşyant takipçileri ile birlikte kutsal boğayı keser, yağından, beyaz Haoma'dan, ölümsüzlük iksiri düzeltir. Ardından da hazırlanan bu iksirin tüm insanlar tarafından içilmesi temin edilir. Böylelikle tüm insanlar ölümsüz olurlar. Ölümsüzlüğün hâkim

²⁵⁹ “Zoroastrian millennium prophecies”, www.avesta.org/zcomet.html, E.T. 05.05.2020.

²⁶⁰ **Bundahisn**, 30/ 4-12.

olduğu bu yeni dünyada daha önce uzun ömür sürmüş herkes kırk yaşında, erken ölenler ya da az yaşamış olan kimseler ise on beş yaşında olacaklardır. Herkese eski dünyada sahip olduğu karısı ve çocukları verilecektir. Hayatları eski dünyadaki gibi olacak, fakat artık çocukları olmayacaktır. Dünyada ibadet etmeyen, bir elbise bile sadaka vermeyen insanlar bu yeni dünyada çıplak olacaklardır. Fakat artık ibadet etmeye başlayacaklar ve melekler de onlara yeni elbiseler vereceklerdir. Sonra Ahura Mazda, Angra Mainyu'yu, her melek de kendi rakibini yakalayacak, düşen taş/meteor yılanı yakıp kül edecektir. Böylelikle kötülüğün tümüyle etkisi ortadan kaldırılmış olacaktır. Zerdüştilik inancında cehennemin ıtırı ve tozu arınıncaya kadar bu metallerin yanmağa devam edeceğine inanılır. Ahura Mazda cehennemin arazisini dünyayı genişletmek için getirir ve böylelikle evrenin yenilenmesi tamamlanmış olur. Ölümsüzlük böylece her şeyi kapsar. Kurulan bu yeni dünya, tıpkı Yahudi eskatolojik rivayetlerinde aktarıldığı gibi buzsuz, yükseltisiz bir düzlüğe/düzengaha dönüşür. Hatta zirvesinde Çinvat körpüsü olan dağ bile dağılarak yok olup gider.²⁶¹

2.1.3. Zerdüştiliğin Dini Literatüründe Kurtarıcı Motifi

Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta'nın "Bemdat Nesk"²⁶² isimli bölümünün sonunda dünyayı kurtaracak olan birisinden söz edildiği ancak bu metinde mevcut olmadığı ileri sürülür.²⁶³ Diğer taraftan Zerdüştlüğün kutsal kitabının Gatha, Vendidad, Ferwerdin Yeşt ve Zamyad Yeşt gibi bölümlerinde kurtarıcı beklentisine dair birtakım açıklamalar ve işaretler görülmektedir. Bunlar Zerdüştiliğin sonraki eserlerinde "vaad edilen kurtarıcı" hakkında dile getirilen öğretilerin Avesta öğretilerinden kaynaklandığını göstermektedir.²⁶⁴

²⁶¹ Bundahisn, 30,13-33, E.W. West, SacredBooks of the East, C. 5, Oxford University Press, 1897, [http:// www.avesta.org/pahlavi/bundahis.html](http://www.avesta.org/pahlavi/bundahis.html); Campbell, **Batı Mitolojisi**, s. 180;

²⁶² İbrahim Pûr Dâvûd, **Ferheng-i İran Bestan**, Tahran, Tahran Üniversitesi Yayınları, 1976, s. 3, İbrahim Pûr Dâvûd, **Mizde Yesna'nın Vaadettiği Suşyant**, Tah: ve Yayın: Dinşah Cici Bahay İranî, Bombaî, 1927, s. 3.

²⁶³ Gulam Hüseyin Tacirineseb, "Mehdîlik ve İmam Mehdî," **Doktora tezi**, Trc: Davut Duman, Ankara, OBA yayıncılık, 2001, s. 220.

²⁶⁴ Pûr Dâvûd, **Mizde Yesna'nın vaadettiği Suşyant**, s. 3; Muhammed Cevad Meşkûr, **Dinkerd Hakkında Sözler**, Tahran, 1946, s. 121.

Zerdüşt'e göre dünyanın tüm ömrü üç bin yıllık dört bölümden oluşan on iki bin yıl olacaktır. Bu sürenin sonunda insanın ölümsüz hayatı başlayacaktır. İlk dönemde “Ahura Mazda” rûhsal ve melekût âlemini, ikinci dönemde ise cismani ve maddi dünyayı yaratmıştır. Üçüncü dönemde ise Ehrimen veya Angra Mainyu, Yazdan veya Spenta Mainyu ile savaşa tutuşmuş ve kaos çıkarmaya kalkışmıştır.²⁶⁵ Böylece eziyet, işkence, zarar, ziyan ve mutsuzluk artmıştır.

Dördüncü dönemin ilk başlarında Tanrı, dünyayı düzene koyup, insanoğlunu hidayet etmesi için Zerdüşt'e göndermiştir. Zerdüşt herkesi Ehrimen ve taraftarlarıyla savaşa çağırmıştır. Ahir zamanı ifade eden bu dönemin sonunda ise beklenen kurtarıcı Saoşyant gelerek kötülüğe karşı nihâî zaferi başlatacaktır.²⁶⁶

Avesta dilinde “Saoşyant” ve Pehlevi dilinde “Suşyans veya Saoşyant” fayda veren²⁶⁷ dinî lider²⁶⁸ ve kurtarıcı²⁶⁹ anlamlarını taşımaktadır. Bu isim genel olarak bütün kurtarıcılar için kullanılmış ise de tekil olarak veya “Estvet İrit” ünvanı ile kullanılışı dünyayı ve tüm insanları zulüm ve adaletsizlikten kurtaracak olan eskatolojik kişi bağlamındadır.²⁷⁰

Tüm bu bilgiler ışığında Avesta'da ve diğer mevcut Zerdüştilik kaynaklarında beklenen kurtarıcı ele alındığında ilk olarak bütün kötülüğün bir şafakla sona ereceği ifade edilmektedir. Özellikle Gatha pasajlarında kötülüğün ve kötülük yapanların bu şafakla birlikte yok olacakları, iyiliğin yükseltileceği şu şekilde aktarılmıştır:

“Ey Mazda, ne zaman şafak sökecek? Ve beşer türü dürüstlüğe yüz çevirecek? Ne zaman büyük kurtarıcı hikmet dolu sözlerle murada erecek? Kimlerdir Vohu manah'ın

²⁶⁵ Assmossen, bu zaman bölümünü Zerdüşt'ün değil de Sasani Moğan'ın uydurduğunu ileri sürmüştür. Oysa İskender döneminde tarihçi olan Yunanlı Teopomp, yukarıdaki zaman bölümünü kendi dönemi ruhanilerinin icat ettiğini nakletmektedir. (Tacirineseb, “Mehdîlik ve İmam Mehdi,” s. 220'den naklen)

²⁶⁶ Tacirineseb, “Mehdîlik ve İmam Mehdi,” s. 221.

²⁶⁷ Pûr Dâvûd, **Mizde Yesna'nın Vaadettiği Suşyant**, s. 14.

²⁶⁸ Keyhüsrev Pur Şahroh Kirmanî, **Mizde Yesna Dini Aynası**, Tahran, Encümen-i Parisyan-i Hindistan, 1907, s. 105..

²⁶⁹ Pûr Dâvûd, **Mizde Yesna'nın Vaadettiği Suşyant**, s. 9; Muhammed Mukaddem, **Mihir ve Nahid Hakkında Araştırma**, Tahran, Kültürler Araştırma Kurumu İran Merkezi, 1978, s 12, 19.

²⁷⁰ Pûr Dâvûd, **Mizde Yesna'nın Vaadettiği Suşyant**, s.16, 24. Zamyad Yeşt'ten naklen, 89 ila 97. Paragraf.

yardım edeceği kimseler?”²⁷¹... “Ey Ahura, bana bildir ki, sen bilensin; acaba senin tayin ettiğin liyakata ermeden önce, doğrucu yalancıyı yenecek midir? Evet, bu galebe dünya için bir itaat mesajı olacaktır”²⁷²... “Kötü şeyler yapanlar ancak aldatılmışlardır ve sonunda yok olmaya mahkûmdurlar. Herkes coşkuyla haykırmalıdır. İyilik tanrısı onları kana, toprağa bulamalıdır ve böylece mutluluk ülkesinde barış sağlanmalıdır... Mukaddes dinî aşığılayan bunlar, dindarları alçaltmak gayretindeler ve onların gövdesi günaha bulaşmıştır. Nerededir dinin koruyucusu? O adaletli efendi nerede ki, onları hayattan mahrum ede? Ey Mazda güç sendedir, onun ışığıyla dürüst zavallıları en iyi şekilde güçlendir.”²⁷³

Buradaki pasajlarda iyilik tanrısı, doğrucu ve kötülerle mücadele eden gibi sıfatlarla ele alınan kurtarıcı Saoşyant, yalancılarla ve kötü işler yapanlarla mücadele eden bir mehdîlik imgesiyle karşımıza çıkmaktadır. Kurtarıcının yalancılara karşı kazanacağı zaferin de dünya için bir abidlik mesajı olacağı vurgulanmıştır.

Yeşt pasajlarında ise kurtarıcı kişilik olarak Saoşyant veya Estevt İrite adında birinden bahsedilmektedir. Bu kurtarıcı kimlik kötülüğü yeryüzünden silecek olan Mehdî inancını sembolize etmektedir:

“Fereveher Estevt İrite’e selâm gönderiyoruz, o kimse ki, ‘Saoşyant’ ve ‘Estevt İrite’ diye adlandırılacak. O tüm maddi varlıklara yarar vereceği için ona ‘Saoşyant’ derler. Dünyada ismi ve canı olan her şey, onun ışığı ile fena bulmayan yaşama kavuşacağı için ona ‘Estvet İrite’ derler.”²⁷⁴... “Estevt İrite, Mizda Ahura’nın elçisi olarak... Zuhur ettiği zaman doğru/dürüst dünyayı, yalandan temizletecektir... O bilgili gözlerle yaratılmışlara bakacaktır... ‘Estevt İrite’nin muzaffer yardımcıları da onunla zuhur edecektir. Onlar; iyi düşünen, iyi konuşan ve iyi davrananlardır. Dilleri ile verdikleri sözü tutarlar... Kötü düşünceyi iyi düşünceyle yenerler. Ve yalan sözleri doğru sözlerle mağlup edeceklerdir.”²⁷⁵

Bu pasajlarda görüldüğü üzere kurtarıcı Saoşyant’ın diğer bir adının “Estevt İrite (Yüce İrite)” olduğundan bahsedilmektedir. Buradaki kurtarıcılık görevi ise karanlıkları aydınlığa çıkaran bir ışığı temsil etme üzerinedir. Tıpkı İslâm kaynaklarında olduğu gibi burada da Mehdî’nin dünya üzerine zuhur etmesiyle beraberinde bir ordunun veya bir topluluğun da geleceği zikredilmektedir. Kendisiyle

²⁷¹ Uştud Gat, Yesna, 46.

²⁷² Sipentemed Gat, Yesna, 48.

²⁷³ Vehiştuişt Gat, **Zerdüşt İspentmant Gatha**, Tah. ve Ter: İbrahim Pûr Dâvûd, **Zerdüşt ve İranlılar**, Tahran, Encümeni Bombaî Yayınları, 1927, s. 87, 105, 145, 147; Yesna, 53.

²⁷⁴ Fer verdin Yeşt, paragraf 128 ve 129. Pûr Dâvûd, **Mizde Yesna’nın Vaadettiği Suşyant**, s. 14.

²⁷⁵ Zamyad Yeşt, paragraf 89 ila 97. Pûr Dâvûd, **Mizde Yesna’nın Vaadettiği Suşyant**, s. 23, 25

birlikte gelen bu topluluğun vasıfları iyi konuşan, iyi görünen ve iyi davranan kimseler olarak nitelenmektedir.

Vendidad pasajlarında, kurtarıcı motifi yine Saoşyant olarak ifade edilmekte ve doğudan gelerek kirli Ehrimen'i yok edeceği ifade edilmektedir: *“Zerdüşť dedi: Ey kirli Ehrimen”, ben devin yarattığı mahlûkatı yok edeceğim... Ta ki, Saoşyant muzaffer bir şekilde doğudan doğup gelinceye kadar...*”²⁷⁶

Burada da Mecûsîlik inancında kurtarıcının doğudan geleceği ve onun geleceği süreye kadar mücadeleden geri durulmayacağı aktarılmaktadır.

Mînûy-i Hired pasajlarında, kurtarıcı imgesi olarak iki karakter ortaya konulmaktadır. Bu kurtarıcı motiflerin her biri bin yılda bir geleceği açık olarak ifade edilmektedir. Oşhider Mah ve Saoşyant adıyla sembolize edilen Mehdî'nin mücadele edeceği olgu ise putperestlik olacaktır. Dolayısıyla putperestlik Zerdüşťilikte kötülük veya batıllık olarak görüldüğü sonucunu çıkarmak mümkündür: *“Bu üç bin (yıl) de Huşider, Huşider Mah ve Saoşyant ayrı ayrı her biri, her bir bin (yılın) başında çıkagelip, dünyanın tüm işlerini yoluna koyup, sözünde durmayanları puta tapanları yok edecektir.”*²⁷⁷

Burada üç bin yıl içerisinde üç ayrı kurtarıcının geleceğine vurgu yapılmaktadır. İlk bin yılın başında Huşider, ikinci bin yılın başında kurtarıcı ay anlamına gelen Huşider Mah ve son üç bininci yılın başında da Saoşyant'ın geleceği vurgulanmaktadır. Yukarıdaki pasajda kurtarıcının görevi, dünyada bozuk olan her şeyi düzeltmek ve özellikle sözünde durmayanlarla puta tapanları helak etmek üzerine şekillenmektedir.

Son olarak Yadigar-e Camasp (Jamasp-name) pasajlarında ise ahir zamana ilişkin tarihi bir süreçten bahsedilmektedir. Zerdüşťilik dininin bin yıl süreceği ifade edilmekte dolayısıyla bu bin yıl içinde bir kurtarıcının geleceği aktarılmaktadır.

²⁷⁶ Fergerd 19, bend 5. Pûr Dâvûd, **Mizde Yesna'nın Vaadettiği Suşyant**, s. 19.

²⁷⁷ Pursiş (soru) 1, bend 95. Pûr Dâvûd, **Mizde Yesna'nın Vaadettiği Suşyant**, s. 19.

Kurtarıcı beklentisine olan sosyal inanç, kötülüklerin artması üzerine şekillenmektedir. İran coğrafyasında görülecek olan zorbalık, zulüm, yalan ve yalancı şahitlik, nifak, çocuğu olmayanların mutlu, çocuğu olanların ise yadırganması, sıkıntı ve insanların hızlı yaşlanması gibi olgular, bir kurtarıcının geleceği ahir zaman alametleri olarak gösterilmektedir:

“Geştasep şah sordu: Bu dîn kaç yıl daha sürecek ve ondan sonra ne olacak? Camasp Hekim yanıtladı: Bu dîn bin yıl sürecek. Ondan sonra da o zamanki insanların tümü... Birbirlerine yalan söylerler, kalleşlik yaparlar, kin beslerler, o nedenle İran ülkesini kırbaçlara teslim ederler, kırbaçlar her gün daha da güçlenip, bütün şehirleri kapsar... Varlık göstermeyen namert insanlar işbaşına gelir, zorbalık, yalancı tanıklık ve yalan yaygın hale gelir... O gün geldiğinde çocuğu olmayanlar mutlu tutulur, çocuğu olanlar alçaltılır. Birçok kişi derbeder olur, yabancılaşır, sıkıntıya düşer... İnsanlar çabuk yaşlanır ve yaptıkları kötülöklere sevinirler...” Hiç kimse bir diğerrinin yaptığını sevmeyiz...”²⁷⁸

Yukarıda alıntılar halinde verilen bu kısımlar, Zerdüştlüğün kutsal metinlerinde beklenen kurtarıcı ve kurtarıcının geleceği ahir zaman hakkındaki kanaatleri yansıtmaktadır. Kısaca değerlendirildiğinde Zerdüştlüğe göre beklenen kurtarıcı ahir zamanda her bin yılın kötölükleriyle mücadele eden bir kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bozulan ve evrensel ahlak ilkelerinden yoksunlaşan İran coğrafyasında Mecûsî toplumunun düzenini sağlamak için bir kurtarıcıya ciddi bir misyon yüklediği bu pasajlardan anlaşılmaktadır. Zerdüştilikte beklenen kurtarıcı figüre yüklenen bu mücadele misyonunun bölgedeki diğerr geleneklerde var olan ortak Mehdî anlayışıyla uyduğu sonucu çıkarılabilir.

2.2. Yahudilikte Kurtarıcı Motifi

Yahudilikte ahiret inancı konusunda çeşitli tartışmaların olduğu bilinmektedir. Miladi takvimin başlarında yaşamış olan Sadûkiler ile günümüzdeki bazı reformcu Yahudilerin Tevrat'ta yer almadığı gerekçesi ile öldükten sonra dirilmeye ve ahiret hayatının varlığına mesafeli durdukları görölmektedir. Yahudilik onlara göre başka bir yaşama değil bu dünyaya yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte öte dünya, haşir ve hesap

²⁷⁸ Sadık Hidayet, **Zuhur ve Zuhur Alametlerine Dair İnceleme ve Düzenleme**, Thk: Hasan Kaimyan Emir, Tahran, Kebir Yayınları, 1969, 16 ve 17 ci bablara istinaden, s. 63, 96.

inancı Mûsâ ibn Meymûn'un (Maimonides MS.1135-1204) on üç maddelik Emunot'unun son maddesinde vurgulanmıştır. Bu amentü formülasyonunun On ikinci maddesi ise ahir zamanda geleceği beklenen Kurtarıcı inancına “Mesîh gelecektir; geciktiği halde her gün onun gelmesini bekleyeceğim.” ifadesiyle değinmektedir.²⁷⁹

İsrailoğullarında Mesîh beklentisinin kurtarıcı veya ideal hükümdar anlamlarında bir misyonla şekillendirildiği görülmektedir. Bu doğrultuda Mesîh misyonu, Saul ve Dâvûd döneminden sonra hızla önem kazanan bir beklenti çerçevesi oluşturmuştur. Bu hükümdarların döneminde İsrailoğullarının refah düzeyinin çok iyi olması ve daha rahat bir yaşam sürmeleri Mesîh beklentisine olan inançlarının güçlü olmasının temelini oluşturmaktadır. Çünkü Saul ve Dâvûd döneminden sonra farklı toplumların baskı ve şiddetine maruz kalan İsrailoğulları, o rahat yaşam dönemlerine kendilerini ulaştıracak bir kurtarıcıyı beklemişlerdir. Bu kurtarıcı kimliği, Tanrı tarafından seçilmiş bir kişi olmak zorundaydı. Özellikle M.S. 1 yüzyıla gelene kadar bu beklenti hızla artmış ve Roma idaresi altında zulüm gören İsrailoğullarında Mesîh beklentisi Hz. İsa'nın doğumuyla daha da ileri düzeye çıkmıştır.²⁸⁰

Nitekim Hz. İsa döneminde Yahudilik bünyesinde sabırsızlıkla Yahudileri yabancı baskılardan ve işgallerden kurtaracak olan Mesîh'in gelmesini bekleyen cemaatlerin varlığı bilinmektedir. Bunlar arasında cemaat içi disiplin kurallarına bağlı olan her türlü şiddete karşı olan ve Kumran bölgesinde yaşayan “Esseniler” ile Roma'nın Filistin bölgesini işgaline karşı isyancı, fanatik bir grup olan ve Roma idaresiyle uzlaşmayı hiçbir şekilde kabul etmeyen “Zelotlar” zikredilebilir.²⁸¹

2.2.1. Eskatolojik Kurtarıcı Olarak Mesîh

Birçok geleneğe örneklerine rastlanan eskatolojik kurtarıcı figürü, Yahudi geleneğinde de önemli bir yer tutar. Mesîh'in geleceğine iman, yukarıda vurguladığımız gibi Yahudilikte bir iman esasıdır. Mûsâ ibn Meymûn'un Yahudi

²⁷⁹ Şule İsmihan Türem, “Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancı ve Dini Önderlerin Siyonizm'e Etkileri,” *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.V, No: 1, 2019, s. 30.

²⁸⁰ Mahmut Aydın, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 77.

²⁸¹ Jacques Waardenburg, “Mesîh,” *DİA*, C.XXIX, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s. 308.

amentüsüne dâhil ettiği Mesîh beklentisinin yaklaşık olarak MÖ. ikinci yüzyıldan itibaren bir Yahudi inancı olarak varlığı bilinmektedir. Mesîh inancının Yahudi kutsal kitabında açık şekilde yer almaması nedeniyle Yahudilikteki kurtarıcı düşüncesinin kökeniyle ilgili farklı mülâhazalar ireli sürülmüştür. Bazı araştırmacılar bunu Orta Doğu'daki Babil-Sümer gibi kadim medeniyetlere bağlarken, bazıları da Babil Sürgünü sırasında yaşanan İran etkisine bağlamaktadır. Yine Yahudilerin sürekli olarak esaret altında yaşamalarının da bu düşüncüyü tetiklemiş olmasının kuvvetle ihtimal olduğu tartışılmaktadır.²⁸²

Bazı araştırmacıların da ifade ettikleri gibi kurtuluş ve kurtarıcı düşüncesinin yaşadıkları acılara yönelik Yahudilerin bir tepkisi olması daha makul görünmektedir.²⁸³ Çünkü Mabel'in mahv edilmesinden sonra, Romalıların Yahudileri dört bir yana sürgün etmeleri ve ardından da MS. 132-135 yılları arasında Romalılarla tekrar çatışmaya girilerek kaybedilmesi gibi olayların, Mesîh düşüncesinin daha da fazla popülerlik kazanmasına neden olduğu söylenmektedir.²⁸⁴ Öne sürülen bu düşüncenin temelinde savaşlar sonucunda belli bir coğrafyadaki kültürün başka bir coğrafyadaki kültürü etkilemesi yer almaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında Yahudi Mesîh anlayışında, altın çağ fikrinden farklı olarak tarihsel süreçteki bu savaşların sona ermesi ve gelecek zaman diliminde kurulacak olan yeni ve mükemmel bir düzenin inşası söz konusudur.²⁸⁵

Yahudilik'teki Mesîh inancının İsrail'in kurtuluşu manasında bir nevi Yahudi altınçağını ifade eden Dâvûd Krallığı'na atıf çerçevesinde ortaya konduğu ve daha

²⁸² Batûk, **Tarihin Sonunu Beklemek**, s. 67-70; Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdi ve Mesîh Tasavvuru**, s. 50; Sami Baybal, **İbrahim'i Dinlerde Mesîh'in Dönüşü**, Konya, Yediveren Kitap, 2002, s. 47, 51; Yılmaz Çapa, "Yahudilikte Mesîh İnancı, Hristiyan ve İslam Kültürüne Etkisi", **Yüksek Lisans Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 2018, s. 65; Yasin Meral, **Yahudilerin Ahir Zamanı Yahudilikte Gog-Magog, Deccâl ve Mesîh**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2019, s. 141.

²⁸³ Joseph Klausner, **The Messianic Idea in Israel**, Ter: W. F. Stinespring, New York, The Macmillan Company, 1955, s. 13, 14; Meral, **Yahudilerin Ahir Zamanı Yahudilikte Gog-Magog, Deccâl ve Mesîh**, s. 141.

²⁸⁴ Joseph Sarachek, **The Doctrine of the Messiah in Medieval Jewish Literature**, New York, Jewish Theological Seminary of America, 1932, s. 9, 11; Meral, **Yahudilerin Ahir Zamanı Yahudilikte Gog-Magog, Deccâl ve Mesîh**, s. 141.

²⁸⁵ Salime Leyla Gürkan, **Anahatlarıyla Yahudilik**, İstanbul, İsâm Yayınları, 2016, s. 129.

evrensel anlamda Aden bahçesine (cennet) dönüş fikrine paralel olarak kullanıldığı görülmektedir. Başlangıç itibarıyla Yahudiliğin Mesîhî karaktere sahip, yani eskatolojik manada kurtarıcı ve kurtuluş motifleri etrafında şekillenen bir dîn olduğunu söylemek güçtür. Dünyevî kurtarıcı veya eskatolojik anlama gelen Mesîh düşüncesine Tevrat'ta yer verilmemektedir. Tanah'ta yer alan “Maşiah” şeklinde kullanılan mesîh kelimesinin İsrailoğullarını koruyan Tanrıya nispet edildiği aktarılmaktadır. Yine “Maşiah” kelimesiyle kurtarıcı bir karakter motifinden ziyade Tanrı tarafından görevlendirilmiş peygamber, kral veya kohen kimliklerini temsil ettiğini hatta Hz. Dâvûd 'a bu doğrultuda mesîh lakabının takılmasının da bu nedenle olduğu ileri sürülmektedir. Mesîh kelimesinin kavramsal olarak kutsal yağla yağlanan veya meshedilen anlamı taşıdığına da işaret edilmektedir.²⁸⁶ Nitekim Mezmûr 89/20'de şu ifade geçmektedir: “*Kulum Davut'u buldum, Kutsal yağımla onu meshettim.*”

Yahudilerin Mısır'dan çıkış olayının yanında Tanrı'nın sürgünde olan İsrailoğullarını ve Yahuda'yı kurtararak onları yeniden kutsama vaadi yer almaktadır. İdeal kral ve prens bağlamı Siyon merkezli bu kurtuluş vaadi, II. Mabad döneminin sonuna yakın eskatolojik anlamda bir “kurtarıcı mesîh” ya da “mesîhî dönem” ifadelerini görmek mümkündür. Krallığın bölünerek İsrailoğullarının ve Yahuda kabilelerinin sürgüne gönderilmesi, Süleyman Mabedi'nin yıkılmasıyla kurtuluşu getirecek ve Dâvûd Krallığı'nı devam ettirecek bir lider fikri ortaya çıkmıştır.²⁸⁷ Bu dönemde kurtarıcı olarak bir karakterin sembolize edilmediği fakat Dâvûd Krallığı'nın devamına ilişkin bir beklentisinin olduğu aktarılmaktadır.²⁸⁸

Yahudilikte Tanah bağlamında eskatolojik bir kurtarıcı “Mesîh” inanişına dair izler yer almamasına rağmen ölümden sonraki yaşama dair ideal bir kurtarıcı kral Yeşû ile yansıtılmaktadır. Bir kurtarıcı olarak Kral Yeşû'nun misyonu, yeryüzüne inen ve bütün temel yönleri (doğu, batı, kuzey ve güney) temsil eden dört savaş arabalarının

²⁸⁶ Gürkan, **Anahatlarıyla Yahudilik**, s. 130.

²⁸⁷ Gürkan, **Anahatlarıyla Yahudilik**, s. 130.

²⁸⁸ Yeremya, 23/5-6; Amos, 9/11.

ardından aktarılır ve bir taç giyme ritüelinin ardından yeryüzüne Tanrı'nın egemenliğini yayacağına şu şekilde işaret edilmektedir:

“Rab bana şöyle seslendi”: “Armağanları sürgünden dönenlerden –Babil'den gelen Heday, Toviya ve Yedaya'dan– al ve aynı gün Sefanya oğlu Yoşiya'nın evine git. Aldığın altınla gümüşten bir taç yaparak Yehosadak oğlu Baş kâhin Yeşû'nun başına tak.’ Ona her şeye egemen Rab şöyle diyor de: İşte Dal adındaki adam! Bulunduğu yerde filizlenecek ve Rabb'in Tapınağı'nı kuracak. Evet, Rabb'in Tapınağı'nı kuracak olan odur. Görkemle kuşanacak, tahtında oturup egemenlik sürecek.”²⁸⁹

Yahudi dinî literatürde mesîhin zâtı ve vazifesine yönelik farklı vasıflar mevcuttur.²⁹⁰ Yahudilikte, dünyanın sonu senaryolarına ilişkin yeryüzünde kötülükle mücadele etme noktasında iyiliğe ulaşma sembolleri, kurtarıcı bir motiften ziyade İsrailoğullarının seçilmişlikleri üzerine şekillenmiştir.²⁹¹ Yoğun bir Mesîh inancına sahip olan Kumran (Ölüdeniz) cemaatine ait metinlerde ise başkohen ve mesih-kral figürlerinin yanı sıra, Tesniye Kitabı'nda da kendisine atıf yapılan ahir zaman kurtarıcıdan bahsedilmiştir:

“Tanrınız Rab size aranızdan, kendi kardeşlerinizden benim gibi bir peygamber çıkaracak. Onu dinleyin. Horev'de toplandığınız gün Tanrınız Rabb'den şunu dilemiştiniz: ‘Bir daha ne Tanrımız Rabb'in sesini duyalım, ne de o büyük ateşi görelim, yoksa ölürüz.’ Rabb bana, ‘Söyledikleri doğrudur’ dedi. ‘Onlara kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım. Sözlerimi onun ağzından işiteceksiniz. Kendisine buyurduklarımın tümünü onlara bildirecek.’”²⁹²

Rabbani literatürde ise “Dâvûd oğlu Mesîh” olarak isimlendirilen kurtarıcıya öncülük etmek üzere, Yûsuf veya Hârûn soyundan gelecek olan ikinci bir Mesîh'ten bahsedilmiştir.²⁹³ Bu kullanımların her birinde zorunlu olarak ahir zaman içeriği bulunmaktadır. Asıl Mesîh'in yolunu hazırlamak üzere Tanrı'nın ve İsrail'in düşmanlarıyla savaşırken harp meydanında öleceğine inanılan bu ikinci Mesîh fikrinin, Roma yönetimine karşı Yahudi isyanının önderliğini yapan ve dönemin

²⁸⁹ Zekeriya, 6/9-13: “Yeşu'ya Verilen Taç”

²⁹⁰ Zekeriya, 6/11-14: Gürkan, **Anahatlarıyla Yahudilik**, s. 131.

²⁹¹ Mehmet Katar, “İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma,” **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, C. 20, No. 2, 2002, s. 172, 177.

²⁹² Tesniye, 18:15-18.

²⁹³ J. Liver, “The Doctrine of the Two Messiahs in Sectarian Literature in the Time of the Second Commonwealth,” **Harvard Theological Review**, C. 52, 1959, s. 155, 156; İsmail Kazez, “Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları,” **Yüksek Lisans Tezi**, Samsun, 2001, s. 79, 84. Meral, **Yahudilerin Ahir Zamanı, Yahudilikte, Gog Magog, Deccâl ve Mesîh**, s. 152.

Yahudileri tarafından beklenen Mesih'le özdeşleştirilen Bar Kohba'nın ölümüyle ortaya çıktığı kabul edilmiştir.²⁹⁴

Doğaüstü vasıflara sahip olan fakat insan olarak tanımlanan Mesih'in Kutsal Mabet'in yıkılması anında Roma'da, Betlehem'de veya Kudüs civarında dünyaya geldiği görüşü hâkimdir. Mesih'in dünyaya tekrar gelişiyle ilgili ise iki senaryo görüş aktarılmıştır:

a. İsrail hak ettiği zaman Mesih kurtuluş günü bulutların üzerinden gelecek,

b. gösterişsiz bir şekilde bir merkebe binmiş halde gelecek.²⁹⁵

Uzun süreli bir kurtarıcı beklentisi, bunun yakın bir zamanda gerçekleşeceği yönündeki beklenti ama bu beklentinin bir türlü gerçekleşmemesi, ister toplum arasında isterse de Rabbiler arasında umutsuzluğa, moral düşüklüğüne sebep olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin: Yoma'da Rabbilerin Mesih'in neden gelmediği hakkında kendi aralarında münazaraların olduğu da anlatılır. Münazarayı bitirmek isteyen bir Rabbinin cevabı; yaşadıkları günlerin kefare, tövbe, özür ve temizlenme zamanı olduğu biçimindedir. Diğer bir Rabbi (Rama b. Hama) ise Hasatan (Şeytan) sözcüğünün rakamsal çözümlemesini yapar ve bunu 364'e denk geldiğini söyler. Şeytana 364 gün zaman diliminde istediği her bir şeyi rahatça yapabilmesi için izin verilmiştir. Ama bu Rabbiye göre artık bu zaman dilimi sona ermiş ve "Atonement" (arınma, tövbe) günleri başladığı için izin kaldırılmıştır.²⁹⁶

Mesih'in geleceği yönündeki tespit noktasında Rabbinlik kuramlarında tam bir anlaşılma, görülme, bilme durumu yoktur. Yukarıda anlatılan örnekte de bilindiği üzere farklı birtakım metotlar kullanılmak yönüyle Mesih'in gelişinin vakti hesaplanmaya çalışılmıştır. Ortadoğu'da yaygın bir görüş olarak bilinen dünyanın altı bin yıldır var olduğu şeklindeki eski inanç esas alınarak, son yedinci bin yılda her şeyin mahvolacağı, dünyanın sonunun geleceği ileri sürülmüştür. İlk iki bin yıl hiç olmuş

²⁹⁴ Meral, **Yahudilerin Ahir Zamanı, Yahudilikte, Gog Magog, Deccâl ve Mesih**, s. 153.

²⁹⁵ Gürkan, **Anahatlarıyla Yahudilik**, s. 132.

²⁹⁶ **Kitabı Mukaddes**, İstanbul, Kitabı Mukaddes Yayınevi, 2010, Yoma, I, 19b-20a B.T.

olarak sayılırsa da, ikinci bin yıl kanun, Torah yani vahiyle birikmiş vahiyli olarak ve üçüncü bin yıl ise Mesîh'in geleceği zaman diliminin olduğuna ümit edildiği günler olarak düşünülmektedir. Dünya altı bin yılda çok olaylarla yüzleşir, çatışmalar, kıtlıklar, yıkımlar geçirir; belli yılların bir kısmında çatışmalarda bulunur, diğerlerinde ise Gogların ve Magogların çatışmasıyla, tüm bunlar Mesîh'in gelişiyi son bulacak; Tanrı yedinci bin yılın başına kadar onun dünyasını tazeleyecektir.²⁹⁷

Yahudilikte yer alan kurtarıcı motifinin günümüze bakan yanıyla ise bir teselli aracına dönüşen, Yahudilerin tarihi öcünü alan, Büyük Mabel'i yeniden inşa eden bir Mesîh karakterinin şekillendirildiği görülmektedir. Bu temalar etrafında anlamlandırılan Mesîh misyonunu canlı tutma adına da duâ ritüellerinde kurtarıcı kimliğin inşa edildiğini ve İsrail devletinin bu kurtarıcı misyonu üstlendiği aktarılmaktadır.²⁹⁸ Nitekim günümüzde ağlama duvarı karşısında edilen dualarda en popüler kurtarıcı söylemi Tanrı üzerinden şu şekilde aktarılmaktadır:

“Seni seviyorum, gücüm sensin, ya Rab! Rab benim kayam, sığınağım, kurtarıcımdır, Tanrım, kayam, sığınacak yerimdir, Kalkanım, güçlü kurtarıcı, korunağımdır! Övgüye değer RAB'be seslenir, Kurtulurum düşmanlarımdan. Ölüm iplerine dolanmıştım, Yıkım selleri basmıştı beni, Ölüler diyarının bağları sarmıştı, Ölüm tuzakları çıkmıştı karşıma. Sıkıntı içinde RAB'be yakardım, Yardıma çağırdım Tanrım'ı. Tapınağından sesimi duydu, Haykırışım kulaklarına ulaştı.”²⁹⁹

Görüldüğü üzere Yahudilerin kurtarıcı motifi Büyük Mabel içerisinde sembolize edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle Yahudilerin kurtarıcı beklentisi, Büyük Mabel'de var olan Yaratıcı'nın tapınağında yer alan kurtarıcıdır. Dolayısıyla Büyük Mabel, Yaratıcı'nın kurtarıcılığını temsil etmektedir.

2.2.2. Yahudi Dinî Literatüründe Kurtarıcı Motifi

Yahudi kutsal metni adaletin ve inancın egemen olduğu bir döneme değinmektedir. Yahudi yazar Schmith'e göre konusunda yapılan araştırmaların hiçbirisi,

²⁹⁷ Julius H. Greenstone, **The Messiah Idea in Jewish. History**, Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1906, s.104, 105.

²⁹⁸ Batûk, **Tarihin Sonunu Beklemek**, s. 97.

²⁹⁹ Mezmurlar, 18/1-2.

“Maşiyeh”in zuhuru inancından habersiz olamaz. “Maşiyeh”in zuhur edeceğine inanmak Tevbe ile bağlantılıdır... Herkes Tevbe edeceği zaman “Maşiyeh” dönemi başlar. Bir dönem ki, “Harambam”ın³⁰⁰ dediği gibi: Artık açlık, savaş kıskançlık, rekabet olmayacak, insanın tüm ihtiyaçları fazlası ile karşılanacak, bireyler Allah'ı tanıyıp, O'na ibadet etmeye koyulacaktır.³⁰¹

İsrailoğullarının yaşadığı sıkıntı ve zorlukların sona ereceği özgün bir devlete sahip olmak arzusu ile bu arzuları hayata geçirecek bir kurtarıcı düşüncesi Yahudi geleneğinde sıklıkla vurgulanan konulardan biridir.³⁰² Bu kurtarıcı düşüncesi Yahudi dinî kaynaklarında da kendisini göstermektedir. Konu ile ilgili olarak Tanah'tan bazı pasajlar aşağıda incelenmiştir.

İlk olarak Daniel Kitabı ele alındığında bir rüyadan ilham alınarak kurtarıcı kimliğinin gökyüzünden yeryüzüne indiği ifade edilmektedir. Şekli olarak insan tabiatına yakın bir kimsenin olduğu ve ölümsüz bir saltanata sahip olacağı aktarılmaktadır. Bütün dünyaya hükmeden bir kurtarıcı misyonu olduğu nitelenmektedir: *“Gece rüyalarında gördüm gök bulutlarında insanoğlu gibi birisi geliyordu... Ona saltanat, azamet ve memleket verildi bütün kavimler, ümmetler, diller ona hizmet etsin diye. Saltanatı ebedi olacak, son bulmayacak, memleketi fani olmayacaktır.”*³⁰³

Yine bu pasajın ilerleyen kısmında kötülükle mücadele eden kurtarıcı “Yüceler Yücesi”nin kutsadıkları kişilerin ebediyen saltanat sahibi olacağından bahsedilmektedir. Esasen semavi dinlerde geleneksel Mehdî anlayışıyla çelişen bir durumu da yansıtmaktadır. Kurtarıcı motifi kötülüğü bertaraf ettikten sonra kıyamete kadar insanları huzurlu kılar. Fakat burada ebediyen ifadesi kullanıldığından geleneksel kurtarıcı tabularıyla uyuşmamaktadır. Kurtarıcının ortaya koyduğu yeni

³⁰⁰ Mûsâ b. Meymûn (-1204 M.), büyük Yahudi yazar ve filozof, ünlü Mişna müfessiri, İspanya Kurtube'de dünyaya gelmiş hayatının büyük kısmını Mısırda geçirmiş ve o bölgede Yahudilerin önder liderlerinden olmuştur. Yahudilikle ilgili birçok eserleri bulunmaktadır.

³⁰¹ Shan Schmith, **Yahudi Kültürü Terimler Sözlüğü**, Beytül Mukaddes, y.y, 1977, s. 36, 38.

³⁰² Meral, **Yahudilerin Ahir Zamanı, Yahudilikte Gog-Magog, Deccâl ve Mesih**, s. 80.

³⁰³ Daniyel, 7/13,14.

memleket kavramı ebedi bir coğrafya olarak aktarılmaktadır: *“Fakat Yüceler Yücesinin kutsadıkları saltanat bulacak ve memleketi ebediyete kadar tasarruf edeceklerdir.”*³⁰⁴

Danyel’e hitaben aktarılan pasajda ise, kurtarıcının bütün dünyaya hükmettikten sonra onun soyundan Mikail’in geleceği ve onun defterinde var olan isimlerin helak olmaktan kurtularak huzura ereceği söylenmektedir. Bütün ölümlerin dirileceği, ardından kendi nesillerine yol gösteren, onları doğruluğa sevk edenlerin sonsuza kadar yaşayacağı, bunları yapmayanların ise sonsuza kadar utanç ve küçüklük göreceği aktarılmaktadır. Buradaki dirilme kurtarıcı kimliği ile ilişkilendirilmekte ve kurtarıcı kimliğinden gelen neslin de bu misyonu devam ettireceğine işaret edilmektedir.

“O zaman, kavminin oğulları tarafından “Kâim” olan büyük efendi Mikail görünecek.³⁰⁵ O zaman kavminden her kim yazılmış defterde bulunursa kurtuluşa erecektir. Ve yerin toprağında ölü yatanların çoğu dirilecek. Ama bunlar ölümsüz hayat için onlar ise ölümsüz utanç ve küçüklük için. Bilginler yıldızlar gibi parlayacaklar. Bil, çocuklarına adaletle yol gösterip, liderlik edenler sonsuza kadar kalacaklardır. Ama sana gelince ey Daniel, bu sözleri gizli tut ve kitabı son zamana kadar mühürle. Birçokları bilgileri artsın diye tereddüt edecekler ve oraya buraya gidecekler.”³⁰⁶

Sefenya Kitabı’nda yeryüzündeki kötülüklerin ortadan kalkacağı günün büyük gazap günü olduğu aktarılmakta ve kurtarıcının o gazap günü ortaya çıkarak dünyada sapkınlık içerisinde olan bütün tanrıları ve tanrılara inanaları yok edeceği aktarılmaktadır:

“Tanrının büyük günü yakındır... O gün gazap günüdür. O hisarlı şehirler ve büyük burçlara karşı savaş zamanıdır. İnsanları öyle sıkıştıracağım ki, körü körüne yürüyecekler, çünkü Tanrıya karşı günah işlemişlerdir. O halde... Tüm dünya O’nun gayret ateşiyle yanacaktır. Çünkü tüm dünyalılara korkunç felaket getirecektir.³⁰⁷ Dünyanın tüm tanrılarını yok edecek ve tüm ümmetler her birisi bulunduğu yerden ona ibadet edecektir.”³⁰⁸

Devamında ise kurtarıcı kimliği yaratıcı Yahova üzerinden aktarılmaktadır. Yahova’nın zamanı geldiğinde kendine iman edenleri huzura kavuşturacağına

³⁰⁴ Daniyel, 7/18.

³⁰⁵ Daniyel, 12/1.

³⁰⁶ Daniyel, 12/2,4.

³⁰⁷ Sefenya, 1/14,18.

³⁰⁸ Sefenya, 2/11.

değinilmektedir: *“Tanrı diyor: Benim için bekleyin... Çünkü benim amacım şu ki, ümmetleri toplayacağım, memleketleri hazırlayacağım... O zaman ümmetlere temiz dillerini geri vereceğim ki, hepsi Yahova ismini ansınlar ve tek yürekle ona ibadet etsinler.”*³⁰⁹

Malakî Kitabı’nda kurtarıcı kimliği ile Hz. İlyâs üzerinden aktarılmıştır. Kurtarıcı kimliğinin büyük bir felaketle insanları yakacağı ve adeta onları küle çevireceği ile nitelenmektedir. İyi olan ve Yahova’ya inananlar ise bu felaketten kurtulacaktır. Kötülüklerin ezildiği o adalet güneşinin doğduğu günde Hz. İlyâs, babaların ve oğulların kalplerini birleştirecektir. Esasında burada geçen kalplerin birbirine çevirme meselesi, küskünlükleri barıştırma şeklinde algılanmaktadır:

*“İşte tandırın kolay yanacağı gün gelecektir. Tüm mütekebbirler, bütün kötülük edenler saman olacaklardır. Orduların Tanrısı buyuruyor: Gelecek o günde onları yakacak öyle ki, ne dalları kalacak ne kökleri.”*³¹⁰ Ama benim ismimden korkan sizler için adalet güneşi doğacaktır ve onun kanatlarında şifa olacaktır... Yahova Sebayut diyor: Kötüleri ezeceksiniz. Çünkü tayin ettiğim gün onlar ayaklarınızın altında kül olacaklardır. Ben İlyâs Peygamberi, korkunç ve büyük gün gelmeden önce size göndereceğim. Ve o babaların kalbini oğullarına ve oğulların kalbini babalarına çevirecektir.”³¹¹

Yeşeya Kitabı’nda kurtarıcı kimliği olarak Mesîh’in hangi soydan geleceği net olarak aktarılmaktadır. Hz. Dâvûd’un babası olan Yesse’den geleceği ifade edilmektedir. Yahudiler vaadedilen kişinin onun soyundan olduğuna inanmaktadır: *“İşay’ın (Yesse) gövdesinden bir fide oluşacak, o fidenin kökünden dallar uzayacaktır. Hikmet ve fetanet ve meşveret ve ceberut, ilim ve haşyet rûhû olan Tanrının rûhû ona yerleşecek ve onu Allah’tan korkmada uyanık kılacaktır.”*³¹²

Yine Yeşeya Kitabı’nda kurtarıcı kimliğinin vasıflarından bahsedilmektedir. Buna göre zavallılara yardım eden, adaletli olan, kendi duygularıyla hareket etmeden tarafsız olan hiçbir statüyü kabul etmeden güçlüyle güçsüzün bile aynı ortamda eşit bir şekilde bulunabileceğini tesis edecek olan bir kişi olarak aktarılmaktadır. Yehova

³⁰⁹ Sefenya, 3/8,9.

³¹⁰ Malaki, 4/1.

³¹¹ Malaki, 4/2,6.

³¹² Yeşeya, 11/1,2.

Sebayut olarak aktarılan bu kurtarıcı kişilik, göğün uzak yerlerinden ordusuyla birlikte yeryüzüne inecektir:

“Kendi gördüğüne göre hakemlik etmeyecek ve kendi duygularına göre tembih etmeyecek (uyarıda bulunmayacak) Zavallılara adaletle hükmedecek ve yeryüzünün mazlumlarına dürüstlükle hükmedecektir. Belinin kemeri adalet ve orta kemeri emanet olacaktır. Kurt kuzuyla, kaplan keçiyle dana aslanla birlikte yaşayacak ve küçük çocuk onları otlatarak. Öküzle ayı birlikte otlayacak, onların yavruları birlikte uyuyacak, aslan inek gibi ot yiyecek. Süt bebeği yılanın deliğinde oynayacak. Sütten alınmış çocuk elini, çingiraklı yılanın deliğine koyacak. Benim kutsal topraklarımda hiçbir zarar ve kötülük olmayacaktır. Çünkü dünya Tanrı öğretileri ile dolacak. Yehova Sebayut³¹³savaş için orduyu düzene koymaktadır. Onlar uzak yerden, göğün derinliklerinden geliyorlar... Velvele ediniz, çünkü Tanrının günü yakındır... Ben yaşayanların dörtte birini, günahları sebebiyle ve kötülerini isyanları nedeniyle cezalandıracağım ve kibirlenenlerin gururunu yok edeceğim ve zalimlerin kibirlerini kıracağım.”³¹⁴

Yukarıdaki pasajın devamında ise kurtarıcı kimliğinde Tanrı'nın rûhûnu taşıması nitelemesi görülmektedir. Bu durum Hristiyanlıkta var olan teslis inancını akla getirmektedir. Buradaki kurtarıcılık, aslında Tanrı'nın rûhundan mülhem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurtarıcının kötülükle mücadele ediş günü “Tanrının intikam günü” olarak değerlendirilmektedir:

“Tanrı Yahova'nın rûhû bendedir, çünkü Allah beni mesh etmiştir ki, zavallılara müjde vereyim. Beni gönderdi ki, kalbi kırıklara merhem süreyim, esirleri özgürlüğe, mahkûmları kurtuluşa çağırayım. Tanrının beğendiği yılı ve Tanrının intikam gününü haykırayım. Ve tüm yaşlıları teselli edeyim... Buna göre onlar yeryüzünde kat kat nasip alacaklar ve sonsuz sevinç onlar için olacaktır. Ve onların soyu ümmetler arasında ve zürriyetleri milletler arasında meşhur olacaklardır.”³¹⁵

Mezmurlar pasajında ise kurtarıcı kimliği Tanrı karşısında daha insani vasıflarla karşımıza çıkmaktadır. Önceki pasajlarda Tanrının rûhû olarak değerlendirilen mehdîlik, burada “Tanrıdan korkan adamın soyundan gelen varis” şeklinde daha insani bir fitratta vasıflandırılmaktadır. Ayrıca bu varislerin alçak gönüllü olanlar şeklinde nitelendirilmesi de Mehdî kimliğinin özellikleri arasında aktarılmaktadır:

“Tanrıdan korkan o adam kimdir?... O, geceyi güzellikle geçirecek ve onun soyu yeryüzünün varisi olacaktır. Tanrının sırrı ondan korkanlara olacaktır.”³¹⁶Tanrıya güven

³¹³ Orduların başkomutanı demektir.

³¹⁴ Yeşaya, 13/4,11.

³¹⁵ Yeşaya, 61/1,7,9.

³¹⁶ Mezmur, 25/12,14.

ve iyilik yap... O zaman istediğini sana verecektir. Senin adaletini nûr gibi dışarı çıkaracaktır ve senin insafını öğlen gibi parlak kılacaktır. Tanrının yanında sessiz kal ve O'nu bekle... Çünkü... Tanrıyı bekleyenler yeryüzünün varisi olacaklardır. Alçak gönüllülere gelince, onlarda yeryüzünün varisi olacaklardır...”³¹⁷

Yine Mezmurlar pasajında kurtarıcı kimliğinin mücadelesi kötülük yapanların günü geldiğinde helak edilmeleri üzerine gelişmektedir. Kötüleri helak edecek olan kurtarıcının bütün dünyaya hükmedeceği ve dünyanın varisi olacağı ifade edilmektedir:

“Kötülerin bilekleri kırılacak ve Tanrı doğruların dayanağıdır. Tanrı salihlerin, günlerini biliyor ve onların mirası ebedi olacaktır.³¹⁸ Kötüler helak olacak ve Tanrının düşmanları dumân gibi fanı olacaklardır... O'ndan bereket bulanlar yeryüzünün varisi olacaklardır... Tanrı insafı sever, kendi kullarını terk etmeyecektir... Onlar sonsuza kadar korunacak ama kötülerin soyu kesilecektir. Salihler yeryüzünün varisi olacak ve onda sonsuza kadar yaşayacaklardır.”³¹⁹

Sonuç olarak tüm bu anlatılardan hareketle Yahudi dinî literatüründe ve İsrail'in gelecek dönem Mesîh inancındaki algılarında Mesîh'in gelişi ile İsrailin zaferli sonu, düşmanlarından intikamını alarak, eski ihtişamına döneceği yönündeki ümitverici beklenti, Yahudiliğin inanç prensipleri olmakla birlikte bu türlü özlemler İsrail'in bitmeyen teselli kaynağı haline gelmiştir.

2.3. Hıristiyanlıkta Kurtarıcı Motifi

Hıristiyanlıkta en önemli yapı taşlarından olan teslis inancında Baba-Oğul ve Kutsal Rûh üçlemesi yer almaktadır. Oğul Hz. İsâ, Mesîh olarak görülür ve insanların kurtarıcısı olarak ölüp göğe yükselen ve ardından tekrar dirilen bir inanış içerisinde ele alınmaktadır.³²⁰ İncil'de ilahi kurtarıcı öğretisi Hz. İsâ üzerinden sembolize edilmektedir. Hıristiyanlıktaki imanî bir esas olarak görülen Hz. İsâ'nın kurtarıcı misyonu, beklenen Mesîh olarak ele alınır. Bu doğrultuda Tanrı'ya inanma, O'nu

³¹⁷ Mezmur, 37/3,10.

³¹⁸ Mezmur 37/12,18.

³¹⁹ Mezmur, 37/20,30.

³²⁰ Şinâsi Gündüz, **Hıristiyanlık**, İstanbul, İsam Yayınları, 2007, s. 65, 66.

sevme ve O'na kulluk etme şuuru Hz. İsa'nın kurtarıcılığı üzerinden şu şekilde aktarılmaktadır:

“Sevgili kardeşlerim, birbirimizi sevelim. Çünkü sevgi Tanrı'dandır. Seven herkes Tanrı'dan doğmuştur ve Tanrı'yı tanır. Sevmeyen kişi Tanrı'yı tanımaz. Çünkü Tanrı sevgidir. Tanrı biricik Oğlu (İsa-Mesih) aracılığıyla yaşayalım diye O'nu dünyaya gönderdi, böylece bizi sevdiğini gösterdi. Tanrı'yı biz sevmiş değildik, ama O bizi sevdi ve Oğlu'nu günahlarımızı bağışlatan kurban olarak dünyaya gönderdi. İşte sevgi budur. Sevgili kardeşlerim, Tanrı bizi bu kadar çok sevdiğine göre biz de birbirimizi sevmeye borçluyuz. Hiç kimse hiçbir zaman Tanrı'yı görmüş değildir. Ama birbirimizi seversek, Tanrı içimizde yaşar ve sevgisi içimizde yetkinleşmiş olur. Tanrı'da yaşadığımızı ve O'nun bizde yaşadığını bize kendi Rûhû'ndan vermiş olmasından anlıyoruz. Baba'nın Oğlu'nu dünyanın Kurtarıcısı olarak gönderdiğini gördük, şimdi buna tanıklık ediyoruz. Kim İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olduğunu açıkça kabul ederse, Tanrı onda yaşar, o da Tanrı'da yaşar. Tanrı'nın bize olan sevgisini tanıdık ve buna inandık.”³²¹

Görüldüğü üzere Hristiyanlıkta kurtarıcı beklentisi rolündeki Mesih misyonu Hz. İsa üzerine yüklenmiştir. Baba-oğul ve kutsal ruh üçleminden oluşan teslis inancı da bu Mesih algısını şekillendiren en temel inanışlar arasına girmiştir. Hristiyanlara göre Tanrı'nın oğlu olan Hz. İsa, Tanrı'dan aldığı ruhla öldürülememiş, göğe yükselmiştir. Ahir zamanda yeniden yeryüzüne inerek kötülüğü ortadan kaldıran kurtarıcı Mesih, Hz. İsa'nın kendisidir.

2.3.1. Hristiyanlıkta Mesih Öğretisi

Hristiyan inancında kristolojik bir unvan olarak Mesih kelimesi, İsa'yı temsil etmektedir. İsa, Hristiyanlıkta, Tanrı iradesini temsil eden ve Tanrı'nın vaadettiği bir kurtuluş müjdeleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İsa'nın ölüp yeniden dirilmesi, iki yönlü bir temsiliyeti içinde barındırmaktadır. İsa'nın ölmesi, bütün iman sahibi insanlığın geçici dünyadaki ölümüne; İsa'nın dirilmesi de yine bütün iman sahibi insanlığın ebedi olan ilahi hayata geçiş yapacağına işarettir. İsa insanlara bu temsiliyet misyonuyla nasıl kurtulacaklarına dair rehberlik etmiş ve ardından kendi içinde bulunan tanrısal ruhla ölüp sonra yeniden dirilmiş, nihayetinde de ebedi hayatı insanlığa bu şekilde göstermiştir.³²²

³²¹ Yuhanna 1/7-16.

³²² Salime Leyla Gürkan, “Teslis,” **DİA**, C.XL, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 550.

İsâ'nın dünya üzerinde vücut bulması insanlığa sevgi ve inanç duygusunun tamamlanması niteliğinde görülmüştür. Ferdi olarak her bireyin içindeki imanî kurtuluş Mesîh inancıyla öğretilmeye çalışılmış ve ebedi yaşama ulaşmanın vereceği mutluluğu tamamlayan bir unsur olarak ele alınmıştır. Hristiyanlıkta Mesîh kurtarıcılığı, günah hukukundan ileri gelmektedir. Günah hukukunda, ahir zaman toplumları ölüm olgusunu, insanın günahları üzerine inşa etmişlerdir. Fakat ölüm her şekilde gerçekleşir günah ise onun dikenini niteliğindedir. Bu sebeple Hristiyanlıkta ahir zaman toplumlarının günah sebebiyle ölümün kullanılması Tanrı'nın hukukuna karışmaktır.³²³

Pavlus'un mektuplarında İsâ Mesîh'in kâinatta ilk yaratılan olduğu bütün kâinatın onun bedeninden yaratıldığı ifade edilmekte ve açık olarak Tanrının oğludur ifadesi kullanılmaktadır:

“Görünmez Tanrı'nın görüntüsü, bütün yaratılışın ilk doğanı odur. Nitekim gökte ve yeryüzünde, görünen ve görünmeyen şeyler, tahtlar, egemenlikler, yönetimler ve hükümlerlikler, her şey onda yaratıldı. Her şey onun aracılığıyla ve onun için yaratılmıştır. Her şeyden önce var olan odur ve her şey varlığını onda sürdürmektedir.”³²⁴ Rab İsâ Mesîh, tarihsel İsâ'nın aksine, varlık öncesi var olan (pre-existent) tanrısal bir varlıktır.³²⁵ Tanrı oğlu'dur.³²⁶ Hiç bir şey var olmadan önce var olandır ve her şey onun vasıtasıyla yaratılmıştır. Tanrının görünmeyen görüntüsü, gücü ve hikmeti Oğul İsâ Mesîh'tir.³²⁷ Baba Tanrı, insanlığı “zülmetin yönetimliğinden kurtarıp sevgili oğlunun egemenliğine aktarmıştır.”³²⁸

İsâ Mesîh, şahsi açıdan bireyin kurtarıcısı olarak evrensel bir öneme sahiptir. İnananlar toplumu bakımından ise cemaatin (kilise) önderi, ruhu ve canıdır; diğer bir anlamıyla cemaat Mesîh'in cismi olarak görülmektedir. Mesîh, Tanrı'nın yüce kudreti, ilahi niyetin bir anlamı olmasının yanı sıra, “Tanrı'nın gücü ve hikmeti”dir.³²⁹

³²³ Korintoslular'a Birinci Mektup, 15/56.

³²⁴ Koloseliler'e Mektup, 1/15-17.

³²⁵ Korintoslular'a Birinci Mektup, 8/6; Filipililer'e Mektup, 2/6;

³²⁶ Romalılar'a Mektup, 1/3,5,10; Galataylılar'a Mektup, 2/20, 4/4; Selanikliler'e Birinci Mektup, 1/10.

³²⁷ Koloseliler'e Mektup, 1/15-18; Korintoslular'a Birinci Mektup, 1/24.

³²⁸ Koloseliler'e Mektup, 1/13

³²⁹ Korintoslular'a Birinci Mektup, 1/24.

Tanrı oğlu İsa Mesih'in Hristiyan itikatında ileri zamanlarda melekler beraberliğinde yeniden dünyaya gelmesi beklenir.³³⁰ İsa Mesih'in ikinci gelişine yönelik bu beklenti, "parousia" inancı olarak adlandırılır.³³¹ Pavlus, cemaatine gönderdiği mektuplarında İsa'nın ikinci gelişinin bir an meselesi olduğunu bildirmiştir. Hatta bu gelişin kendisinin yaşadığı dönemde olabileceğini dahi söylemiştir.³³²

Hatta bu inanç ilk devirdeki Hristiyanların birlik ve beraberlik ideolojisine çevrilmiştir. Ancak İsa'nın vaat edilen geliş vaktinin geçildiğini gören Pavlus değişikliklere ihtiyaç görmüş ve İsa Mesih'in gelişinin gecikme ihtimalini bildirmiştir. Bunun üzerine Pavlus şöyle buyurmuştur: *"Size bir sır açıklıyorum, hepimiz ölmeyeceğiz, bir an içinde, bir göz kırpmasıyla değiştirileceğiz"*³³³

Pavlus bu bekleyişinin gerçekleşmemesinin ardından İsa'nın ikinci gelişinin ahir zamanda olacağını bildirmiştir. Hristiyan kaynakları, İsa'nın ikinci geliş ile birlikte, o anda hayatta olan Hristiyanların dünyevî elbiselerinden sıyrılarak ölümsüzlüğe kavuşturulacaklarını ve bununla da dünyadan alınıp bulutlar içerisinde manevi âlemlere yükseltileceklerini bildirir.³³⁴ Hatta bu ana kadar ölen bütün Hristiyanlar, diriltilip ölümsüzlükle mükâfatlandırılacak ve göklere çıkarılacaktır. Onların inancına göre, bu ana kadar Hristiyan olmayan diğer dîn mensuplarını ve dinsizleri ise korkunç olaylar beklemektedir.³³⁵

Hristiyanlıkta kurtarıcı beklentisine daha önemli bir rol üstlenmiş ve en başa yerleşmiştir. Hristiyanlıktaki Mesih, bir yönüyle Kurtarıcı-Tanrı'dır. "Kurtarıcı-Tanrı" inancı ise yalnızca Hristiyanlığa özgü ve onu diğer geleneklerden ayıracı/özgün bir özellik değildir. Kurtarıcı motifi, ile ilgili gelenekler hemen hemen dünyanın her

³³⁰ Titus'a Mektup, 2/13.

³³¹ Elsever Samedov, **Eskatoloji Efsane veya Gerçek**, Bakü, Nurlar Yayınevi, 2009, s. 16

³³² Selanikliler'e Birinci Mektup, 4/15

³³³ Korintlilere Birinci Mektup, 15/51.

³³⁴ http://piglos.ru/psylib.org.ua/books/aliza_01_index.htm Ali-zade_Библия и Коран Сравнительный Анализ_Kutsal Kitap ve Kurân Karşılaştırmalı Analizi,

³³⁵ Samedov, **Eskatoloji Efsane veya Gerçek**, s. 16

bölgesinde mevcut olmakla birlikte özelde Hristiyanlığın doğduğu dönemde Ortadoğu'da oldukça yaygın olan motiflerden birisidir.³³⁶

Hristiyanlar, kutsal metin ve kaynaklarına³³⁷ göre şuna inanmaktadırlar: İsa Mesih Miladi 33 yılında havarilerinden birisinin ihaneti sonucu Yahudi kâhinlerin fetvası ile Roma komutanları tarafından ağır işkencelere maruz kalarak, çarmıha gerilmiş ve can vermiştir. Ama ölümünden üç gün sonra, mezarından çıkarak kırk gün boyunca bazı imanlı takipçilerine görünmüş, onları teselli edip, yol göstermiş; sonra onların şaşkın bakışları arasında göğe yükselmiştir.³³⁸ Bu inanç doğrultusunda İsa Mesih, dünya sona ermeden (ahir zamanda) ilahi peygamberlerin vaatlerini ve ilahi kitapların müjdelerini gerçekleştirmek için geri dönecek ve dünya, onun kuracağı devletin eliyle barış ve mutlulukla, sevgi ve adaletle dolacaktır.³³⁹ Hristiyan kutsal metinlerinde beklenen kurtarıcı ile ilgili veriler genellikle Mesih'in dönüşüne dair haberler şeklinde dile getirilmiştir. Bu konuda çokça anlatı bulunmaktadır.³⁴⁰

İlk olarak Matta İncil'ini ele almak gerekmektedir. Sahte Mesihlere karşı Hristiyanlar uyarılmaktadır. Hz. İsa, kendini Mesih ilan eden birçok insanın olabileceğine ve buna karşılık inananların dikkatli olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Çünkü sahte Mesihlerin çoğalmaya başladığı dönem ahir zaman dönemi olacaktır. Böylelikle ahir zamanın hangi dönemde yaşanacağına dair ilk alamet, sahte Mesihlerin çoğalması olarak aktarılmaktadır:

“...Zeytin dağında yerini aldığı zaman, öğrencileri gizlice yanına girdiler; dediler ki: Bu şeylerin ne zaman vuku bulacağını bize bildir, senin gelişinin ve dünyanın son bulacağının alameti nedir? İsa onlara cevaben buyurdu: İhtiyatlı olun ki, kimse sizi aldatmasın. Çünkü birçokları benim adımla ortaya çıkıp, “Ben Mesih'im” diyecek ve bir

³³⁶ Edward Carpenter, **The Origins of Pagan and Christian Beliefs**, Londra, Senate, 1996, s. 202.

³³⁷ Matta İncili, bab 27 ve 28. Markos İncili, bab 15 ve 16. Luka İncili, bab 23 ve 24. Yuhenna İncili, bab 18 ve 21.

³³⁸ W. M. Mailler, **Eski Kilise Tarihi**, Trc: Ali Nokustin, Abbas Arinpûr, 1931, s. 32, 33; Carl Gustav Pfander, **Senciş-i Hakikat**, y.y, t.y, s. 121, 122.

³³⁹ Carl Gustav Pfander, **Mizan'ül-Hak**, Londra, Wats Matbaası, 1862, s. 271; Mailler, **Eski Kilise Tarihi**, s. 31, 34; Herbert Armstrong, **Are we in the last Days? The Plain Truth, World wide Church of God**, USA, C.LI, No:3, 1985, s. 18; Eli Chiprout, **The Coming Messiah, The Plain Truth**, Worldwide Church of God, Pasadena California, C.XLIX, No:5, 1984, s. 18.

³⁴⁰ Tacirineseb, “Mehdilik ve İmâm Mehdî,” s. 230.

grubu aldatacaktır. Kesin olarak savaş haberleri duyacaksınız dikkatli olun ki mustarip olmayın, bunların olması gereklidir, işin gerçekleşmesi henüz yakın değildir.”³⁴¹

Ahir zamana ilişkin yine birçok doğa olayının gerçekleşeceğine işaret edilmektedir. Kıtlikların ve depremlerin yaşanacağı buna ek olarak ise büyük savaşların gerçekleşeceği ahir zaman alametleri arasında gösterilmektedir: *“Çünkü bir millet bir millete, bir devlet bir devletle savaşacak her yerde kıtlıklar, depremler meydana gelecektir. Bunların hepsi doğumun ilk sancıları gibidir. Tanrının bu müjdesi, tüm dünyaya duyurulacak ki, bütün milletlere kanıt olsun ve o zaman işin sonu gelecek.”*³⁴²

Mesîh’in tekrar zuhur edeceği dönem büyük bir musibet dönemine denk geleceğine işaret edilmektedir. Bu kötü dönemlerin yaşandığı zaman diliminde kurtarıcı kimlik olarak seçkin insanlar ifadesi kullanılmaktadır: *“O zaman öyle büyük bir musibet ortaya çıkacak ki dünyanın başlangıcından şimdiye kadar olmamış ve olmayacak. Eğer o günler kısa sürmese hiçbir insan kurtulmaz, ancak seçkin kişilerin varlığından dolayı o günler kısa sürecek. Şimşek doğuda çakıp batıda ortaya çıktığı gibi olacak insanoğlunun ortaya çıkışı.”*³⁴³

İsâ Mesîh’in ve seçkin insanların dünyada zuhur etmesinin ardından kıyamet senaryosu ortaya konmaktadır. Borazan çalan meleklerle kıyamet kopacak, İsâ Mesîh ve ahalisi göğe yükselecek diğerleri ise bir şimşek hızı gibi gazap içerisinde yanacaklardır: *“O alametten sonra insanoğlu gökte zahir olacak, tüm dünya milletleri buna tanık olacak; insanoğlunun büyük bir kudret ve celal ile gök bulutlarında gelmekte olduğunu görecekler. Büyük bir borazan çalacak, o meleklerini gönderip, Tanrının seçkin kullarını dünyanın dört bir köşesinden toplayacaklardır.”*³⁴⁴

Sonuç olarak Matta İncil’inde geçen bu anlatılarda Hz. İsâ’ya gelecek dönemle ilgili havarilerin sorularını cevaplarken kendisinin tekrar dünyaya geleceği ama

³⁴¹ Matta, 24/3,16.

³⁴² Matta, 24/7, 8, 13, 14.

³⁴³ Matta, 24/21, 22, 27.

³⁴⁴ Matta, 24/30, 31.

kendisi gelmeden önce birçok sahte Mesîh'in ortaya çıkacağı ve bir grup insanları doğru yoldan saptıracağı hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda ileri dönemlerde savaşların, kıtlık ve benzeri doğal felaketlerin olacağını bildirmektedir. Ama sonunda seçkin kişilerden ve sabreden kimselerden başka hiç kimsenin kurtulamayacağı ile ilgili haber vermektedir. Vaazının devamında o günün ne zaman olacağı ve kendisinin tekrar yeryüzüne geleceği ile ilgili bilgi vermemekte, bunun sadece Tanrının bilebileceğini söylemekte ve havarilerine ve kendine inananlara o güne hazırlıklı olmayı salık vermektedir.

Yuhanna İncil'inde ise ahir zaman döneminde dünyayı kurtaracak olan kimliğin net olarak İsa Mesîh olduğu ifade edilmektedir. Bir kadınla Hz. İsa'nın konuşmasında bu durum şu şekilde aktarılmaktadır: *"Kadın ona dedi: Mesîh'in yani; Kristosun geleceğini biliyorum... İsa ona dedi: Seninle konuşan ben oyum... Samir'iler onun yanına vardıklarında... dediler: ... Bilirsiniz ki, o aslında Mesîh ve dünyayı kurtaracak olandır."*³⁴⁵

Devamında ise kurtarıcı bir motif olarak İsa Mesîh'in yeryüzünde gelişine dair izler aktarılmaktadır. Ahir zamanda İsa'nın yeryüzüne geldiğinde erişilemeyecek bir mertebede olacağı fakat buna karşılık İsa'nın ona inanlarla birlikte olacağı ifade edilmektedir. Burada da teslis inancında olan Tanrı'dan olan Oğul'un İsa'nın bedeninde vücut bulma durumu aktarılmaktadır: *"İsa dedi: ben kısa bir süre daha sizinleyim, sonra beni gönderenin yanına gideceğim. Siz beni arayacaksınız ama bulamayacaksınız, çünkü benim bulunduğum yere siz gelemesiniz."*³⁴⁶ Sizinle idim. Ama şimdi beni gönderenin yanına gidiyorum... Üzüleceksiniz ama üzüntümüz sevince dönüşecek... Sizi tekrar göreceğiz ve o zaman sevineceksiniz hiçbir kimse bu sevinci sizden almayacaktır.³⁴⁷

Yuhanna İncil'indeki bu kısım, İsa Mesih'e iman olan bir kadın ve Samir'i topluluğundan olan bazı insanların gelecekle ilgili bahsini aktarmaktadır. Kadın

³⁴⁵ Yuhenna, 4/25, 26, 42.

³⁴⁶ Yuhanna, 7/33, 34.

³⁴⁷ Yuhanna, 16/4, 5, 20, 22.

Mesîhe iman getirdiğini izhar ederken İsa onunla konuşan kadına Mesîh'in kendisi olduğunu söylemiştir. Samirilerden bir grubu onun yanına vardıklarında onun Mesîh olduğuna şahadet vermiş, İsa Mesîh de onların sözlerini tasdik ederek, kendisinin kısa süre yanlarında bulunduğunu haber vermiştir. Ama bu sürenin, yakın zamanda biteceği ve onu gönderen Tanrı'nın yanına döneceği, ama bu ayrılığın kısa süreceği ve onu tekrar görebilecekleri müjdesini de içermektedir.

Tüm bunlara ek olarak Yuhanna İncil'inde dikkat çeken bir başka husus ise kurtarıcılığın Mesih kelimesine ek olarak "Faraklit" kelimesi üzerinde aktarılmış olmasıdır. Faraklit kelimesinin "yardımcı," "hakikatin rûhû," "teselli verici," gibi anlamlara gelmesi, kurtarıcı bir motif olarak Mesîh'le aynı çerçevede ele alınmaktadır. İnsanlığa gönderilen ilahi bir kurtarıcı, öğretici, elçi, Tanrı'nın şahidi gibi misyonlar etrafında ifade edilen Faraklit ifadesi bir kurtarıcılık biçiminde değişik yerlerde şu şekilde aktarılmaktadır: *"Eğer beni seviyorsanız, emirlerimi gözetirsiniz. Ben de Allah'a yalvaracağım ve O size başka bir Faraklit gönderecektir..."*³⁴⁸ *"Faraklit, öyle bir hakikat rûhûdur ki, Rab onu benim ismimle gönderecektir. O size her şeyi öğretecek ve benim size söylediklerimi de tekrar hatırlatacaktır. Faraklit geldiğinde benim için şahitlik edecektir ve siz de bana şahitlik edersiniz."*³⁴⁹

Luka İncili ise Mesîhin gelişine öncelikli olarak ahir zaman alametlerini dile getirerek giriş yapmaktadır. Öyle bir dönem gelecek ki İsa Mesîh'in taraftarının ve talebelerinin zulüm göreceği ardından büyük felaketlerin yaşanacağından bahsedilmektedir. Hatta taş üstünde taşın kalmayacağı bir dönemin geleceği ifade edilmektedir. Tam bu zaman diliminde sabırlı ve metanetli olması gerekmektedir:

"Savaş ve isyan haberleri duyunca telaşlanmayın. Önce bunların olması gerek, ama son hemen gelmeyecek. Sonra İsa, onlara şöyle dedi: Ulûs ulûsâ, devlet devlete savaş açacak. Şiddetli depremler, yer yer kıtlıklar ve salgın hastalıklar, korkunç olaylar ve gökte olağanüstü belirtiler olacak... Benim adımdan ötürü kralların ve valilerin önüne çıkarılacaksınız... Anne babalarınız, kardeşleriniz, akraba ve dostlarınız bile sizi ele verecek ve bazılarınızı öldürtecekler. Benim adımdan ötürü herkes sizden nefret edecek... Dayanmakla canlarınızı kazanacaksınız. Mesîh ve talebeleri de bu şekilde zorluk çekeceklerdir. Güneşte, Ayda ve yıldızlarda belirtiler görülecek. Yeryüzünde

³⁴⁸ Yuhanna, 14/15-16.

³⁴⁹ Yuhanna, 15/26-27.

ulûslar denizin ve dalgaların uğultusundan şaşkına dönecek, dehşete düşecekler. Dünyanın üzerine gelecek felaketleri bekleyen insanlar korkudan bayılacak...”³⁵⁰

Tüm bu olumsuzlukların yaşandığı dönemde İsa Mesîh’in yeryüzüne gönderilmesinin çok yakın olduğu aktarılmaktadır. Nitekim bir incir ağacının dallarının filizlendiği dönem örnek gösterilerek, bütün bu kötülüklerin yaşandığı döneme çok yakın bir zaman diliminde kurtarıcı Mesîh yeryüzünde hâkim olacaktır:

“Bu olaylar gerçekleşmeye başlayınca doğrulun ve başlarınızı kaldırın. Çünkü kurtuluşunuz yakın demektir. İsa onlara şu benzetmeyi anlattı: İncir ağacına ya da herhangi bir ağaca bakın. Bunların yapraklandığını gördüğünüz zaman, yaz mevsiminin pek yakın olduğunu kendiliğinizden anlarsınız. Aynı şekilde, bu olayların gerçekleştiğini gördüğünüzde bilin ki, Tanrı’nın egemenliği yakındır.”³⁵¹

Markos İncil’inde ise İsa’nın göğe alınarak Tanrı’nın sağına oturtulduğu ifade edilmektedir. İsa’nın Mesîh olarak yeniden dünyaya bir kurtarıcı olarak gönderilmesi dünyadaki kötülüklerin çokça arttığı döneme denk gelmektedir. Bu dönemde zulmü ortadan kaldırmak için İsa Mesîh göğün arasından yeryüzüne görkemli bir ilahi güç olarak inecektir:

“Ama o günlerde, o sıkıntıdan sonra, güneş karacak, ay ışık vermez olacak, yıldızlar gökten düşecek, göksel güçler sarsılacak. O zaman İnsanoğlu’nun bulutlar içinde büyük güç ve görkemle geldiğini görecekler. İnsanoğlu o zaman meleklerini gönderecek, seçtiklerini yeryüzünün bir ucundan göğün öbür ucuna dek, dünyanın dört bucağından toplayacak.”³⁵²

İsa Mesîh’in göğe çekilmesi, çarmıha gerilişiyle başlamış 3 gün içinde yeniden dirilerek sonrasında gökyüzüne yükselmesiyle tamamlanmıştır. 12 havarisiyle birlikte yolda yürüyen İsa-Mesîh kendi başına gelecekleri öğrencilerine anlatmakta ve şu cümleyi kurmaktadır: *“Onlar da O’nu ölüm cezasına çarptıracak ve öteki uluslara teslim edecekler. O’nunla alay edecek, üzerine tükürecek ve O’nu kamçılıyıp öldürecekler. Ne var ki O, üç gün sonra dirilecek.”*³⁵³

³⁵⁰ Luka, 21/12, 16-19, 25-26.

³⁵¹ Luka, 21/28-31.

³⁵² Markos 13/25-26.

³⁵³ Markos 9/34.

Burada geçen üç günlük zaman diliminin ahir zamanda yeryüzüne inecek olan bir kurtarıcı Mesîh anlayışını temellendirdiği görülmektedir. Genel olarak bütün İnciller göz önünde bulundurulduğunda bir kurtarıcı kimliğinin inşası çarmıha gerilen İsa Mesîh'in kötülüklerin arttığı bir dönemde yaz mevsimine işaret eden bir incir fidesinin yeşermesi gibi yeniden dünyaya gönderileceği üzerine şekillenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKATOLOJİK BEKLENTİLERDE ANA TEMALAR

3.1. Ortadoğu Kurtarıcı Mitlerinde Ana Temalar

Yahudilik, Zerdüştilik ve Hıristiyanlık gibi Ortadoğu kökenli dinsel geleneklerinin gelecek dönem beklentilerinde önemli bir yer tutan kurtarıcı öğretisi, birçok mitolojik tasavvuru içerisinde barındırmaktadır. Bu dinsel geleneklerde dile getirilen böylesi tasavvurların Asur-Babil geleneği gibi kadim Ortadoğu geleneklerindeki mitolojik verilerle yakından irtibatlı olduğu da görülmektedir. Bu durumun bir nedeni olarak tarihin başlangıcı olarak kabul edilen yaratılışla tarih arasındaki uyum sorununa işaret edilmektedir.³⁵⁴

Tanrı'nın dünyayı yaratmasının tarih boyutunu aşarak tarih üstü bir alana kayması gibi dünyanın sonunu getiren bu doğadışı durum da yalnızca mitos ile ifade edilebilmiştir. Bu nedenle Yahudi teolojisinde eskatoloji konusunda eserler ortaya koyanların, Yahve'nin kötülüğe karşı zafer elde edeceğine ilişkin tasvirlerde çoğunlukla mitoloji simgelerinden istifade ettiği düşünülmektedir. Yahve'nin

³⁵⁴ Samuel Henry Hooke, **Ortadoğu Mitolojisi**, İstanbul, İmge Kitabevi, 1993, s. 19, 20.

dünyanın yaratılması esnasında denizle yaptığı savaşta galip gelmesi, Marduk'un deniz ejderhası Taimat'la olan mücadelesine benzetilmektedir.³⁵⁵

Bu tarz mitolojik hikâyelerde evrenin sonu ve yok olması temasının ele alınmakta olduğu görülmektedir. Bir kasırga ile Tanrı/tanrılarının insanoğlunu işlediği suçlardan ötürü cezalandırması konusu, en yaygın katastrofi mitolojisini meydana getirmektedir. Çoğunlukla farklı felaketlerin evrenin bitişine neden olacağına inanılmaktadır. Doğal felaketler ve bulaşıcı hastalıklar vb. olaylar dünyanın dengesinin şaşmasına ve sonun başlamasına neden olacaktır.

Gelecek döneme ait zamanın gittikçe kötüleşmesini, kötülere karşı yürütülecek nihaî savaşı ve tesis edilecek altın çağı konu alan mitolojik tasavvurlar ele aldıkları olaylara bağlı olarak farklı sınıflarda kategorize edilmektedir. Bunlar arasında kuşkusuz en dikkat çekici olanı evrenin sonunda zuhur ederek, dünyadaki kötülükleri, yanlışlıkları, haksızlıkları nihayete erdirerek, dünyaya düzen getireceği beklenen kurtarıcıdır.³⁵⁶

3.1.1. Tanrı Krallığı Anlayışı

Kurtarıcı mitleri ile yakından ilişkili olan bir kavram “Tanrı'nın krallığı” kavramıdır. Ortadoğu geleneklerinde yaygın şekilde kullanılan bu kavram, Hristiyanlık ve Yahudilikten kadim Ortadoğu dinlerine kadar birçok dinî gelenekte sıklıkla kullanılmış ve kurtarıcı beklentisinin arka planını motive eden bir kavram olarak dikkati çekmiştir. Özetle Tanrının planına uygun şekilde kötülüğün ortadan kaldırılacağı, inancın, adaletin ve hakkın tesis edileceği bir dönemi ifade eden Tanrı'nın krallığı kavramı, dinî geleneklerdeki Mesîh ve Mehdî beklentisinin de temel dayanaklarından birisi olmuştur. Nitekim Şîa geleneğindeki kurtarıcı beklentisinin arka planında da önemli ölçüde bu konseptin bulunduğu görülür. Buna göre Tanrı, Beklenen Kurtarıcı yani Mehdî aracılığıyla kötülüğün egemen olduğu dünyaya

³⁵⁵ Jean Pepin, *Eski Hristiyanlığın İlk Dönemlerinde Süregiden Mitik Öğeler*, Ankara, Dost Kitapevi, 2000, s. 236.

³⁵⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2011, s. 173.

müdahale edecek ve inanç, ahlak, adalet düzleminde bir restorasyon dönemi başlatacaktır. İnsanlık tarihinde sosyal anlamda Tanrı'nın egemenliği her açıdan bu dönemde tesis edilecektir.³⁵⁷

Tanrının krallığı ve kurtarıcı beklentisi arasındaki ilişkinin tarihsel süreçte toplumların/halkların yaşadıkları zulümlerle, haksızlıklarla, zorluk ve sıkıntılarla yakından irtibatı vardır. Örneğin Yahudilerin oldukça uzun geçmişleri süresince yaşadıkları birçok olay, zorluk, sorun, güçlük, sürgün, savaş gibi bireylerin zihninde ciddi etkiler bırakan vakalar, devamlı esaret de yaşamak zorunda kalan bu topluluğun düşmanlarını yenerek feraha ulaştıracak bir kahraman, bir kurtarıcı inancına sahip olmasına neden olmuştur. Bu kurtarıcı ile tanrının kendilerine yönelik vaadi, İsrailoğullarının seçilmişliğine ve diğer hâklar üzerindeki üstünlüğüne dair ilahi vaat gerçekleşecek ve böylelikle tanrısal krallık tam anlamıyla tesis edilecektir. Bu bağlamda Yahudi geleneğinde Dâvûd soyundan gelecek olan ve tıpkı Dâvûd gibi kötülüğe karşı yürüteceği savaş ve alacağı galibiyetle ilahi vaadin inşasını sağlayacak olan bir kurtarıcıya, beklenen Mesîh'e inanılmıştır.³⁵⁸

Yahudi geleneğinde İsrailoğulları merkezli bir tarih anlayışı bağlamında kurgulanan bu algı, Hıristiyanlıkta Tanrı oğlu İsa Mesîh bağlamında daha evrensel düzleme oturtulmuştur. Kurtarıcı bir figür olarak yeryüzünde bedenleşen İlahi Oğul, çarmıha gerilip ölüp, yeniden dirilerek göğe, Baba'nın yanına yükselmesinin ardından ileride ikinci kez yeniden dünyaya gelerek yeryüzündeki gidişata müdahale edecek, kötülüğün egemenliğine son verecek, bütün egemenlikleri tek bir egemenlik olan tanrısal egemenlikte toplayacaktır. Bu sayede yeryüzünde tanrısal irade tam anlamıyla egemen kılınacaktır.³⁵⁹

³⁵⁷ Lev Nikolayeviç Tolstoy, **Tanrının Krallığı Yüreğinizdedir**, Trc: Elif Çetin, İstanbul, Zeplin Kitap, 2020, s. 38.

³⁵⁸ Francine Kaufmann, Josy Eisenberg, Mehmet Aydın, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XXIX, No: 1, 1987, s. 270.

³⁵⁹ John Hick, "Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Tanrı Kavramı", Trc: Aydın Topaloğlu, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XXVIII, No: 1, 2005, s. 207, 216.

3.1.2. Ahir Zamanda Kötülüğün Artması

Beklenen kurtarıcı öğretisiyle yakından ilişkili olan bir diğer husus ise ahir zamanda ortaya çıkacak olan kötü figürler, adeta şerle, kötülükle özdeşleşmiş olan birtakım şahsiyetlerdir. Şîada dâhil olmak üzere bütün Ortadoğu geleneklerinde bu konuda birçok mitolojik inanış ve anlatı dikkati çekmektedir. Dünya yaşantısının sona ermesi öncesi dönemde fenalıkların, kötülüklerin artmasına paralel olarak deyim yerindeyse kötülük ve karanlığın en yoğun olduğu bir dönemde kötülüğün simgesi şeytanla beraber iyiliğe engel olmaya çalışacağı düşünülen bazı varlıklar kendisini gösterecektir. Beklenen kurtarıcının, Mesîh'in ya da Mehdî'nin hemen öncesinde tarih sahnesinde ortaya çıkan Armilus, Antikrist, Deccâl, Gog ve Magog gibi bu varlıklar Mesîh'le, Mehdî'yle de mücadele edecek olan figürler olarak düşünülür.³⁶⁰ Nitekim Şîa'daki Mehdî beklentisinde de Deccâl beklenen Mehdî ve Mesîh'e karşı mücadelenin temel figürlerinden birisi olacaktır. Bu nedenledir ki tarihsel süreçte birçok kişi Mehdî öncesi dönemde ortaya çıkıp kötülüğü yaygınlaştıran, zulmü derinleştiren Deccâl karakteriyle nitelenmiştir.

3.1.3. Nihâî Savaş

Ortadoğu dinlerinde kurtarıcı beklentisiyle yakından ilişkili olan bir diğer ana tema iyi ile kötü ya da hâk ile batıl arasında yapılacağına inanılan nihâî savaştır. Hristiyan geleneğinde Armagedon olarak adlandırılan bu son savaşla kötülük ve Deccâl de dâhil kötülüğün liderleri ve temsilcileri ortadan kaldırılacaktır. Mesîh, Mehdî ve destekçileri bu son savaştan galip çıkacaklar ve yeryüzünde huzurun, barışın ve adaletin tesis konusunda önemli bir kazanım sağlayacaklardır.³⁶¹

Ortadoğu geleneklerinin gelecek döneme dair mitolojik beklentilerinin önemli bir teması da beklenen Kurtarıcı ile birlikte ihtiyarlamış dünyanın nihâî bir yaz hayatı süreceğine ilişkin altın çağ düşüncesidir. Eliade'nin yerinde vurgusuyla, bu mit,

³⁶⁰ Bkz. Mehmet Ali Bağır, "Yahudi Eskatolojisinde Armilus," **Doğu Araştırmaları**, No:15, 2016, s. 5, 21.

³⁶¹ Yûsuf Besalel, **Yahudilik Ansiklopedisi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, C.II, 2001, s. 388.

kozmogoniyle yakından alakalıdır. Ona göre ilkelerin kusursuzluk inanışı, o vakitlere dönüş ya da dünyanın ilk zamanlarındaki yetkinliği yeniden yaşama arzusunu ateşlemektedir ki eskatoloji de bir manada bambaşka bir gelecek kozmogonisi inşa etmeyi ifade etmektedir.³⁶²

Yahudi eskatolojisinde Mesîh'in gelişiyile birlikte İsrailoğullarının seçilmişliği esasında onlara yapılan ilahi vaade dair tarihsel beklenti gerçekleşecek böylelikle bir altın dönem tesis edilmiş olacaktır. Hristiyan geleneğinde de yeryüzü yaşantısının sonlarında Mesîh'in ortaya çıkmasıyla mutlak düzen, adalet ve huzur oluşturulmuş olacaktır. "Milenyarizm" ya da "binyılcılık" olarak da adlandırılan bu altın çağ kötülüğün mutlak şekilde aldedildiği bir dönem olacaktır. Geçmiş dönemde yaşayıp ölmüş olan tüm iyiler de bu döneme şahitlik edeceklerdir. Zira onlar da Mesîh'in gelişiyile birlikte diriltilecekler ve ölümsüzlük elbisesine bürüneceklerdir.³⁶³

3.1.4. Kozmosun Yenilenmesi/Altınçağ

Mehdî'nin yeryüzündeki bütün kötülüklerle mücadele edip Tanrı'ya karşı olanlarla savaştıktan sonra yeryüzü zulümden ve bütün inançsızlıktan tamamen arınacaktır. Altın çağ beklentisinin Şîa'nın Mehdî beklentisinde de önemli yer tuttuğu bilinmektedir. Kötülüğün aldedildiği Mehdî döneminde hak ve hakikat hüküm sürecektir. Şîa'da, Yahudilikte Zerdüştilikte ve Hristiyanlıkta nihaî savaşla birlikte kurtarıcı, kötüyeye dair bütün imgeleri yeryüzünden silerek kozmosun yenilenmesini sağlayacağı inancı hâkimdir.³⁶⁴

³⁶² Mircea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, İstanbul, Simavî Yayınları, 1993, s. 52.

³⁶³ Bkz. Baki Adam, **Yuhanna'nın Vahyi ve Hristiyan Tarihindeki Yansımaları, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği)**, Ankara, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002, s. 124.

³⁶⁴ Fadıl Aygün, "Geleceğe Dönük Kurtarıcı Beklentisinin Apokaliptik Temelleri: Mesîh/Mehdî Tasavvuruna İlişkin Bir Analiz," **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VI, No: 2, 2019, s. 230.

3.2. Kurtarıcı Beklentisinin Kıyamet İşaretleri Bağlamındaki Yeri

Yahudi ve Hristiyan geleneğinden Şîa'ya kadar Ortadoğu inançlarındaki Kurtarıcı beklentisinin dünyanın sonu ya da kıyamet inancıyla yakından ilişkisi vardır. Dünyada müşahade ettiğimiz harika sistemin sonsuza kadar devam etmeyeceği, zamanı geldiğinde birdenbire yıkılacağı, bununla beraber nihayete erecek dünya yaşamının yerine çok farklı bir yaşamın başlayacağı birçok dinî geleneğin ortak bir vurgusu olarak karşımıza çıkar.

Yahudi kutsal metninde “zamanın sonu,”³⁶⁵ “o zaman”³⁶⁶ ve “kefaret günü” şeklinde ifade edilen kıyamet gününe ilişkin hususlara bazı yerlerde yer verilmiştir. Bu yerlerden birtanesinde “boru çalınacak ve o gün vaki olacak...”³⁶⁷ şeklinde bir ifade yer alırken, başka bir yerde ise “ve yedinci ayda, ayın onuncu gününde yüksek sesli boruyu gezdireceksin; boruyu kefaret gününde bütün memleketinizde gezdireceksiniz”³⁶⁸ şeklinde belirtilmiştir.

Yahudi geleneğindeki kıyamet beklentisinde Mesîh kavramının da önemli bir yeri bulunmaktadır. Başlangıçta yalnızca hükümdar, peygamber veya dîn âlimlerinden özel bireyleri belirtmek için yağılanmış, takdis edilmiş, seçilmiş anlamında kullanılan bu sözcük müteakiben ileri dönemlerde kurtarıcı manasını elde etmiştir. Böylelikle Yahudilikte, Allah tarafından kendilerini kurtarmak maksadıyla Dâvûd kanından gelecek kişiyi belirtmek için kullanılan Mesîh'in kendini göstermeden evvel birtakım hadiselerin vuku bulacağına inanılmıştır.³⁶⁹

Hristiyan geleneğine baktığımızda kıyametle ilgili iki beklentinin mevcut olduğunu görürüz. Birincisi İsâ Mesîh'in dünyaya geri gelmesi, insanoğlunun hesap vermek üzere diriltilmesi ve kötülüğün mutlak şekilde alt edilmesidir. İkincisi ise

³⁶⁵ Daniel, 11/ 35.

³⁶⁶ İşaya, 12/ 1.

³⁶⁷ İşaya, 27/ 13.

³⁶⁸ Levililer, 25/9.

³⁶⁹ Sami Baybal, **İbrahimi Dinlerde Mesih'in Dönüşü**, Konya, Yediveren Kitap, 2002, s.27.

günah ve ölümün altiltilmiş olduğu bin yıllık altın çağ sonunda yeryüzü yaşamının son bulması ve inananların ölümsüzler olarak Mesîh'le birlikte ilahi âleme yükselmeleridir.

Yahudi teolojisinde olduğu gibi Hristiyan teolojisinin bu kıyamet yaklaşımının da Mesîh kavramı ile yakın irtibatlı olduğu gözden kaçmamaktadır. Hristiyanlıkta da kıyamet zamanının Tanrı'dan başka kimse tarafından bilinemeyeceğı belirtilir.³⁷⁰ Hristiyanlıkta kıyamet zamanı “kendisi kuvvetli bir boru sesi ile meleklerini gösterecektir. Melekler O'nun belirlediğı göğün bir tarafından diğler tarafına kadar, dünyanın dört bucağından toplayacaklar” şeklinde ifade edilmektedir.³⁷¹

Hristiyan geleneğı kıyametin çeşitli işaretlerine dikkat çeker: Mesîh iddiasıyla sahte peygamberlerin ortaya çıkması, savaşların ve zulmün dünyayı sarması, açlığın ve doğal afetlerin baş göstermesi ve İsa Mesîh'e inananlara kötü davranılıp, işkence edilmesi bunlar arasında zikredilir.³⁷² Tüm bu beklentiler beklenen Kurtarıcı'nın, Mesîh'in gelişı öncesi yaşanacağı düşünölen hadiselerdir. Bir bakıma Mesîh'in gelişine uygun ortam hazırlayan ayak sesleridir.

İslâm geleneğindeki kıyamet beklentisinin işaretleri olduğuna inanılan hadiselerin de Mesîh'in ve beklenen Mehdî'nin habercileri olduğu kabul edilir. Kur'ân'da kıyamet gününün ne zaman olacağı konusu sadece Allah'ın bildiğı, başka kimsenin bunu bilemeyeceğı açıkça belirtilir.³⁷³ Bu kapsamda Kur'ân'da ifade edilen kıyametin sadece Allah tarafından bilineceğı için kıyamet alametlerinin mantıksız olduğunu belirten görüşler olduğu gibi bu durumu farklı değlerlendirerek kıyamete dair işaretlerin mevcut olduğuna inanan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu kesimlere göre önemli kıyamet alametlerden bir tanesi de Mehdî kavramı ve Mehdî'nin gelmesidir. Mesîh'in nüzülü ve Mehdî'nin gelişı inancına yer veren gerek Sünnî gerekse Şii

³⁷⁰ Matta, 24/36; Markos 13/ 32.

³⁷¹ Matta, 24/31.

³⁷² Rabia Tohtahunova, “Dinlerde Kıyamet Fenomeni,” **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 31.

³⁷³ En-Naziat, 79/42-44; Ebu Mansur Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l Ehli's-Sünne IV**, Beyrut, Menşuratü'l Mervan Rıdvan Daûbûl, 2004, s. 385.

geleneğinde ahir zamanın bir evresinde vuku bulacağı düşünülen bu kurtarıcı beklentisi, kıyamet alametleri arasında değerlendirilir.

Kıyamet işaretleriyle alakalı beklentiler çeşitli hadis metinlerinde adaletsizliğin, yozlaşmanın ve kötülüğün gittikçe artması şeklinde tebarüz eder. Ancak bazı araştırmacılar bunları evrenin yok olmasına vurgu yapan işaretlerden öte halkı yok olmaya sevk eden birer işaret olarak ele almanın daha doğru olacağına dikkat çekmektedir.³⁷⁴

Her ne kadar Kur’ân’da doğrudan bu hususlara vurgu yapan işaretlerden söz edilmiyor olsa da bazı ayetler kıyamet alametleriyle irtibatlandırılmaktadır. Bu hususa en yakın manada kullanılan “eşrat” kelimesi delil olarak gösterilmektedir.³⁷⁵ Konu ile alakalı ayet şu şekildedir: *“Öyleyse onlar, (kalpleri mühürlenmiş olanlar,) Son Saati mi bekliyorlar, onun ansızın gelmesini mi? Şüphesiz onun alametleri şimdiden haber verilmiştir! O bir kez başlarına geldikten sonra, (geçmiş günahlarını) hatırlamalarının onlara ne faydası olacak?”*³⁷⁶

Burada bahsedilen “eşratuha” sözcüğü kimi âlimler tarafından kıyamet işareti şeklinde anlaşılmaktadır. Mesela İmâm Mâtürîdî, konuyla ilgili iki farklı değerlendirmenin bulunduğunu ifade etmektedir. Olası ilk mana, bahsedilenin Hz. Muhammed olduğu, peygamberliğin O’nunla birlikte son bulduğu ve kıyamet işaretlerinin yerine geldiği biçimindedir. Olası ikinci mana ise burada belirtilenin Nüzul-i İsâ ve Deccâl gibi kıyamet için ele alınan işarettir.³⁷⁷ Bazı kaynaklarda ise, diğer bir olasılık olarak “eşrat”ın bireyin yoktan var edilmesi, haşrın ve yeniden dirilmenin söz konusu olduğuna işaret eden kanıtların bulunduğu ilişkin değerlendirmelere yer vermektedir.³⁷⁸

³⁷⁴ Yûsuf Şevki Yâvûz, “Kıyamet Alâmetleri,” **DİA**, C.XXV, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 524.

³⁷⁵ Mehmet Ali Durmûş, **Mitolojik Kurtarıcı Mehdî**, İstanbul, İşaret Yayınları, 2015, s. 286.

³⁷⁶ Muhammed, 47/18.

³⁷⁷ Ebu Mansur Maturidi, **Te’vîlâtü’l-Kur’an**, İstanbul, Mizan Yayınevi, 2008, C.XIII, s. 400.

³⁷⁸ Muhammed Esed, **Kur’an Mesajı**, İstanbul, İşaret, 1996, C.III, s. 1038

3.3. Şîa'nın Kurtarıcı Beklentisinin Yahudi Geleneğiyle İlişkisi

Şîa geleneğindeki Mehdî beklentisiyle Yahudi geleneğinde geleceği beklenen kurtarıcı inancı arasındaki muhtemel ilişki tartışma konusudur. Kimi araştırmacıların yaklaşımı Şîa'nın Mehdî beklentisinin köken itibarıyla Yahudi geleneğindeki benzeri beklentilerle ilişkili olduğu yönündedir. Yahudi geleneğinde geleceği beklenen Mesîh yanında Hz. İlyâs'ın (Elias) da göğe yükseltildiği ve ahir zamanda tekrar dünyaya geleceği beklenmektedir.³⁷⁹ Özellikle Hz. İlyâs'la ilgili beklenti bir çeşit rec'at öğretisidir.

Gizli bir şekilde zuhur edecek ya da ahir zamanda tekrar dünyaya gelecek olan şahsın fiziki manada tahayyül edilmesi inancı, güçlü dinî ve politik bir kişinin varlığına bağlıdır. İnsanlar bu kişinin şahsiyetine bilinçsizce kapılmakta, bu durum bahse konu kişinin hayatını kaybedeceği fikrine engel olmakta, buradan hareketle ölümüne inanmadıkları bu şahsiyetin yeniden geri geleceği düşüncesinin yeşermesine zemin hazırlamaktadır.³⁸⁰

Tez çalışmamızın birinci bölümünde üzerinde durduğumuz gibi rec'at öğretisi Şîa'nın eskatolojik beklentilerinde önemli yer tutmaktadır. Şîa geleneği bu beklentiye çeşitli hadis rivayetlerinden hatta Kur'an'daki bazı ifadelerden kaynaklandırmaya çalışsa da bazı araştırmacılar bunun Yahudilik ve Hristiyanlık kökenli bir öğreti olduğu kanaatinde dirler. Örneğin I.Goldziher rec'at kavramının büyük ihtimalle İslâm geleneğine Yahudilik ve Hristiyanlıktan geçtiğini ileri sürmektedirler. Dolayısıyla bu öğreti doğrudan Şîa'nın ortaya çıkardığı bir kavram değildir.³⁸¹

Diğer taraftan rec'at öğretisinin Şîiğin özü olduğuna ve bu hususta inanç noktasında sorun yaşayanların Şîi olmadıklarına dair bir kanaat de bulunmaktadır. Nitekim rec'at kavramı Şîa arasında o kadar önemli bir konuma ulaşmıştır ki Şîa Aşeriyye kolu mensuplarının öldükten sonra tekrar yeryüzüne geri gelerek Mehdî

³⁷⁹ Avnî İlhan, **Mehdîlik**, İzmir, Akyay Kaynak Yayınları, 1976, s. 35.

³⁸⁰ İlhan, **Mehdîlik**, s.29-30.

³⁸¹ Ethem Rûhî Fırlalı, **İmâmiyye Şîası**, Ankara, Selcuk Yayıncılık, 1984, s. 222.

ordusuna katılmak için duâ etmekte olduklarına dikkat çekilmektedir.³⁸² Yine Şîî İmâmiyye yeryüzüne tekrar gönderileceklerin arasında imanî en kuvvetli olanlarla en aşağı seviyelerde olanların bulunduğunu düşünmektedir. İnsanoğluna kötülük edenlere azap çektirilecek ve bu kişiler yeniden ölecek, kıyamet zamanı yeniden dirilecektir.³⁸³

Yahudi geleneğindeki kurtarıcı beklentisinin İsrailoğulları tarihinde yaşanan sosyal ve siyasal krizlerle yakından irtibatlı olduğu ve kurtarıcı bekleme düşüncesinin kriz dönemlerinde muhtemelen İran etkisiyle Yahudi geleneğine dâhil edildiği tartışılmaktadır. Bu öğretinin Yahudi geleneğine tam olarak ne zaman ve nasıl girmiş olduğu tartışılır bir konu olsa da beklenen kurtarıcı fikrinin sosyal ve siyasal krizin bu kurtarıcı ile sona ermesi beklentisiyle yakın ilişkisi ortadadır. Yahudilik tarihinde Mesîh beklentisine paralel olarak birçok sosyal ve siyasal gelişmenin yaşandığı bilinmektedir. Ortadoğu coğrafyasında bunun en çarpıcı örnekleri Miladi ikinci yüzyılda Roma egemenliğine karşı ayaklanan Bar Kohba ile on yedinci yüzyılda Osmanlılarca yargılanıp idam cezasına çarptırılan, akabinde Müslüman olduğunu ilan etmesi üzerine affedilen Sabatay Sevi'nin Mesîhlik hareketleridir. Her iki örnekte de beklenen kurtarıcı oldukları iddiasıyla ortaya çıkan bu kişiler yalnızca içinde yaşadıkları cemaat arasında değil, tüm toplum kesimlerinde ciddi sosyal ve siyasal karışıklıklara neden olmuşlardır.

Yahudi geleneğindeki kurtarıcı öğretisinin sosyal ve siyasal bağlamına dair benzeri durumlar Şîa'nın kurtarıcı beklentisinde de söz konusudur. Öyle ki Mehdi beklentisi, İslâm tarihinde yaşanan çeşitli sosyal ve siyasal sorunlarla yakından irtibatlıdır. Müslümanların iç çekişmeleri ve mücadelelerinin etkisi bu öğretinin oluşmasında etkili olmuştur. Hz. Ali'nin öldürülmesinin ardından Kufe'nin Hz. Hasan'a biati, ardından Hz. Hasan'ın halifelikten çekilmesi ve Hz. Hüseyin'in şehit

³⁸² İlhan, **Mehdilik**, s. 34

³⁸³ Fırlalı, **İmâmiyye Şîası**, s. 65.

edilmesi hadiseleri, beklenen kurtarıcı fikrinin teşekkülü açısından kilit derecede önemlidir.³⁸⁴

Hiz. Muhammed'in hayatını kaybetmesinin ardından erken dönem İslâm tarihinde kendini gösteren halifelik konusu tartışmalı bir durum halini almıştır. İlk halifenin Hiz. Ebubekir olması müteakip dönemlerde meydana gelecek Şîa anlayışının oluşmasında ana mevzuı oluşturmuştur.³⁸⁵

Hiz. Osman zamanında İslâmiyet'i seçen Yahudi menşeli Abdullah b. Sebe'nin, Müslüman coğrafyasında dolaşarak batıl düşünceleri gündeme getirdiğine dikkat çeker. Buna göre Hicaz'da beklediği ilgiyi göremeyen Sebe, Yunan ve Yahudi tesirini yaşamış, Mısır'da destek bulmuştur. *“İnsanlar İsa'nın döneceğine inanır da Muhammed'in tekrar geleceğine nasıl inanmazlar. Hâlbuki Allah şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! Kur'an'a uymayı sana farz kılan Allah, seni döneceğin yere döndürecektir”*³⁸⁶

Şeklinde ki ayeti ile Şîa'daki rec'at hususu delillendirilmeye çalışılmıştır. Abdullah b. Sebe ve yandaşları Hiz. Ali'nin vefat etmediğini, ahir zamanda tekrar geri gelerek adaletsizliği ortadan kaldıracağını dair savundukları görüşe delil olarak bu ayeti ele almışlardır.³⁸⁷

Şîa'nın ana felsefesinin Mehdî'ye önayak olan imâmet konusu olduğu bilinmektedir. Şîa açısından imâmlık konusu dîn liderliği, Peygamber torunlarının mirası, Müslümanlığın özüdür. Bu yaklaşıma göre imamın bilinip, biat edilmemesi halinde iman tam olarak gerçekleşmemektedir.³⁸⁸ Bu noktadan hareketle Şîa açısından imâmlık konusunun Ehl-i Beyt dâhilinde kalması da çok ehemmiyetlidir.

³⁸⁴ İlhan, **Mehdîlik**, s. 38.

³⁸⁵ Yaşar Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1965, s. 32.

³⁸⁶ Kasas, 28/85.

³⁸⁷ Yûsuf Şevki Yâvûz, **Mehdî**, İstanbul, DİA, 2003, s. 371.

³⁸⁸ İlhan, **Mehdîlik**, s. 34, 35.

İslâmiyet gelmeden önce, ifade edildiği üzere Araplarla Yahudiler arasında etkileşim olmuş, bu durum İslâmiyet'in ardından da sürmüştür. Şîa'nın esas aldığı bu düşünceler, Müslümanların büyük bir kesimini meydana getiren Ehl-i Sünnet tarafından kabul görmemiştir. Bununla beraber Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın hâkim olduğu bölgeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Şîa'nın yaygın olduğu Küfe toplumunun sosyo-kültürel ve teolojik yapısı İslâmiyet ile başta Yahudilik olmak üzere farklı dinlerin veya kültürlerin harmanlanması bakımından uygundur; fakat Ehl-i Sünnet'in meydana geldiği bölge daha net, homojen bir durum arz etmektedir.³⁸⁹

Müslümanlar ile Küfe'de bulunan Yahudiler arasında ciddi bir etkileşim olmuştur. Nitekim birçok yazara göre, Yahudilerin Talmud çerçevesinde meydana getirdikleri dinî kültürleri, bu etkileşim neticesinde, Müslümanlar içerisinde zühd, velayet vs. kavramların esasında söz sahibi olmuştur.³⁹⁰ Kerbela olayı'nın ardından, Kâbu'l-Ahbar'ın Yahudi inancından esinlendiği Mesîh'e ilişkin düşüncelerini Müslümanlar içerisinde yaymış olduğu düşünülmektedir.³⁹¹

Yahudi asıllı Abdullah b. Sebe, Müslümanlar içerisine Yahudi geleneğindeki Mesîh düşüncesine benzer biçimde Mehdî anlayışını, ilk kez düzenli ve detaylı olarak yayan kişidir. Rec'at meselesi ve Mehdî'yi akla getiren düşünceler, Sebe'nin liderliğinde Hicaz ve Küfe'de bulunan Yahudilerle oluşan etkileşim neticesinde Müslüman coğrafyasında kendine yer bulmaya başlamıştır. Bu durum halifeliğin kaybedileceğini düşünen Şîî önderlerin, takipçilerini bir arada tutmak ve ümitlerini yeşertmek maksadıyla Emevilerin ortadan kalkacağı gibi kehanetleri ortaya atıp, bunları Mehdî ile özdeşleştirmeleri ile Mehdî'nin vazifeleri biçimlenmiştir.³⁹²

Toplum vakit geçtikçe, Şîî önderlerin müjdelediği yönetimin nihayetinde kendilerinin olacağı söylemlerini, kendi aralarından çıkacak bir krala yormuştur.

³⁸⁹ Sevgî Badûr, "Kûfe'nin Sosyal ve Kültürel Yapısına Genel Bir Bakış," **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C.II, No.4, 2016, s. 138,139.

³⁹⁰ Badûr, "Kûfe'nin Sosyal ve Kültürel Yapısına Genel Bir Bakış," s.141.

³⁹¹ Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, s. 80, 81.

³⁹² İlhan, **Mehdîlik**, s. 55.

Nitekim bu şekildeki fikirler halkın algısına son derece yatkındır. İlk zamanlardaki Şîî'ler mehdî'yi müteakip zamanda gelecek Şîî devletin bir imgesi olarak değerlendirirken, sonraki Şîî'ler bu konuyu maddi bir platforma çekip, Mehdî'yi maddileştirmiştir.³⁹³

Abbâsî döneminde de zorlu durumlar, sıkıntılar yaşayan Şîîler filizlenen Mehdî yaklaşımını, bu dönemde genişletmiş ve ileri bir seviyeye götürerek, Mehdî'nin vazifelerini, niteliklerini, dost ve düşmanlarını ele alıp geleceği zamanı belirlemiş ve tüm bunları ortaya koyarken de Kur'an'dan bazı ayetleri belirlemişler, fakat daha ziyade kendi ekolüne ait hadis rivayetleri vasıtasıyla bu işi idare etmeye çalışmışlardır.³⁹⁴

Şîî'likteki Mehdî kavramı, aynı Yahudî teolojisinde söz konusu olduğu gibi iman esasları arasında kendine yer bulmuştur. Bu durum çerçevesinde Mesîh'e iman etmek ve Mesîh'in gelmesini beklemek imanın koşulları arasında yer aldığından dolayı bu durumu inkâr küfre götürmektedir. Yahudilerde olduğu şekilde Mehdî'yi inkâr Şîîlikte de kâfirlik manasına gelmektedir. Ehl-i Sünnet'te ise Şîîliğin tersine Mehdî kavramı iman hususları arasında bulunmamaktadır. Fakat imâmet münakaşalarının Sünnî topluma verdiği hayal kırıklıklarını ortadan kaldırmayı arzulayan birtakım dîn adamların desteğiyle beraber, Mehdî yaklaşımı Sünnîler arasında da kendine belli noktalarda ve belli çerçevede yer bulmuştur. Bu noktadan hareketle mehdî kavramının Emevî ve Abbâsî zamanlarında olumsuzlukların bireylere verdiği sıkıntı ve dertler ile Yahudilerdeki ve coğrafyada yaşam bulan farklı dinlerdeki Mesîh yaklaşımının bir tezahürü şeklinde ilk olarak Şîîliğe ve müteakip zamanlarda da onlardan Sünnîlere sıçradığı belirtilmektedir.³⁹⁵

Şîa'nın büyük bir kısmını temsil eden İmâmiyye'ye göre Mehdî, 12 imâmın sonuncusu Muhammed el-Mehdî olacaktır. Bu noktada 12 sayısı göz çarpıcıdır;

³⁹³ İlhan, **Mehdîlik**, s. 55, 56.

³⁹⁴ İlhan, **Mehdîlik**, s. 61.

³⁹⁵ Mehmet Saffet Sarıkaya, **İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2013, s. 27, 28.

çünkü Hristiyanlıkta 12 havari söz konusu olmakla birlikte Yahudilerde 12 topluluktan meydana gelmektedir. Aynı şekilde Yahudi teolojisinde Hz. İlyâs'ın ateşten bir atlı arabayla Allah katına çıkma konusu, Hristiyanlıktaki Hz. İsâ'nın göğe çıkma konusu ve Şîilerde olan Muhammed el-Mehdî'nin gaybeti konusu birçok benzerlikleri içermektedir. Yine aynı şekilde bu 3 kişinin rec'at etmesi ve beklenen kurtarıcı olmaları gibi özellikleri, İslâm'ın özünde olmayan bu yaklaşımın dinler arası etkileşimin neticesinde kendini gösterdiği ifade edilmektedir.³⁹⁶

Anlaşılabacağı üzere Şîa önderleri tarafından halifelğin kaybedilmesi ve oluşan büyük üzüntüden dolayı, birlik ve beraberliği tekrar sağlamak maksadıyla insanları tekrar bir araya getirecek bir kurtarıcı figürün, bir Mehdî'nin geleceği düşüncesi yayılmaya başlanmıştır. Bu kişiye dinî özellikler de yükleyerek, krizden kurtulma arayışları devam ettirilmiştir. Erken dönemlerde Şîa geleneğinde Mehdî siyasal bir figür olarak değerlendirilmiş ve gelecekte tesis edilecek Şîi devletinin imgesi olarak görülmüştür. Bu yaklaşım zaman içerisinde konumunu gerçek anlamda Mehdî'ye devretmiş ve ardından da bu durum bir inanç şeklini almıştır.³⁹⁷ Nitekim Mehdî beklentisinin siyasal bağlamı tarih boyu ortaya çıkan birçok Mehdî hareketini de şekillendirmiştir. Mehdîlik hareketleri ciddi problemlerin, sorunların ve negatifliklerin menbaı olmuştur. Siyasi olarak güçlenerek yönetime geçmeyi arzulayan birçok kişi Mehdî olduğunu ileri sürerek başkaldırmış ve çeşitli toplumsal hadiselerin ve çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur.

3.4. Şîa'daki Kurtarıcı İnancının Zerdüştilikle İlişkisi

Mehdî yaklaşımının özünde zorlu, problemleri vakitlerde, bireylerin kendilerini bu kötü vaziyetten kurtaracak bir lider bekleme fikrinin bulunmakta olduğu bilinmektedir. Şîa geleneğinin yaygın olduğu coğrafyada yaşanan sosyal ve siyasal kriz ortamından hâlkı kurtaracak bir kurtarıcı bekleme fikri çok eski dönemlere kadar

³⁹⁶ Yılmaz Çapa, "Yahudilikte Mesih İnancı; Hristiyan ve İslam Kültürüne Etkisi," **Yüksek Lisans Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2018, S. 90.

³⁹⁷ İlhan, **Mehdîlik**, s.37, 39.

uzanmaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi Yahudi geleneğindeki kurtarıcı bekleme düşüncesinin sürgün dönemindeki İran etkisiyle ilişkili olduğu tartışılmaktadır. Mesîh beklentisinin, Yahudi cemaatinin Babil'e gönderilmesi esnasında Zerdüştilik benzeri inançlarla karşılaşmalarını müteakip kendini gösterdiği ifade edilmektedir. Nitekim Yahudi topluluğu sürgün esnasında bulundukları durumun acısı, zorlukları ve İran inanışlarıyla etkileşimi sonucunda bu periyotta Mesîh kavramı kendini göstermiştir. Bununla birlikte, Zerdüştiliğin meydana gelmesiyle alakalı zamanlamalar dikkate alındığında çoğunlukla Hristiyanlıktan daha eski zamanlara gittiği görülmektedir. Bu durum da Hristiyan teolojisindeki Mesîh yaklaşımının esasında coğrafyada tarihi çok daha geçmişe dayanan Zerdüştiliğin etkisinin olabileceğini işaret etmektedir.³⁹⁸ Zira İran kaynaklı eskatoloji fikrinin Yahudi inanışlarını şekillendirdiği gibi Mitraizm aracılığı ile Hristiyan teolojisine de ciddi tesiri bulunduğu ifade edilmektedir.³⁹⁹

Bu doğrultuda İran-Irak bölgesinde gelecekte bir kurtarıcı bekleme inancı oldukça eskidir. Örneğin II. Pers hükümdarı Kambis kardeşi Berdiya'yı sürerek hapsetmiş, ancak zamanla Kambis'in kötülükleri nedeniyle toplum Berdiya'nın sürgünden kurtularak hâlkı zalimliklerden kurtaracağına inanmıştır.⁴⁰⁰ Kurtarıcı bekleme düşüncesi bir inanış olarak Zerdüştilikte de önem arz etmiştir. Zerdüştilik inancındaki kurtarıcı figürü, kutsal metinleri Avesta'da pek çok yerde çoğunlukla kurtarıcı manalarında "Saoşyant" adıyla kendini göstermektedir.⁴⁰¹ Daha önce de değindiğimiz gibi insanların kendi eliyle yaptıkları putları ortadan kaldıracak olan Saoşyant (rahmet) isminde biri ve "Astuat-erata (insanları ayaklandıran)"nın geleceği önceden bildirilmiştir.⁴⁰² Zerdüştilerin Saoşyant veya kurtarıcı şeklinde tekrar

³⁹⁸ Roy Mottahedeh, **Peygamberin Hırkası İran'da Din ve Politika Bilgi ve Güç**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 142.

³⁹⁹ Kürşat Haldun Akalın, "Mitlerin Yaşamamış İnsan-Tanrılarında İncillerdeki Tek Tanrı-İnsanı Sembolik İsa'ya Geçiş," **İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No:VII, 2016, s. 183,184.

⁴⁰⁰ Şemseddin Günaltay, **İran Tarihi I En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948, s. 150.

⁴⁰¹ Ekrem Sarıncıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2016, s.131, 133.

⁴⁰² Celil Kiraz, "Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelanmesi (Tebşîrât)," **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.X, No:1, 2001, s. 243.

dünyaya döneceğine inandıkları Mehdî'yi, Hristiyan ve Yahudi geleneğinde görüldüğü gibi tarihsel bir şahsiyet (Yahudilikte kral Dâvûd, Hristiyanlıkta tanrısal bir varlık olan İsa Mesîh) ile irtibatlandırdıkları ve böylelikle beklenen kurtarıcının Zerdüş kanından olacağına inandıkları nakledilmektedir.⁴⁰³

Avesta'da Saoşyant'ı belirten bir bölüm Zerdüş yaklaşımının esasını içermektedir.⁴⁰⁴ Gatha bölümünde “beni müstakbel Saoşyantların övecekleri gibi öv” sözleriyle belirtilmektedir. Zerdüş'ün ardından yeryüzünde huzursuzluk ve adaletsizlik hâkim olacak, bu dönemlerde Ahuramazda⁴⁰⁵ Zerdüş'ün bir gölde gizlenmiş spermleri ile gölde yıkanan temiz bir bakireyi hamile bırakacak, hamile kalan kızdan dünyaya gelecek erkek çocuk da bir kurtarıcı olarak dünyayı kötülüklerden kurtaracaktır.⁴⁰⁶

Zend-i Vohumen Yesn (Bahman Yaşt) pasajlarında, ahir zamanda beklenen kurtarıcının mücadele edeceği topluluk arasında, insandan daha kısa yaşayan devlerden bahsedilmektedir. Bu devlerin, ya da kötü güçlerin bütün kötülüklerin temeli olduğuna işaret edilmektedir. Bu devler tarafından insanların sapkınlığa sevk edildiği ve özellikle rûhsat sahibi olmayan dinî şahısların ve devlet adamlarının çoğalarak zulmün arttığı belirtilmektedir. Kurtarıcı bir motif olarak Mehdî'nin savaşıacağı kimseler ise kötü inançlı, dininde ve sözünde durmayanlar, dünya malına tamah edenler, zalimler ve insandan daha kısa ömürlü olan kötüler olarak şu şekilde ifade edilmektedir:

“Zerdüş dedi: Ey Dadar-ı Cihan (dünyaya adalet yayan) onuncu yüzyılın alameti ne olur? Urmized dedi: Ey Sepiytaman Zerdüş, senin bin yılının belirtisini açıklayayım: O en alçak dönemde, yüzlerce çeşit, binlerce çeşit, on binlerce çeşit dağınık saçlı devler öfke tohumundan çıkarlar... O dağınık saçlı devler aldatılmışlardır; en kötü inancı taşırlar. Onlar sözlerinde, anlaşmalarına, dürüstlükte ve dinde kalıcı olmazlar... Dünyaya bağlıdırlar, dünyayı severler, onu arzularlar... İnsanlardan daha kısa yaşarlar...

⁴⁰³ Akalın, “Mitlerin Yaşamamış İnsan-Tanrılarında İncillerdeki Tek Tanrı-İnsanı Sembolik İsa'ya Geçiş,” s. 180.

⁴⁰⁴ Alan Williams, **Zarathushtra in Encyclopedia of Asian Philosophy**, London, Routledge Press, 2001, s. 590.

⁴⁰⁵ Zedüşlük inancında iyilik tanrısı olarak ifade edilmektedir. Avesta'da “rab” manasında kullanılan Ahuramazda, İslâm eserlerinde Hürmüz biçiminde kullanılmıştır.

⁴⁰⁶ Mustafa Sinanoğlu, “Hürmüz,” **DİA**, C.XVIII, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 495.

Daha çok aldatılmışlar, daha çok adaletsizdirler... Ey Sepiytaman Zerdüş! O çetin zaman içinde, özgürler, büyükler ve dîn bilginleri kırılır, köleleştirilir... Ve sefiller, bayağı kimseler önder olur, emir sahibi olurlar... Bayağı, kötü, dolandırıcı ve haksız yere fetva verenlerin sözleri doğru kabul edilir, inanılır. Yalan yere yemin içerler, tanıklık etmeye zorlanırlar, ben Urmized'e uygun olmayan yalanlar isnat ederler, Dîn adına önder olanlar, birbirlerinin kötülüklerini isterler, birbirlerini hafife alırlar ve birbirlerinin kötülüğüne bakarlar... Zerdüş, Urmized'e sordu: Ey Dadar! Onlar sayısız olursa, onları neyle yok etmek mümkün olabilir?"⁴⁰⁷

Zerdüştilikteki kurtarıcı beklentisiyle Şîa geleneğindeki Mehdî inancı arasında çarpıcı benzerlikler paralellikler bulunmaktadır. Saoşyant zuhur etmeden önce yaşanacağı öngörülen hadiselerle dünyaya gelişini müteakip yapacaklarına ilişkin anlatıların çoğu, Şîa'daki Mehdî öğretisiyle paralellik göstermektedir. Zerdüş geleneğinde dünyaya gelerek, adaletsizliklerle savaşacak ve nihayetinde zafer elde edip dünyayı tekrar kuracak olan Saoşyant'a ilişkin ifadelerle Şîa'nın Mehdî yaklaşımıyla ortak noktaları ilgi çekicidir.

Zerdüştilikteki kurtarıcı beklentisiyle Şîa'nın Mehdî inancı arasındaki temel paralelliklerden birisi de ahir zamanda kurtarıcının gelişi öncesi dönemde yeryüzünde huzurun ortadan kalkması, mutsuzluk ve kötülüğün egemen olmasıdır. Mehdî'nin zuhur etmesi ile beraber görülecek vakalar içerisinde bazı değişiklikler bulunmakla beraber, Mehdî/Saoşyant'ın gelerek yeryüzünde yok olan adaletin yeniden tesis etmesi ve fenalıklarla harp ederek onlara karşı zafer kazanması ortak anlatıdır.

Beklenen kurtarıcının soy itibarıyla dînin peygamberine dayanması açısından da Zerdüştilikteki Saoşyant ile Şîa'daki Mehdî arasında bir paralellik vardır. Zerdüştilikte Saoşyant'ın Zerdüş soyundan olacağına inanılmasına karşılık Şîa'daki Mehdî Hz. Peygamber'in soyundandır.

Şîa'nın Mehdî öğretisinin Zerdüş geleneğiyle yakın ilişkisi bağlamında Şîi geleneğinin yoğun şekilde etkili olduğu coğrafyanın yani İran ve Irak coğrafyasının İslâm fütuhâtı öncesi dönemde Zerdüştiliğin egemenliği altında bir bölge olması unutulmamalıdır. İkinci halife Hz. Ömer döneminde Kadisiye savaşı ile bu coğrafya

⁴⁰⁷ Sadık Hidayet, **Zuhur ve Zuhur Alametlerine Dair**, İnceleme ve Düzenleme: Hasan Kaimiyan, Tahran, Emir Kebir Yayınları, 1969, 4-7-8-ci bab, s. 77, 82.

İslâm egemenliğine girdiğinde yöre halkı önemli ölçüde Müslümanlaşmış, ancak yöredeki Zerdüştilik ve Maniheizm gibi etkili kültürel yapılar bir şekilde etkilerini çoğunlukla İslamlaşmak suretiyle devam ettirmişlerdir. İlerleyen dönemde İslâm toplumunda yaşanan sosyal ve siyasal kriz ortamında kendilerini baskı ve takibat altında hisseden kesimler tıpkı Yahudi tarihinde yaşandığı gibi gelecek bir kurtarıcı fikri etrafında cemaat yapılarını motive etmeye çalışmışlardır. Bu motivasyonda en etkin unsur başta Zerdüştilik olmak üzere yöredeki Yahudilik ve Hristiyanlık da dâhil gayri İslâmî dinsel geleneklerde bir iman unsuru şeklinde yaşatılan kurtarıcı bekleme düşüncesidir. İslâmiyet'in ilk zamanlarında Zerdüştilikten ihtida hareketleri esnasında yaşanan etkileşim yanında Farsçadan Arap diline çevrilen farklı yapıtlar da zamanla eski İran geleneğine ait kültürel unsurların İslâm geleneğine taşınmasına katkı sağlamıştır. Böylelikle İslâmiyet'in Fars coğrafyasına genişlemesi sonucunda yaşanan sosyo-kültürel ve teolojik etkileşimin Şîa'nın Mehdî inancının oluşumunda ve gelişmesinde ciddi bir etkisi söz konusudur. Bu kapsamda Fars bölgesinde farklı dinsel yapıların kurtarıcı bekleme fikri de dâhil eskatolojik beklentileri, bu etkileşimin bir neticesi olarak Mehdî kavramı çerçevesinde Şîa'da kendini göstermiştir.

3.5. Şîa'daki Kurtarıcı İnancının Hristiyanlıkla İlişkisi

Şîa geleneğinde, ahir zamanda kurtarıcı olarak gelecek olan Mehdi'nin Tanrı'yı bir bedene büründürme çabası içinde ele alındığını söylemek mümkündür. Bu yönüyle de Hristiyanlık ta yer alan teslis inancının izlerini görmek mümkündür. On İkinci İmam Muhammed el-Mehdî için “emirü'l-mü'minin” ifadesi kullanılarak önce imâm vasfı yüklenmiş, ardından da “halifetü'r-rahman” ve “sahibü'l-emr” lakaplarıyla⁴⁰⁸ da ilahi kudret, insan bedeninde yaşatılmaya çalışılmıştır.

Hristiyanlık'ta İsâ Mesîh, Tanrı'nın kutsal rûhûnu taşır ve O'nun oğlu gibi görülür. Dolayısıyla ahir zamanda yeryüzüne gelecek olan kurtarıcı misyonundaki İsâ'nın bedeni tanrılaştırmıştır. Tanrı baba, oğul İsâ ve aradaki bağ ise kutsal rûh olarak

⁴⁰⁸ Ebu Ca'fer Muhammed b.Yâkub el-Küleynî, **el-Kâfi**, Beyrut, Menşuratü'l-fecr Yayınevi, 2007, s. 259.

anlamlandırılmıştır. Şîa inancında da direk olarak böyle bir ilişki kurulmasa da İmâm Mehdî için kullanılan sıfatlardan hareketle bu şekilde bir ilahi bağın etkilerini görmek mümkündür. Bu doğrultuda İmâm Mehdî'nin gaybet döneminin ardından yeryüzüne geldiğinde “dînin Mehdî olduğu” söylemi, Şîa geleneğinde yaygındır. Özellikle “dîn İmâm Mehdî'dir” söylemi bu görüşü destekler niteliktedir.⁴⁰⁹ Dolayısıyla her iki inanç algısında kurtarıcı inancı olarak Mehdî motifiyle Tanrı'yı insan bedeninde canlandırma çabasını görmek mümkündür.⁴¹⁰ Bununla birlikte İsâ Mesîh'le karşılaştırılarak İmâm Mehdî'nin ölümsüz olduğu ortaya konmuştur. Ölümsüz olmak Tanrı'ya ait bir nitelik olduğundan İmâm Mehdî üzerinde bu özelliğin varlığı tıpkı İsâ'nın bedenlen ölümsüz olduğu inancıyla örtüşmektedir.

Diğer yandan hem Hristiyanlık'ta hem de Şîa'da kurtarıcı inancı olarak Mehdî'nin ortak değerler etrafında mücadele edeceği inancı görülmektedir. Ahir zamanda fitneye ve kötülüğe karşı savaşan bir kurtarıcı inancı her iki inanç geleneğinde de ortak bir çerçevede yer almaktadır. Yine dünyanın sonuyla ilgili her iki inanç geleneğinde de bir altın çağ döneminin varlığı dikkat çekmektedir. Mehdî yeryüzüne iner bütün kötülüklerle mücadele eder ve bir huzur dönemi başlar bu dönem de altın çağ dönemi olarak görülür. Özetle Hristiyanlıkta ve Şîa geleneğinde kurtarıcı inancı olarak Mehdî motifine yüklenen ortak tasarruflar şunlardır:

- Tanrı krallığı anlayışının yer edindiği,
- Tanrı'yı, Mehdî'nin bedeninde var etme çabası içinde bulunduğu,
- Ahir zamanda Mehdî'nin kötülükle savaşan bir kurtarıcı olduğu,
- Mehdî'nin ahir zamandaki kötülükleri ortadan kaldırdıktan sonra bir altın çağ müjdeleyicisi olduğu düşüncesidir.

Sonuç olarak Hristiyan teolojisinde Hz. İsâ'nın ilk insan Hz. Adem tarafından işlenen ve kuşaktan kuşağa sürerek kendisine kadar devam eden esas günahı ortadan

⁴⁰⁹ Ebu Ca'fer Muhammed b. Yâkubel-Küleynî, **el-Usul mine'l-Kafi**, C.II, Tahran, y.y., C.I, 1915, s. 84.

⁴¹⁰ İrene Melikoff, “Bektaşî Alevilerde Ali'nin Tanrılaştırılması,” Ed Ahmet Yaşar Ocak, **Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 89.

yok etmek maksadıyla haçça gerilerek kendisini kurban etmesi, müteakiben tekrar dirilerek takipçilerine İncil’de ki öğretileri tüm dünyaya duyurmalarını istemesi, Tanrı katına yükselmesi, ve kıyamete yakın yeniden dünyaya dönüp eksik kalan vazifeyi nihayete erdirerek Tanrı’nın krallığını kuracağı yaklaşımı mevcut Hristiyanlık anlayışının esas doktrini durumuna dönüşmüştür.⁴¹¹ Diğer yandan çarmıh olayını çıkacak olursak Şîa algısında da Mehdî’nin Hz. İsa gibi vefat etmediği, Allah’ın kudretiyle halen yaşamış olması, gözlerden kaybolması, kıyametin kopmasına yakın Hz. İsa gibi kıyamet işareti şeklinde yeryüzüne döneceği, belli bir zamana kadar hayatını sürdüreceği, hatta Hz. İsa ile beraber dîn düşmanı konumundaki Deccâl’in canını alacağı ve son olarak bütün inanışları İslâmiyyet’in bayraktarlığında biraraya getirerek yeryüzünde huzuru, mutluluğu, ve adaleti sağlayacağı bağlamındaki paralellik gözden kaçmamaktadır.

SONUÇ

İnsanlık tarihinde yaşanan zorluklar, sıkıntılar, felaketler ve zulümler çoğunlukla bir kurtarıcı fikrini/inancını tetiklemiştir. Beklenen bu kurtarıcının kimliği dinden dîne değişmekle birlikte geleceği zamana dair beklentiler her daim gündem olmuştur. Beklenen kurtarıcının inanç, ahlak, ekonomi, politik ve sosyo-kültürel açıdan çeşitli sorunlarla yüzyüze olan insanlığın bu sorunlarını düzelteneğine, huzur ve adalet ortamını tesis edeneğine, insanlığın uzaklaştığı asli kimliğiyle tekrar buluşturarak adeta bir yenileme gerçekleştireneğine inanılmıştır.

Kurtarıcı düşüncesi bireyin doğası gereği tüm topluluklarda ve inanışlarda değişik adlarla ve niteliklerle mevcudiyetini sürdürmüştür. Eskatolojik bir beklenti olarak kurtarıcı düşüncesi, tarihin her döneminde insanların ve toplumların yaşamında ehemmiyetli biri konum arz etmiştir. Bireyler hem ahlaki hem de birey-tabiat münasebeti bakımından, dünyanın sonunu kendi yaptıklarından ötürü yaklaştırdıklarını ve aynı şekilde bu durumu hâk ettiklerini düşünmektedir.

⁴¹¹ Aydın, **H. İsa’ya Ne Oldu ?**, s. 152.

Eskatolojik inançlar bir yanda felaketi, zorlukları ortaya koyarken diğer yandan ise iyiliği, güzellikleri, mutluluğu ortaya koymakta, bunu vaat etmektedir. Kötüleşen, adaletsiz, yozlaşmış bir evrenden daha temiz, berrak, huzurlu bir evren ortaya çıkacaktır. Bu durum özünde ahlaksal bir reformdur. Nitekim son, iyinin kötüyeye zaferidir. Evreninin sonu düşüncesinin kendini gösterebilmesi maksadıyla, adalet, huzura, iyiliğe gereksinim duyulacak kötü dönemlerin olması zaruridir. Kötülüklerin zirve yapması durumunda ahlaksal reformun vakti geldiği anlamı çıkmaktadır. Bu şekilde kötülükler mutlak bir yenilgiye maruz kalacak ve eskatolojik beklenti gerçekleşecektir.

Kurtarıcı bekleme fikri neredeyse dinsel geleneklerin tamamında mevcut olan bir durumdur. Sümerler ve Babillerden itibaren rastlanılan bu düşünce, yeryüzü yaşantısının sonlarına doğru ortaya çıkacak, insanları kötülüklerden kurtaracak bireyin şahsiyetinde beliren, krallık, ilahi olanı ihya edicilik, iradenin tecellisi, son kurtarıcılık ve yeryüzüne uyum, adalet, huzur, düzen getiricilik gibi özelliklerle ifade edilmiştir. Bu kavram, Yahudi ve Hristiyan geleneğinde “Mesîh,” İslâm geleneğinde “Mehdî,” Zedüştilikte “Saoşyant,” Hinduizm’de “Kâlkî” vb. farklı adlarla ifade edilse de ortaya koyduğu anlam benzerlik arz etmiştir.

Yahudi geleneğinde kurtarıcı fikriyle ilişkili olarak değerlendirilebilecek ilk şey Hz. Yûsuf’un İsrailoğullarını kıtlıktan kurtarması hususudur. İsrailoğulları müteakip süreçte Mısır esareti zamanında Mesîh kavramı ile yüzleşmiş ve kendilerini Mısır’dan kurtaran Hz. Mûsâ’nın kurtarıcı sıfatıyla, Mısır kurtarıcısı Amenî’yi bağdaştırılarak ilk defa bu konu işlenmiştir. Müteakip zamanlardan başa geçenlerin birer kurtarıcı olarak gelmesi, Yahudilikteki seçilmiş, ayrı ırk olmalarının bir ürünü şeklinde kurtarılması hissi gelişmiştir. Yahudi teolojisinde Mesîh kavramına denk gelen “Maşîah” kelimesi, başlangıçta dîn âlimlerinin ve kutsal yerlerin yağlanması manasında kullanılmıştır. Kral Saul’dan itibaren bu sözcük, kutsanmış hükümdarları belirtmek amacıyla kullanılmış, Yahve’nin Mesîhî durumuna gelmiştir.

Yahudi geleneği özellikle sürgün dönemlerinde Mezopotamya’daki inanışlar ile etkileşim süreci yaşamıştır. Bu çerçevede Yahudilikteki kurtarıcı beklentisi büyük

ihtimalle Zerdüştilikde dâhil olmak üzere Babilonya dinsel gelenekleriyle etkileşim bağlamında adapte edilmiştir.

Hıristiyan geleneğindeki kurtarıcı öğretisi ise Yahudilikteki kurtarıcı fikrinin ilahi bir kurtarıcıya tahvil edilmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre teslis öğretisi bağlamında tanrısal bir varlık olarak kabul edilen İsa Mesih, yargılanıp çarmıhta can vermesinden ve ölüp tekrar dirilip göğe Baba'nın yanına yükselmesinden sonra ileride yeryüzüne tekrar gelecek olan ilahi varlıktır. İsa Mesih'in bu gelişinde ölümler diriltilecek haşır ve hesap gerçekleştirilecek ve kötülüğe karşı nihai zafer elde edilmiş olacaktır.

Ortadoğu dinsel geleneklerinden Zerdüştilikte de eskatolojik bir kurtarıcı bekleme fikri oldukça önemlidir. Buna göre ahir zamanda kötülüğün ayyuka çıktığı bir dönemde peygamber Zerdüş'tün soyundan bir kurtarıcı olan Saoşyant gelecek ve kötülüğe karşı savaş açacaktır. Onunla birlikte kötülük altedilecek iyilik, güzel ahlak ve adalet tesis edilecektir.

Erken dönem İslâm tarihinde yaşanan sosyal ve siyasal çekişmeler ve bunun yol açtığı huzursuzluklar, sıkıntılar İslâm dışı dinlerde mevcut olan eskatolojik kurtarıcı bekleme düşüncesinin bir şekilde adapte edilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Şîa geleneğindeki Mehdî sözcüğü Mesih kavramının İslâm dünyası içerisindeki bir yansıması, tezahürü ve benzeri olarak ele alınmaktadır.

Hizmeti Osman'ın şehit edilmesi ve ardından yaşanan ciddi olaylar ve sorunlarla beraber kendini gösteren Cemel olayı, Sıffin harbi ve Kerbela gibi olaylar, İslâm dünyasını ciddi etkileyen vakalar olmuştur. Bu vakalar neticesinde Müslümanlar zorluklardan, yaşanan kötü olaylardan ve sıkıntılardan kurtulmanın yöntemini aramıştır. Yahudi asıllı bazı insanların Yahudi teolojisinde yer alan bazı konuları İslâm dünyasının karşılaştığı kötü hadiselerle irtibatlandırarak onlara servis etmesi, Müslümanların beklenen kurtarıcı yaklaşımından etkilenmelerine ve bazı hususların yerleşmesine sebep olmuştur. Özellikle kozmopolit bir yapıya sahip olan Küfe'deki insanların bazı yaklaşımları önceden biliyor olması ve o dönemde üst üste yaşanan kötü olaylara istinaden hissedilen üzüntü ve keder neticesinde Mesih yaklaşımının

İslâmiyet'te kendini bulmuş durumu olan Mehdî'yi bekler olmuşlardır. O dönemde özellikle Küfe'de eskatoloji yaklaşımını farklı şekillerde esas alan Yahudi, Hristiyan ve Mecûsîler yaşamıştır.

Mehdî konusu, İslâm'ın temel referansı Kur'ân'da açık bir şekilde yer almamış olmasına karşın, Şîa geleneği bazı Kur'ân ayetlerinden tevil yoluyla Mehdî inancına delil bulmuştur. Bunun yanı sıra Hz. Muhammet'ten ve Şîi imamlarından aktarılan birçok rivayetlerle Mehdî inancı temellendirilmeye çalışılmış, Mehdî'ye inanmak bir inanç umdesi haline getirilmiştir. Araştırmacılara göre Mehdi'ye işaret ettiği iddia edilen ayetlerin, gerçekten mehdî kavramı ile alakasının olmadığı, yine Mehdî konusunda yapılan hadis rivayetlerinin ahad hadisler olduğu, hatta bu konudaki hadislerin birçoğunun zayıf ya da mevzu kategorisinde olduğu tartışılmıştır. Bu tarz hadislerin büyük çoğunluğunun Mehdî kavramına bir zemin oluşturmak maksadıyla Şîa ve/veya farklı mezhepler tarafından ortaya atıldığına dair görüşler çeşitli araştırmacılarca dillendirilmiştir.

Şîa geleneğindeki eskatolojik bir kurtarıcı bekleme inancı önemli ölçüde Yahudiliğin Zerdüştiliğin ve Hristiyanlığın benzeri öğretileriyle paralellik arz etmektedir. Şîi geleneğinin bunu kabul etmemesine rağmen, Yahudilikte ve Hristiyanlıktaki Mesîh öğretileriyle Zerdüştilikteki Saoşyant beklentisinin Mehdî inancı üzerinde büyük etkisi söz konusudur. Erken dönem İslâm tarihinde yaşanan siyasal çekişmelere paralel gelişmelerde eskatolojik kurtarıcı/Mehdî beklentisi Ehl-i Beyt söylemli siyasi ve sosyo-kültürel bir bağlamda gelişim göstermiş ve İslâm egemenliği öncesi dönemlerden itibaren yörede mevcut olan başta Yahudilik, Zerdüştilik ve Hristiyanlık olmak üzere dinsel geleneklerin kurtarıcı bekleme düşüncesine bir şekilde adapte edilmiştir. Böylelikle Şîa'da Ehl-i Beyt ve On İki İmâm silsilesinden gelecek bir kurtarıcı/Mehdî düşüncesi Şîi zihin yapısında merkezi bir yer tutmuştur. Mehdî beklentisinin siyasal bağlamı tarih boyu ortaya çıkan birçok Mehdî hareketini de şekillendirmiştir.

Tıpkı Yahudilikte Zerdüştilikte ve Hristiyanlıkta olduğu gibi Şîa'da da beklenen Mehdî'nin, gaybet döneminin nihayetinde de kötülüğe, haksızlığa, zulme ve

inançsızlığa karşı mücadele edeceğine, yeryüzünde iyiliği ve adaleti tesis edeceğine inanılmaktadır. Şîa geleneğindeki kurtarıcı beklentisinin arka planında önemli ölçüde bu eskatolojik kurtarıcı konsepti bulunmaktadır. Şîa'ya göre Allah, bu beklenen kurtarıcı yani Mehdî aracılığıyla kötülüğün egemen olduğu dünyaya müdahale edecek ve inanç, ahlak, adalet düzleminde bir restorasyon dönemi başlatacaktır. İnsanlık tarihinde sosyal anlamda Tanrı'nın egemenliği her açıdan bu dönemde tesis edilmiş olacaktır. Son olarak yine tıpkı Yahudilikte Zerdüştilikte ve Hristiyanlıkta olduğu gibi Mehdî'nin gelişi öncesi, kötülüğün, karanlığın artması ve Deccâl gibi kötü figürlerin ortaya çıkması onun gelişini hazırlayan emareler olarak kabul edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Agitoğlu, Nurullah: “Şerhlerde Mehdîlik Meselesi Ve Sünnî-Şîî Tartışması: Azîmâbâdî’nin Ebû Dâvûd Şerhi Örneği,” **Şarkiyat**, C. IX, No: 2, 2017, s. 932, 950.
- Akalın, Kürşat Haldun: “Mitlerin Yaşamamış İnsan-Tanrılarında İncillerdeki Tek Tanrı-İnsanı Sembolik İsa’ya Geçiş,” **Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No:7, 2016, s. 171, 223.
- Alıcı, Mehmet: **Kadim İran'da Din**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2012.
- Alıcı, Mehmet: “Genel Hatlarıyla Mecûsîlik ve Zerdüş’tün Modern Takipçileri,” **Ortadoğu Yıllığı** C.VII, No:7, 2012, s. 549, 578.
- Alıcı, Mehmet: “Mecûsî Geleneğinde Tektanrıcılık Ve Düalizm İlişkisi,” **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2011.
- Alizade: **Kutsal Kitap ve Kuran Karşılaştırmalı Analizi**, Библия и Коран Сравнительный Анализ. [http://piglos.ru/PSYLIB ®.org ua/books/aliza 01 index htm](http://piglos.ru/PSYLIB®.org.ua/books/aliza%20index.htm).
- Ali Nasıf, Şeyh Mansûr: **Et-Tacû'l Cami li'l Usul (Gaybetu'ul-Me'mul)**, C.V, Kahire, Darü'l-İhya'ül-Kütübil Arabiyye, 1962.

- Arjomand, Said Amir ve Avcû, Ali: “İmâmiyye Şîası'nda İmâmet Krizi Ve Gaybet Kurumu: Sosyo-Tarihi Bir Bakış Açısı,” **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** C.XIV, No: 2, 2010, s. 535, 568.
- Armstrong, Herbert: **(Are we in the last Days) The Plain Truth**, ABD, World wide Church of Gold, 1985.
- Askerî, Şeyh Necmüddin Ca'fer b. Muhammed: **el-Mehdî e-mev'ûd**, Beyrut, 1977.
- Atay, Hüseyin: **Ehl-i Sünnet ve Şîa**, Ankara, A.Ü.İ.F. Yayınları, 1983.
- Atalan, Mehmet: **Şîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri**, Ankara, Araştırma Yayıncılık, 2005.
- Avesta: “Zoroastrian millennium prophecies”,(Çevrimiçi), <https://iranicaonline.org/articles/apocalyptic-that-which-has-been-rcvealed>, 10.07.2019.
- Avesta: Avesta, (Çevrimiçi) www.avesta/zcomet.html, 15.02.2020.
- Aydın, Mahmut: **Hız. İsa'ya Ne Oldu?**, Ankara, Otto Yayınları, 2011.
- Aydın, Mahmut: **Yaşayan Dünya Dinleri**, Hristiyanlık, Ankara, 2007.

- Badûr, Sevgî: “Kûfe’nin Sosyal ve Kültürel Yapısına Genel Bir Bakış,” **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C.II, No:4, 2016, s. 129, 162.
- Bağır, Mehmet: “Yahudi Eskatolojisinde Armilus,” **Doğu Araştırmaları**, No:15, 2015, s. 5, 21.
- Bakî, Adam: **Dîn Bilimleri 2**, Ankara, Ankuzem Yayınları, 2006.
- Bakî, Adam: **Yahudilik, Tarihsel Gelişimi, İnanç Esasları ve İbadetleri**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı 2007.
- Bakî, Adam: **Yuhanna’nın Vahyi ve Hristiyan Tarihindeki Yansımaları-Dinler Tarihi Araştırmaları III**, Ankara, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002.
- Batûk, Cengiz: **Tarihin Sonunu Beklemek. Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003.
- Baybal, Sami: **İbrahim’i Dinlerde Mesih’in Dönüşü**, Konya, Yediveren Kitap, 2002.
- Behbehânî, Abdülkerîm: **Ehl-i Beyt Mektebinde Mehdîlik İnancı**, Trc: İsmail Bendiderya, İstanbul, Ehl-i Beyt Yayınları, 2017,
- Belaruzî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Yahya: **Ensâbü’l-Eşrâf**, Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî-Muhammed Hamîdullah, Beyrut, Dârülfıkr, 1996.

- Besalel, Yusuf: **Yahudilik Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, Gözlem Yayınları, 2001.
- Bulut, Halil İbrahim: “İlk Dönem İmami Kaynaklarda Gaybet Anlayışı,” **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VIII, No: 2, 2004, s. 49, 68.
- Bulğen, Mehmet: “İslâm Dini Açısından Tenâsüh ve Reenkarnasyon,” **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XL, No:1, 2014, s. 63, 92.
- Bulğen, Mehmet ve Baloğlu, Adnan Bülent: “Tenâsüh,” **DİA**, C.XL, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 443, 446.
- Campbell, Joseph: **Batı Mitolojisi**, Trc: Kudret Emrioğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 1995.
- Carpenter, Edward: **The Origins of Pagan and Christian Beliefs**, London, Senate, 1996.
- Casim, Hüseyin: **Tarih Siyasi İmam Devazdehum**, y.y., t.y., Tahran.
- Chiprourth, Eli: **(The Coming Messiah) The Plain Truth Worldwide Church of God**, Pasadena California, 1984.

- Cohn, Norman: **The Pursuit of the Millennium**, New Jersey, Essential Books, 1957.
- Collins, John. **The Scepter and the Star; Messianism in Light of the Dead Sea Scrolls**, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, 2010.
- Crow, Douglas: **Islamic Messianism**. New York, Macmillan, 1987.
- Cüveynî, İmâmü'l Haremeyn: **El-İrşâd ila Kavatı'ıl-Edille fi'l-İtikad**, Paris, 1938.
- Çapa, Yılmaz: **Yahudilikte Mesîh İnancı; Hristiyan ve İslâm Kültürüne Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2018.
- Çetinkaya, Ömer: **Mesîh Nerede Mehdî Kim**, İstanbul, Işık Yayınları, 2011.
- Çınar, Mahmut: **Tarihte ve Günümüzde Mehdîlik**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016.
- Duhayyil, Muhammed Ali: **El İmâm-ul Mehdî**, Beyrut, Daru-l Murteza, 1925.
- Durmûş, Mehmet Ali: **Mitolojik Kurtarıcı Mehdî**, İstanbul, İşaret Yayınları, 2015.

Ebu Hanife, Numan b. **Fıkhü'l-Ekber (İmam-ı Azam'ın Beş eseri)**, Çev. Sabit b. Huta b. Mahel: Mustafa Öz, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002.

Ed-Demlevicî, Sadûk: **El-Yezdiyye**, Musul Baskısı, 1368/1949.

Ed-Dîneverî, Ebû **Uyûnu'l-Ahbâr**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Muhammed Abdullâh b. 2009.

Müslim Kuteybe:

El-Albânî, Ebu **Silsiletü'l-Ahadisi's-Sahih ve Şey'un Min Fıkhiha** Abdurrahman Nasiruddîn **ve Fevaiduha**, Riyad, Dar'un-Neşr, 1415/1994.

b. Hacı Nuh b. Necati b.

Adem El-Eşkuvedî:

El-Amilî, Muhammed b. **İsbâtü'l-Hüdât**, Trc: M. Nasrullahî, C.VII, Tahran, Hasan el-Hürr: İslâmiyye Yayıncılık, 1978,

El-Amilî, İzüddîn el- **Vusulü'l-Ahyar ila Vusuli'l-Ahbar**, Thk: Seyyid Hüseyin b. Muhammed Muhammed Rıza el-Hüseyin el-Celali, Resail fi Dirayeti'l hadis içinde I-II Ter: Ebü'l-Fazl el Hafiziyân Batulî, Kum, 1424/2003.

El-Ayyâşî, Ebu'n-Nasr **Tefsîrü'l-Ayyâşî**, Beyrut, 1991.

Muhammed b. Mesûd b.

Muhammed

El-Bağdadi, İbnü'l Cevzî **El-İletü'l-Mutenahiye fi Ehadisi-Vahiye**, Beyrut
Ebü'l-Ferec Cemailüddîn 1983.
Abdurrahman b.
Muhammed:

El-Bağdâdî, Ebû Mansûr **Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-**
Abd el-Kâhir b. Tâhir b. **Fırak)**, Trc: Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, Türkiye
Muhammed et-Temîmî: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

El-Bağdâdî, Ebû Nasr **El-Fusûlü'l-Mühimme fi Marifetü'l-Eimme**, Thk:
Abdüsseyyid b. Sami el-Ğarirî, Kum, Darü'l-hadis, 1959.
Muhammed b.
Abdilvâhid:

El-Buhârî, Muhammed b. **Sahih'i Buhârî**, İstanbul, y.y, 1898.
İsmail:

El-Buhârî, Muhammed b. **Kitabü'l Bedü'l-Halk**, C.IV, y.y, t.y.
İsmail:

El-Emînî, Abdu'l- **El-Ğadîr** (I-XI), Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-Arabiyye,
Hüseyin Ahmed el-Emînî 1977.
en-Necefî:

El-Ezdî, Ebû Dâvûd **El-Kütübü's-Sitte ve Şüruruha**, Sünenü İbn Mâce,
Süleymân b. el-Eş'as b. İstanbul, Çağrı Yayınları, Daru Sahnun, Tunus, 1992.
İshâk es-Sicistânî

- El-Feyz-i Kâşânî, Molla Muhammed b. Murteza b. Mahmud: **Tefsîrû's-Safi**, Thk. Hüseyin Â'lemi, Tahran, İntişarat-ı Sadr, 1995.
- El-Haşimî, Basim: **El-Mehdî ve'l Mesîh Kiraeti fil-İncil**, Beyrut, 1984.
- Eliade, Mircea: **Mitlerin Özellikleri**, Trc: Sema Rifat, İstanbul, Simavi Yayınları, 1993.
- Eliade, Mircea: **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3: Muhammed'den Reform Çağına**, Trc: Ali Berktaş, İstanbul, Alfa Yayınları, 2019.
- El-Hairî, Hacı Şeyh Ali Yezdî: **İlzam'un Nasib fi Hüccet'il-Ğaib**, C.II, Necef, Dar'ün Numan, 1970.
- El-Harisî, Şeyh Nüfus Muhammed b. Muhammed b. Numan: **el-İrşâd**, C.II, Kum, Al-il-Beyt Yayınları, 1993,
- El-Herevî, Mirhand b. Burhaniddin Havendşah t.y. **Tarihü'r-Ravzeti's-Safa**, C.IV, Tahran baskısı, y.y,
- b. Kemaliddin Mahmud:
- El-Heysemî, Nûrettîn: **Mecmaü'z-Zevâid ve Menbaü'l-Fevâid**, C.VII, Beyrut, Dar'ül-Kütüb'il-İlmiyye1408/1988.

El-Heysemî, Nûrettîn: **Mecmaüz-Zevâid ve Menbaü'l-Fevâid**, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2015.

El-İsfahanî, Ebü'l Ferec **El-Egani**, Beyrut, Daru's-Sadır, 2013.
Ali b. El-Hüseyin:

El-İrdibilî, Ebu Hasan Ali **Keşfü'l Gumme fi Marifetü'l-Eimme**, Beyrut, Darül-
b. İsa: Kütübü'l İslâmiyye, t.y.

El-İrdibilî, Ebu Hasan Ali **Keşfü'l Gumme fi Marifetü'l-Eimme**, C.II, Tebriz,
b. İsa: Mektebet-i Beni Haşim, 1961.

El-Kaşanî, Muhammed b. **Tefsirü's-Safi**, Thk: Hüseyin Â'lemi, İntişarat-ı Sadr,
Murteza b. Mahmud: Tahran, 1995.

El-Kazvinî, Ebû Abdillâh **Es-Sünen**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
Muhammed b. Yezîd
Mâce:

El-Kûfî, Ebû Muhammed **Kitâbü'l-Fütûh**, Beyrut, 1986.
Ahmed İbn A'sem:

El-Kûfî, Ebû Muhammed **El-Fütûh**, Beyrut, Darü'l Kutubü'l İlmiyye, 1986.
Ahmed İbn A'sem:

El-Kuleynî, Ebû Ca'fer **el-Usul mine'l-Kafi**, C.II, Tahran, y.y, 1915
Muhammed b. Yâkub b.
İshak:

El-Kuleynî, Ebû Ca'fer **Usul'u Kafi**, Tas: Ali Ekber Ğaffarî, C. VIII, Tahran, Muhammed b. Yâkub b. Dar'ül-Kütübü'l-İslamiyye, 1968,
İshak:

El-Kuleynî, Ebu Ca'fer **Usul'u Kafi**, C.II, İstanbul, Darul Hikem, 2002.
Muhammed b. Yâkub b.
İshak:

El-Kuleynî, Ebu Ca'fer **Usul'u Kafi**, C.II, Beyrut, Menşuratü'l-fecr Yayınevi, Muhammed b. Yâkub b. 2007.
İshak:

El-Kummî, Şeyh Sadûk **Tuli-ömri İmam Zaman**, y.y, t.y.
Ebû Ca'fer b. Babaveyh:

El-Kummî, Şeyh Sadûk, **Kemalü'd-dîn ve Temâmü'n-Nime**, C.II Thk: Allâme Ebû Ca'fer b. Babaveyh Şeyh Hüseyin el-Alemi, Beyrut, Âlemîl'l Matbuat Yayınevi t.y.

El-Kummî, Şeyh Sadûk **Kemâlü'd-din ve Temâmü'n-Nime**, C.II, Kum, Ebû Ca'fer b. Babaveyh: Darü'l-Kütübü'l İslamiyye, 1975.

El-Kurtubî, Ebû **El-Fasl fi'l-Mileli ve'l Ehvaî ve'n-Nihel**, İstanbul, Muhammed Alî b. Çamlıca Yayınları, 1987.
Ahmed b. Saîd b. Hazm
el-Endelüsî:

El-Kuşeyrî, Müslim b. **Camî's Sahih**, İstanbul, y.y, 1911.
Hacac b. Müslim:

El-Kuşeyrî, Müslim b. **Bab-ı Nuzul-i İsa**, Tah: Muhammed Fuad Abdülbaki,
Hacac b. Müslim: C.IV, Darü'l İhyai't-Tülas'ıl-Arabi, 1412/1992.

El-Meclisî, Muhammed **Biharü'l Envar**, Tahran, İslâmiyye Yayıncılık, 1956.
Bakır:

El-Meclisî, Muhammed **Biharü'l-Envar**, Beyrut, Darü'l-Kitabü'l-Hadis, 1980.
Bakır:

El-Meclisî, Muhammed **Biharü'l-Envar**, Beyrut, Vefa Yayıncılık, 1984.
Bakır:

El-Mervezî, Ebû Abdillâh **Müsned I**, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2013.
Ahmed b. Muhammed b.
Hanbel eş-Şeybânî

El-Mervezî, Ebû Abdillâh **Müsned**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
Ahmed b. Muhammed b.
Hanbel eş-Şeybânî:

El-Mesgarî, Muhammed **El-İkyâz**, y.y, t.y.
b. Hasan b. Ali el-Hürr
Amili:

- El-Mesgarî, Muhammed b. Hasan b. Ali el-Hürr Amili: **Vesailü's-Şîa**, Beyrut, Dar'ül İhya'üt Turas'il Arabi,1971.
- El-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Hudhalî el-Bağdadi: **İsbâtü'l Vasiyyeti li'l İmam Ali b. Ebi Talib**, Beyrut, y.y, 1409/1989,
- El-Mütezilî, İbn Ebi'l Hadid: **Şerhu Nehcü'l Belağ**e, Mısır baskısı, t.y.
- El-Müttakî, Alaüddin Ali b. Hüsamüddin el-Hindî: **Kenzül-Ummal**, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2012.
- El-Meşkûr, Muhammed Cevâd: **Dinkerd Hakkında Sözler**, Tahran, 1946.
- El-Meşkûr, Muhammed Cevâd: **Ferheng-i Fırak-i İslâmî**, Meşhed, y.y, 1989.
- El-Ukberî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî: **El-İrşâd fi Marifeti Hucecillahî ala'l-İbâd**, Beyrut, Daru'l-Müfid, Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, 1993.
- Emin, Seyyid Muhsin: **Ayanu's-Şîa**, Thk: Seyyid Hasan Emin, C. II, Beyrut, y.y, 1986.
- Eminî, İbrahim: **İnsanlığın Beklediği Adalet Güneşi**, Trc. Kadri Çelik, İstanbul, Asr Yayınları, t.y.

En-Nevbahtî, Ebu Sehl **Kitabü't Tenbîh**, y.y, t.y.
İsmail b. Ali:

En-Nevbahtî, Ebu **Fırakü's Şîa**, Paris, Necef Baskısı, 1936.
Muhammed Hasan b.
Musa b. Hasan:

En-Nîsâbü'rî, Ebû **El Müstedrek Ales Sahihayn**, Ankara, Konevi, t.y.
Abdillâh Muhammed b.
Abdillâh b. Muhammed
el-Hâkim:

Er-Râzî, Fahreddin: **Mefatlu'l-Gayb**, Beyrut. 1990.

Er-Râzî, Fahreddin: **Tefsîrû'l-Kebir**, İstanbul, Huzur Yayın Dağıtım, 2020.

Esed, Muhammed: **Kur'ân Mesajı I-III**, İstanbul, İşaret Yayınları, 1996.

Es-Sadr, Seyyid **Bahsun havle'l-Mehdi**, Thk: Abdülcabbar Şerare,
Muhammed Bakır: Kum, Merkezü'l-Gadir li-Dırasatü'l-İslamiyye, 1997.

Es-Sirhindî, İmam-ı **El-Mektubatü'r-Rabbaniyye**, Beyrut, Darü'l-
Rabbani (Zeynilâbidîn el- Kütübü'l-İlmiyye, 2015.
Fârûkî), Ebü'l-
Berekât Ahmed b.
Abdilehad:

Eş-Şafî Ebü'l Fida **Tarih-i İbn Kesir**, y.y, t.y.
İmadüddîn İsmail b.

Sihabiddîn,, Ömer b.
Kesir b. el-Kaysîel-
Kureşî el-Busvarî ed-
Dimaşkî:

Eş-Şehristanî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim. **Milel ve Nihel**,
Muhammed b. thk. Ahmed Fevzi Muhammed, Beyrut, 1992.
Abdilkerîm b. Ahmed:

Et-Tabatabaî, **Nur'us Sakaleyn**, Tas. Seyyid Haşim Resulü,
Muhammed Hüseyin b. Mehellati, Matbaat'ül-İlmiyye, Kum, 1385/1965.
Muhammed b.
Muhammed b. Hüseyin:

Et-Tabatabaî, **Shi'ite-İslam**, Albany, State University of New York,
Muhammed 1975.

Hüseyin b. Muhammed b.
Muhammed b. Hüseyin:

Et-Tabatabaî, **El Mizan Fi Tefsir-il Kur'an**, İstanbul, Kevser
Muhammed Hüseyin b. Yayınları, 2017.
Muhammed b.
Muhammed b. Hüseyin:

Et-Taberanî, Ebü'l-Kasım **El-Mu'cemü'l-Evsât**, Beyrut, Darü'l Kütübü'l-
Süleymân b. Ahmed b. İlmiyye, 2012.
Eyyûb El-Lahmî:

Et-Taberî, İbn Cerir: **Camiü'l-Beyân**, Tah. Dr. Halil el-Meys, Beyrut, Darü'l-Fıkr, 1408/1988.

Et-Taberî, İbn Rüstem: **Delailü'l-İmame İbn Rüstem et-Taberi (IV/X Asır)**. Beyrut, Delailü'l-İmame, 1988.

Et-Tabersî, Ebû Mansur Ahmet b. Ali b. Ebu Talib: **İlâmü'l Vera bi-Âlami'l-hüda**, Kum, Müessesetül Ali'l Beyt li İhyai-Tüuras, 1997.

Et-Tabersî, Ebû Mansur Ahmet b. Ali b. Ebu Talib: **El-İhticâc**, İstanbul, Kum Baskısı 2010.

Et-Tabersî, Ebu Ali Fadl b. Hasan: **Cevamiü'l-Cami, (Tefsir)**, Tah. ve Thk: Ebü'l Kasım Gücrî, Kum, Tahran Üniversitesi Yayınları, 1410/1980.

Et-Tabersî, Ebu Ali Fadl b. Hasan: **Mecmaü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân**, Thk: Seyyid Haşim Resulî, Beyrut, Daru İhya'ut-Turas'il-Arabi, 1379/1959.

Et-Tabersî, Ebû Ali Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl: **Mecmaü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân**, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

Et-Takibi, Ahmed b. Ebi Yâkub b. Cafer b. Veheb: **Tarih'ul Yâkubi**, Beyrut, Daru'l-Sadı, 1992.

Et-Tirmizi, Muhammed **El-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha, Sünenü't-Tirmizi**,
b. İsa b. Serve es-Sülemi: Tunus, Daru Sahnun, 1413/1992.

Et-Tûnisî, Ebû Zeyd **Mukaddimetu'l- İbn Haldûn**, Dımaşk, 2004.

Veliyyüddîn

Abdurrahmân b.

Muhammed b.

Muhammed b.

Muhammed b. Hasen el-

Hadramî el-Mağribî:

Et-Tûsî, Ebû Ca'fer **Et-Tibyan fi Tefsir'il-Kuran**, Trc. Şeyh Ağa Bürürg
Muhammed b. Hasan b. Tahrani, Necef, Matbaat'ül-İlmiyye, 1956.

Ali:

Et-Tûsî, Tûsî, Ebû Ca'fer **Kitabü'l-Gaybe**, Thk. Ali Ahmed Nasih, Kum, 1990.
Muhammed b. Hasan b.

Ali:

Et-Tûsî, Ebu Ca'fer **El-Gaybe**, el-Me'ârifü'l-İslâmî, 1993.

Muhammed b. el-Hasan:

Ez-Zerkeşî, Ebu **Tefsîrû'l-Burhân**, y.y, t.y.

Abdullah b. Bahadır:

Fığlalı, Ethem Rûhî: **Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri**, Ankara, Şato
Yayınları, 2001.

- Fıġlalı, Ethem Rûhî: **Çaġımızda İtikadi İslâm Mezhepleri**, İstanbul, Selçuk Yayınları, 1995.
- Fıġlalı, Ethem Rûhî: **İmâmiyye Şıası**, Ankara, Selçuk Yayıncılık, 1984.
- Fıġlalı, Ethem Rûhî: “Mesîh ve Mehdî İnancı Üzerine,” **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1981, No.25, s. 179,183.
- Fıġlalı, Ethem Ruhî: “Mesîh ve Mehdî İnancı Üzerine,” **Ehl-i Sünnet Tetkikleri (Aylık Dergi)**, İstanbul, Eksen Yayınları, 1989.
- Frazer, James: **Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökenleri**, Trc: Mehmet H. Doġan, İstanbul, Payel Yayınevi, 1991.
- Greenstone, H Julius: **The Messiah Idea in Jewish**. History, Philadelphia The Jewish Publication Society of America, 1906.
- Grenet, Frantz: “Zarathustra’s Time and Homeland: Geographical Perspectives,” **The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism**, Ed: Michael Stausberg, Yuhan Sohrab-Dinshaw Vevaina, Anna Tessmann, USA, John Wiley & Sons (Wiley), 2015, s. 21, 30.
- Gnoli, Gherardo: **Zoroaster in History**, New York, Bibliotheca Persica Press, 2000.

Gulpayaganî, Lütfullah **Muntahbü'l-Eser**, 15. bs, Kum, İnşarrat-ı Hazreti Safi: Masume Yayın evi, 1998.

Günaltay, Şemseddin: **İran Tarihi I- En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948.

Gündüz, Şinâsi: “Mecûsîlik,” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.XXVIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 279, 284.

Gündüz, Şinâsi: **Hristiyanlık**, İstanbul, İsam Yayınları, 2007.

Gündüz, Şinâsi: **Yaşayan Dünya Dinleri**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınları Dairesi Başkanlığı, 2007.

Gürkan, Salime Leyla: “Kur'an'a göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi,” **İslam Araştırmaları Dergisi**, C. XIII, 2005, s. 25, 61.

Gürkan, Salime Leyla: **Anahtarlarıyla Yahudilik**, Ankara, İsam Yayınları, 2004.

Gürkan, Salime Leyla: “Teslis,” **DİA**, C.XL, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 549, 552.

Hacaloğlu, Haluk: **Zerdüş Ahura Mazda**, İstanbul, Rûh ve Madde Yayınları, 1995.

- Haldun, İbn-i. **Mukaddime C.I-II.** Trc: Halil Kendir, Ankara, Yeni Şafak Yayınları, 2004.
- Harranî, Seyyid Mühsin: **Bidayetü'l Meavif'ul-Alihiyye,** Akide't'ul Tenafifi'l Mehdi babı, y.y, t.y.
- Hekîm, Muzîr: “Gaybet-i Sugra ve Gaybet-i Kubra Dönemi,” **Misbah: Çağdaş Din Çalışmaları Dergisi,** C.VIII, No: 15, 2019, s. 117,154.
- Hick, John ve Topaloğlu, Aydın: “Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Tanrı Kavramı,” **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C.XXVIII, No: 1, 2005, s. 207, 216.
- Hidayet, Sadık: **Zuhur ve Zuhur Alametlerine Dair İnceleme ve Düzenleme,** Thk: Hasan Kaimyan Emir, Tahran, Kebir Yayınları, 1969.
- Hinnells, John: **Penguin Dictionary of Religions,** New York, Penguin Boks, 1997.
- Hooke, Samuel Henry: **Ortadoğu Mitolojisi,** Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 1993.
- Horasanî, Muhammed Kerîm: **Tenbihatul Celiyye fi Keşfil Esrar'il Batiniyye,** Necef, 1932.

- İlhân, Avnî: “Gaybet,” **DİA**, C.XIII, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 412, 413.
- İlhân, Avnî: **Mehdîlik**, İzmir, Aktay Kaynak Yayınları, 1976.
- İlhân, Avnî: **Mehdîlik**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1993.
- İncil: Filipililer'e Mektup, (Çevrimiçi), <http://www.yolgosterici.com/incil/incil11.htm>, 12.02.2020.
- İncil: Korintililere Birinci Mektup, (Çevrimiçi), <http://www.yolgosterici.com/incil/incil07.htm>, 15.02.2020.
- İsfahanî, Ali b. el- **Kitabü'l-Eğani**, Thk: el-Heye'etül Misriyyeti'l-Hüseyn: **Aimme**, 1992.
- İzmirlî, İsmail Hakkı: **Mehdî Meselesi**, Ter: Ali Duman, İstanbul, Hikmet Yurdu Yayıncılık, 2010.
- İzmirlî, İsmail Hakkı: “Mehdî Meselesi,” **Sebîlü'r-Reşâd Mecmûası**, No: XXXIII, 1329, s. 285, 286.
- Kahvecî, Niyâzî: “Şîa-Mutezile Gaybet Tartışması (Kadı Abdulcebbar-şerif Murteza),” **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XLVI, No: 2, 2005, s. 153,166.

Kaufmann, Francine; “Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik,” **Ankara Eisenbergl, Josy; Aydın, Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XXIX, No: 1, 1987, s. 267, 283.

Katar, Mehmet: “İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma,” **İslami Araştırmalar**, C.XX, No:2, 2002, s. 172, 177.

Kaya, Osman: “Kur’ân’ın Nüzulu Sürecinde Müslümanlarla Diğer Dini Gruplar Arasındaki İlişkilerin Kur’an’a Yansıması,” **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Kazaz, İsmail: “Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları,” **Yüksek Lisans Tezi**, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2001.

Keskin, Halife: **Şîa İnanç Esasları**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2000.

Khorda, Avesta: **Mihr Yasht (“Hymn to Mithra”)**, James Darmesteter Sacred Books of the East, American Edition, 1898, (Çevrimiçi) www.avesta.org/ka/yt10sbe.htm, 15.02.2020.

Kiraz, Celil: “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşîrât),” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.X, No:1, 2001, s. 231, 260.

- Klausner, Joseph: **The Messianic İdea in İsrail**, Trc: W.F. Stinespring, New York, The Macmillan Company, 1955.
- Kohlberg, Etan: **İmam and Community in the Pre-Ghayba Period, In Authority and Political Culture in Shi‘ism**, edited by Said Amir Arjomand, New York, State University of New York Press, 1988.
- Kohler, Kaufmann ve Jackson, AVW: “Zoroastriyanizm”, C.XII, **Jewish Encyclopedia**, 1906, s. 695, 697.
- Kurtubî, Muhammed bin Ahmed: **el-Camiü li-Ahkami’l-Kur’ân**, Beyrut, Dar’ül Kütüb’il-İlmiyye, 1988-1989.
- Kutlû, Sönmez: **Beklenen Kurtarıcı İnanışına Dayalı Siyasi ve Dini Hareketlerde Mehdîlik Tipolojileri Beklenen Kurtarıcı İnanıcı**, Ed. Yusuf Şevki Yavuz, İstanbul, Kuramer Yayınları, 2017.
- Kutluay, Yaşar: **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1965.
- Kuzû, Selman: **Hadislerde Mehdî’nin Deccâl ve Hz. İsâ ile olan Münasebeti**, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1991.
- Küçük, Abdurrahman: **Tümer Günay ve Küçük Mehmet Alparslan**, Dinler Tarihi, Ankara, Berikan Yayınevi, 2014.

- Leemig, David Adams: **Mythology, The Voyage of the Heri**, New York, Oxford University Press, 1998.
- Liver, John: **The Doctrine of the Two Messiahs in Sectarian Literature in the Time of the Second Commonwealth**, Harvard Theological Review 52, 1959, s 155, 156.
- Madelung, Wilferd: **Al-Mahdi**, Encyclopedia of İslam Vol.5, Leiden, Koninklijke, 1989.
- Mailler, W.M.: **Eski Kilise Tarihi**, Trc: Ali Nokustini Abbas Ariuppur, Almany, Laipzig, 1931.
- Mamekani, Abdullah b. Muhammed Hasan: **el-Fevaidü'r-Ricalliyye min Tenkihil Makal fi İlmi-Rical**, Thk: Muhammed Rıza el-Mamakani, Beyrut, Ali Beyt li-İhyai't-Türas, 1431/2010.
- Muhammed Sa'd, Hasan: **El Mehdiyye fi'l-İslam**, Kahire, Devü'l Kitabi'l-Arabi, 1953.
- Margiliouth, D. S: **Mahdi in Encyclopaedia of Religion and Ethics**, Ed: James Hastings, Vol.VIII, Edinburgh, 1994, s. 337, 345.
- Matûridî, Ebu Mansur: **Te'vîlâtü'l-Kur'ân C.XIII**, İstanbul, Mizan Yayınevi, 2008.

- Mâturîdî, Ebû Mansûr: **Te'vîlâtü Ehli's-Sünne (I-V), Menşuratü Mervan Rıdvan Daûbûl**, 1.baskı, Beyrut, 2004.
- Melikoff, İrene: “Bektaşî Alevilerde Ali’nin Tanrılaştırılması,” Ed: Ahmet Yaşar Ocak, **Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 79, 102.
- Meral, Yasin: **Yahudilerin Ahir Zamanı Yahudilikte Gog-Magog, Deccâl ve Mesih**, Ankara, Okul Yayınları, 2019.
- Musevi-i İsfahanî, Mirza Muhammed Takiyyi: **Mikyalü’l Mekarim**, Tahran, Müessesese-i Â’lemi, 2000.
- Mottahedeh, Roy: **Peygamberin Hırkası İran’da Din ve Politika Bilgi ve Güç**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Muhammed, Mukaddem: **Mihr ve Nahid Hakkında Araştırmalık Defter**, Tahran, Kùltürler Araştırma Kurumu Merkezi Yayınları, 1978.
- Naşî el-Ekber, Abdullah b. Muhammed: **Mesali’ül İmame**, Beyrut, 1971.
- Numanî, Muhammed b. İbrahim: **El-Gaybe**, 13. bs, y.y, Mektebu’s-Sadûk, 1977.

- Numanî, Muhammed b. **Kitab'ül-Gaybe**, Thk. Faris Hasun Kerim, Dar'ül Cafer: Cevâdîn, 1432/2011,
- Onat, Hasan: “Mehdîlik Meselesini Nasıl Anlayalım,” **Cumhuriyet Üniversitesi Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri**, (29-30 Eylül-Sivas), 2018, s. 637, 652.
- Öz, Mustafa: **İmâmiyye Şîasında On ikinci İmâm ve Mehdî İnancı**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995.
- Öz, Mustafa: “Mehdîlik,” **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXVIII, 2003, s. 384, 386.
- Öz, Mustafa: “Mehdî el-Muntazar”, **DİA**, C.XXVIII, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 412, 413.
- Öztürk, Mustafa: Şîa’da Rec‘at İnancının Muhtemel Kökenleri ve Sözde Dinî Temelleri,” **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)**, C. VIII, No: 1, 2004, s. 43, 63.
- Pepin John: **Eski Hristiyanlığın İlk Dönemlerinde Süregiden Mitik Ögeler**, Ankara, Dost Kitapevi, 2000.
- Pfander, Carl Gustav: **Mizanü'l Hak**, Londra, Wats Matbaası, 1862.
- Pfander, Carl Gustav: **Senciş-i Hakikat**, y.y. t.y.

Pezdevî, Ebü'l Hasen
Ebü'l Usr Fahrü'l-İslâm
Ali b. Muhammed b. el-
Hüseyin b. Abdü'l-
Kerim:

Ehl-i Sünnet Akaidi, Trc. Şerafeddîn Gölcük, İstanbul,
Kırmızı Kedi, 2015.

Pişvaî, Mehdî:

Sire-yi Pişvayan, 12 imam, Ahlulbeyt Yayınları, 2010.

Pûr Dâvûd, İbrahim:

Zerdüşt ve İranlılar, Tahran, Encümeni Bombaî
Yayınları, 1927,

Pûr Dâvûd, İbrahim:

Mizde Yesna'nın Vaadettiği Saoşyant, Bombaî,
Dînşâh Cici Bahay İranî, 1927.

Pûr Dâvûd, İbrahim:

Ferheng-i İran Bestan, Tahran, Tahran Üniversitesi
Yayınları, 1976.

Rusell, David Syme:

The Method and Message of Jewish Apocalyptic,
The Westminster Press, Philadelphia, 1964.

Sargî, Muhammed Ali:

Usul'u Vafî, y.y, t.y.

Sachedina, Abdulaziz:

**A Treatise on the Occultation of the Twelfth
Imamite İmam**, Paris, Studia İslamica, 1978.

Sachedina, Abdülaziz:

**İslamic Messianism. The Idea of Mahdi in Twelver
Shi'ism**, New York Albany State Üniversitesi, 1981.

- Sakioğlu, Mehmet: **İsa Haçta Öldü mü?**, İstanbul, Ozan Yayınları, 2004.
- Samuel, Henry Hooke: **Ortadoğu Mitolojisi**, Trc. Alâeddin Şenel, İstanbul, İmge Kitabevi, 1993.
- Samedov, Elsever: **Eskatoloji Efsane veya Gerçek**, Bakü, Nurlar Yayınevi, 2009.
- Sarachek, Joseph: **The Doctrine of the Messiah in Midieval Jewish Literature**, New York, Jewish Theological Seminary of America, 1932.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet: **İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2013.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem: “Mehdi,” **DİA**, C.XXVIII, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 371, 374.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem: **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2016.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem: **Din Fenomenolojisi**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2011.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem: **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, Samsun, Sidre Yayınları, 1997.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem: **Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru**, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2017.

- Sayım, Huzeyfe: “Zerdüştilikte Kozmogoni ve Yaratılış,” **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.XVI, No:1, 2004, s. 91, 101.
- Schmith, Shan, **Yahudi Kültürü Terimler Sözlüğü**, y.y, Beytûlmukaddes, 1977.
- Schmitt, Rüdiger: “Zoroaster”, C.XXIX, **Encyclopedia Iranica**, 2002, s. 922.
- Shailer, Mathews: **Dictionary of Religion and Ethics (DRE)**, New York, The Macmillan Company, 1923.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Hürmüz,” **DİA**, C.XVIII, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 495, 496.
- Tacirineseb, G. Hüseyin: **Mehdîlik ve İmâm Mehdî**, Trc: Davut Duman, Ankara, Oba Yayıncılık, 2001.
- Taraporewala, Irach: **Zerdüş Dini Zerdüş’ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm**, Trc: Nice Damar, İstanbul, Avesta Yayınları, 2002.
- Tâvûs, Radiyyüddîn Alî **Cemal’ul–Usbu**, y.y, Cemal’ul–Afak, H.1371/1952.M b. Mûsâ b. Ca‘fer b:

- Tohtahunova, Rabia: “Dinlerde Kıyamet Fenomeni,” **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Tolstoy, Lev
Nikolayeviç: **Tanrının Krallığı Yüreğinizdedir**, Trc: Elif Çetin, İstanbul, Zeplin Kitap, 2020.
- Topaloğlu, Fatih: “Şîa’nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi,” **Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.
- Turan, Ahmet: **İslam Mezhepleri Tarihi**, Samsun, Sidre Yayıncılık, 2000.
- Türem, Şule: “Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancı Ve Dini Önderlerin Siyonizm’e Etkileri,” **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, No:5, 2019, s. 28, 41.
- Türkoğlu, Hamdî: “Mukatil b. Süleyman ve Tefsîrû’l-Hamsi Mieti Âyetin Adlı Eserindeki Rivâyetleri Üzerine İnceleme,” **Journal of Analytic Divinity**, C.III, No:1, 2019, s. 71, 93.
- Ünâl, Zekî: **Hız. İsbâ’nın Dönüşü Meselesi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Üzüm, İlyas: “İsnaaşeriyye,” **DİA**, C. XXIII, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.s. 147, 149.

- Üzüm, İlyas: “Rec’at,” **DİA**, C.XXXIV, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 504, 506.
- Vazirî, Mustafa: **The Emergence of Islam. Prophecy, Imamate, and Messianism in Perspective**, New York, Paragon House, 1991.
- Wach, Joachim: **Dinler Tarihi ve Din Felsefesinde Kurtarıcı ve Kurtuluş Mesîhi Beklerken**, Trc: Ali Coşkun, İstanbul, Mesîhî ve Milenarist Hareketler, 2003.
- Waardenburg, Jacques: “Mesîh,” **DİA**, C.XXIX, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s. 306, 309.
- Watt, Montgomery: **İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu**, Trc.: Ülvî Murat Kılavuz, İstanbul, Birey Yayınları, 2001.
- West, Edward: **Bundahisn**, Sacred Books of the East, London, Oxford University Press, 1897.
- Williams, Alan: **Zarathushtra in Encyclopedia of Asian Philosophy**, Ed: Oliver Leaman, London, Routledge Press, 2001.
- Yâvûz, Yûsuf Şevki: “Kıyamet Alâmetleri,” **DİA**, C.XXV, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 522, 525.
- Yâvûz, Yûsuf Şevkî: “Mehdî,” **DİA**, C.XXVIII, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 371, 374.

- Yıkmaç, Yûsuf: “Ruhun Yeniden Dirilmesi Unsuru Üzerinden Zerdüştlük–Yahudilik Etkileşimi,” **Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 11, 2017, s. 149,158.
- Yıldırım, Nimet: "Zerdüş'tün Kutsal Kitabı Avesta," **Şarkiyat Mecmuası**, No:18, 2011, s. 147, 170.
- Yıldırım, Nimet: **İran Mitolojisi**, İstanbul, Pinhan, 2012.
- Yıldırım, Nimet: **Ardavirafname**, İstanbul, Pinhan, 2011.
- Yonar, Gönül: **Yaratılış Mitolojileri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015.
- Zerdüş: **Zerdüş İspentmant Gatha**, Thk. ve Trc: İbrahim Pûr Dâvûd , Bombaî, Zerdüş İranlılar Ercümenî Yayını, 1929.